

Q. Reie . O 1506
14

MAGYAR-GÖRÖG TANULMÁNYOK

SZERKESZTI

MORAVCSIK GYULA

ΟΥΤΤΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΑΙ

ΥΠΟ

ΙΟΥΔΙΟΥ ΜΟΡΑΥCΣΙΚ

14.

FORRÁSTANULMÁNYOK HERODOTOS SKYTHIKA-JÁHOZ

IRTA

HARMATTA JÁNOS

Agallu
16-p.

QUELLENSTUDIEN ZU DEN SKYTHIKA DES HERODOT

VON

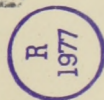
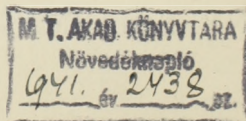
JOHANNES HARMATTA

BUDAPEST, 1941

KIR. M. PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEMI GÖRÖG FILOLÓGIAI INTÉZET
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

124154

DOKTORI ÉRTEKEZÉS
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

A kiadásért felelős a szerző.

Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

FORRÁSTANULMÁNYOK HERODOTOS SKYTHIKA-JÁHOZ.*

Herodotos műve IV. könyvének 16—32. fejezetében Skythia népeit és szomszédaikat írja le. Ez a néhány fejezet határozottan különvlik a környező részekről. Herodotos itt szakít megszokott elbeszélő stílusával: a terjedelmes kitéréseket és elbeszéléseket száraz felsorolás váltja fel állandóan ismétlődő fordulatokkal. A földrajzi *περιήγησις* stílusa ez, amelyet jól ismerünk Hekataios töredékeiből és későbbi földrajzi munkákból. Herodotos ragaszkodása a periegesis stílusához arra mutat, hogy e részben írásos forrásra, egy Skythiát tárgyaló periegesisre támaszkodik.¹ Természetesen a stílus hasonlóságából vont következtetésekkel szemben óvatosnak kell lennünk,² de ebben az esetben más támpontunk is van: a Herodotos előtti földrajzi irodalom töredékei. Ezeknek Herodotos leírásával való összevetéséből megállapítható, hogy Herodotos forrása Hekataios *Περιήγησις*-e volt.³

Ez az általános jellegű megállapítás azonban Herodotos és Hekataios viszonyát még nem világítja meg teljesen. A Hekataios fragmentumaival való összevetésből csak azt állapíthatjuk meg, hogy Herodotos ismerte Hekataios művét, mert polemizál megállapításai ellen, az azonban nem világos, hogy milyen módon és mértékben használta fel leírásában. Ezt a kérdést szeretnénk legalább is egy ponton közelebbről megvilágítani.

Herodotos leírásában először Skythia népeit és északi szomszédaikat sorolja fel a folyók mentén észak felé haladó sávokban, majd a Tanais folyó után a sauromatákra tér át. A sauromaták után a budi-

* Ez az értekezés a budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetemen pályadíjat nyert «Herodotos tudósításai a skythák keleti szomszédairól» című munkám egyik fejezetének részletesebb kidolgozása. Hálas köszönetemet fejezem ki Moravcsik Gyula professzor úrnak, aki a tételt kitűzte, munkámban támogatott és kiadását lehetővé tette.

nokat említi, ezután pusztaság következik, amelytől északkeletre újból két népet nevez meg: a thyssagetákat és jyrkákat. Ezen a ponton a leírás jellege figyelemreméltóan megváltozik. Eddig Herodotos az egyes népeknek úgyszólván csak a nevét említette, a thyssagetáktól és a jyrkáktól kezdve azonban érdekes néprajzi leírásokat ad róluk. Ezt a szembetűnő ellentétet Trüdinger azzal magyarázza,⁴ hogy Herodotos a leírást a 22. fejezetig a 103. skk. fejezetekre való tekintettel rövidítette le. A 103. skk. fejezetekben ugyanis Herodotos néhány, Skythia leírásában már említett néppel újból, ezúttal sokkal bővebben foglalkozik. Ezt a magyarázatot azonban, ha a kérdést alaposabban átgondoljuk, módosítanunk kell.

Herodotos munkájában számos kisebb és nagyobb, olykor az egyes könyvek kereteit csaknem szétfeszítő föld- és néprajzi leírást találunk. Ezek a leírások azonban úgyszólván sohasem öncélúak, hanem az egész mű vagy egy elbeszélés kompozíciójának vannak alárendelve. Így pl. a nagy, mondhatnánk önálló néprajzi leírások mindig oda vannak beillesztve, ahol az a nép, amelyre vonatkoznak, először kerül a perzsa birodalommal érintkezésbe.⁵ A kisebb leírásoknál is jól megfigyelhető a tervszerű beillesztés egy nagyobb egészbe. Ez a beillesztés természetesen igen különböző fokú lehet. Néha ezek a kisebb földrajzi és néprajzi kitérések teljesen beolvadnak, máskor többé-kevésbé önállóak maradnak. A Kyros-novellában pl. a Kyrost felnevelő pásztor vidékének megrajzolása (I, 110) tökéletesen beleilleszkedik a novella szerkezetébe. Ezzel szemben pl. a geták leírása (IV, 94—96) már sokkal kevésbé olvad be az egész elbeszélés keretébe, amint ezt a külön bekeretező formula is mutatja. Mindkét esetben jól megfigyelhető a kitérések funkciója: az események föld-, ill. néprajzi hátterét adják meg.

A szóbanforgó két leírást is ebből a szempontból kell megítélni. Skythia leírása (IV, 16. skk.) Dareios hadjáratának színterét akarja körvonalazni, ezért csak általános képet ad a vidékről és lakóiról. A 103. skk. fejezetekben adott leírás funkciója egészen más. Az előző fejezetben Herodotos elbeszéli, hogy a skythák számolva azzal, hogy egyedül nem tudnak Dareiosszal nyílt csatában szembeszállni, követeket küldtek szomszédaikhoz, s azoknak királyai össze is jöttek tanácskozásra. Most következik az összegyűlteket felsorolása és népeik bővebb ismertetése. A leírás célja világos: meg akarja ismertetni az olvasót a skythák hadikészülődésében fontos népekkel, Dareios jövődő ellenfeleivel. A két leírásnak tehát egészen különböző szerepe van Dareios hadjáratának elbeszélésében, s ez határozza meg tartalmukat és stílusukat is. Skythia leírásában Herodotos csak a későbbi események tér-

beli hátterét akarta megrajzolni. Ez az oka a leírás szűkszavúságának, nem pedig a másik néprajzi kitéréssel való kapcsolata. A két leírás közt ilyen kapcsolat feltevése különben még kevésbé lehetséges, ha Trüdingerhez hasonlóan⁶ a két részt különböző forrásból származtatjuk, azaz feltesszük, hogy anyaguk eredetileg sem volt egységes. Ezenkívül Herodotos nemcsak a 103. skk. fejezetekben bővebben ismertett népeket tárgyalja igen röviden, hanem Skythia többi népeit is, jónéhányat pedig meg sem említ, s a tengerpartot is teljesen figyelmen kívül hagyja. Mindez arra mutat, hogy Skythia periegesisének vázlatossága a perzsák skythiai hadjáratának elbeszélésében betöltött funkciójának eredménye.

Ha azonban ez így van, akkor visszajutottunk eredeti problémánkhoz: mi a magyarázata annak, hogy Herodotos a thyssagetáktól és jyrkáktól kezdve szakít az eddigi száraz felsorolással, és bővebben foglalkozik az egyes népekkel? Eljárása annál különösebb, mert ezek a népek már nem a tulajdonképpeni Skythiában laknak, hanem messze az *οἰκουμένη* határain. Úgy látszik, hogy ezen a ponton Skythia leírásának igazi célját egy más mozzanat keresztezi. Herodotos a leírást a következő szavakkal kezdi (IV, 16): *τῆς δὲ γῆς τῆς πέρι ὅδε ὁ λόγος ὀρμηται λέγεσθαι, οὐδεὶς οἶδε ἀτρεκέως ὅ τι τὸ κατ' ὅπερ θέ ἐστι...* majd később így folytatja: *ἀλλ' ὅσον μὲν ἡμεῖς ἀτρεκέως ἐπὶ μακρότατον οἰοί τε ἐγενόμεθα ἀκοῇ ἐξικέσθαι, πᾶν εἰρήσεται.* Egészen meglepő, hogy Herodotos érdeklődése már itt a leírás elején mennyire a legtávolabbi népek felé fordul, azokra gondol, mielőtt még megkezdte volna a skythiai népek felsorolását. Ezzel összhangban áll a skythák és szomszédaik után következő népek részletesebb leírása és a bevezetésre való ismételt visszaulálás. Mi a magyarázata Herodotos különös érdeklődésének ezek iránt az *οἰκουμένη* határain lakó népek iránt? Az a részletesség, amellyel ezeket a népeket leírja, azt a látszatot kelti, hogy új, Hekataiostól független értesüléseket szerzett róluk, s ez az új mondanivaló töri át a thyssagetáknál és a jyrkáknál a leírás eddigi stílusát. Erre a pontra vonatkozólag, ahol a leírás eddigi jellegét a thyssagetákról, ill. a jyrkákról szóló tudósítás megtöri, mindenesetre fel kell vetnünk a forráskérdést. A kérdés megoldásához két út vezet: Herodotos Skythia-leírásának analízise és az antik nép-, ill. földrajzi irodalom párhuzamos tudósításainak idevonása. Kezdjük az utóbbival.

A thyssagetákról és a jyrkákról az antik irodalomban még két helyen történik említés. Pliniusnál (Nat. hist. VI, 19) és Pomponius

Melánál (De chorogr. I, 116) Skythia népeinek felsorolásában a thys-sageták után a tyrkák (Plinius: Tyrcae, Mela: Turcae) következnek. A felsorolás rendjéből valószínű, hogy ez a nép azonos a herodotosi *Ἰόρξαι*-jal, csak az lehet kérdéses, melyik író őrizte meg a népnév helyes alakját. Néhány kutató Plinius és Mela alapján a herodotosi alakot **Τόρξαι*-ra akarta javítani, és a türk népvétet látta benne.⁷ Paleográfaiilag azonban a *ΤΥΡΚΑΙ* alak sokkal könnyebben megmagyarázható a *ΙΥΡΚΑΙ*-ből, mint fordítva, s így az utóbbit kell az eredeti alaknak tartanunk.⁸

Plinius és Mela felsorolásában a népek sorrendje arra mutat, hogy leírásuk Herodotos tudósításával valamilyen kapcsolatban van. Ennek a kapcsolatnak közelebbi meghatározása azonban rendkívül nehéz, mert a Herodotos előtti és utáni nép- és földrajzi irodalom kevés kivétellel csak töredékeiben maradt ránk. Az eddigi nézetek két csoportra oszthatók. Müllenhoff szerint Mela I, 116—117 egy közbenső forráson át Herodotosra megy vissza, míg Plinius ennek más forrásokkal kiegészített átdolgozásából és Melából dolgozott.⁹ Marquart is Herodotost tartja Plinius és Mela végső forrásának, azonban szerinte lehetséges, hogy mindkettőjük forrása Herodotos tudósításainak egy újabb átdolgozását használta.¹⁰ Ezzel szemben Kiessling¹¹ és Herrmann¹² Plinius és Mela leírásait egy közbenső forráson (Theophanes) át az eredeti ión tudósításra (Hekataios³), ill. Dionysios Milesiosra vezeti vissza. Ezt használta fel szerintük új értesülésekkel kiegészítve Herodotos is.

Hogy melyik feltevés a helyes, csak a tudósítások beható vizsgálata alapján dönthetjük el. Hangsúlyoznunk kell azonban előre, hogy a rendelkezésünkre álló adatok alapján reménytelen kísérlet volna Plinius és Mela közvetlen forrásainak, vagy az irodalmi hagyomány menetének pontos meghatározására vállalkozni. Ezért célunk csak a források összefüggéseinek általános megvilágítása s Plinius és Mela leírásában az irodalmi hagyomány egyes rétegeinek szétválasztása lehet.

Kiinduló pontul vegyük Mela és Herodotos tudósítását. Mindkét leírás kiinduló pontja a Tanais, mellette helyezkednek el észak felé sorban az egyes népek. Ezen a ponton feltűnő különbséget vehetünk észre a leírások földrajzi keretei között. Melánál a Tanais a *mons Rhiphaeus*-ról rohan alá, s ez a mítikus hegység, ill. a rajta túl fekvő *Oceanus* zárja be a népek sorát is. Herodotos a Tanais eredetét itt nem tárgyalja, egy másik helye szerint (IV, 57) azonban egy nagy tóból ered, a *mons Rhiphaeus*-t pedig sem itt, sem más helyen nem említi. Mela földrajzi képe tehát ezen a ponton lényegesen eltér Herodotosétól. A *mons Ri-*

phaeus-t (görög írónál τὰ Ῥίπται ὄρη, αἱ Ῥίπται) már a Herodotos előtti görög földrajzi irodalom ismerte. Hekataios említett *Periegesis*-ében valószínűleg *Aristeas* eposza nyomán az *issedonok*, *arimasposok*, griffek után helyezte.¹³ A *Rhipaia*-hegységen túl nála a *hyperboreusok*, majd az *Okeanos* következett. Egy másik helyen (III, 5) a *hyperboreusok*at *Mela* is a *Riphaei montes* és az *Oceanus* közé helyezi.

Mela leírásának földrajzi kerete tehát, úgy látszik, a Herodotos előtti földrajzi irodalomból származik. A különböző földrajzi keret ellenére meglehetősen közel áll egymáshoz a két leírásban a népek sorrendje. Ebből azt lehetne következtetni, hogy Herodotos forrásának földrajzi képét újabb értesülései miatt átdolgozta, a népfelsorolást azonban változatlanul átvette, s innen a hasonlóság *Melával*, aki Herodotos forrásának földrajzi keretét is híven megőrizte. Bármily természetesnek látszik ez a feltevés, egy fontos megfigyelés más eredményre vezet.

Herodotos leírásában a *budinok*at csak röviden tárgyalja (IV, 21): ὑπεροικέουσι δὲ τούτων δευτέρην λάξιν ἔχοντες Βουδῖνοι, γῆν νεμόμενοι *Geido* πᾶσαν δασέαν ἔλη παντοίη, később azonban a 103. skk. fejezetekben adott néprajzi kitérésben részletesebben leírja őket (IV, 108—9): Βουδῖνοι δὲ, ἔθνος ἐὼν μέγα καὶ πολλόν, γλανκόν τε πᾶν ἰσχυρῶς ἐστί καὶ πυρρόν. πόλις δὲ ἐν αὐτοῖσι πεπόλισται ξυλίνη, οὖνομα δὲ τῇ πόλει ἐστὶ Γελωνός. . . . Itt tárgyalja Herodotos *Γελωνός* város lakóit, a *gelonok*at is és részletesen összehasonlítja őket a *budinokkal*, szemmelláthatólag azért, hogy világosan szétválassza a két népet. Ezután ugyanis megjegyzi: ὑπὸ μέντοι Ἑλλήνων καλέονται καὶ οἱ Βουδῖνοι Γελωνοί, οὐκ ὁρθῶς καλεόμενοι. *IV, 10* Itt tehát egy helyreigazítással van dolgunk. Nem valószínű, hogy a "Ἕλληνες a pontusi görögökre vonatkozzék, mert a tévedést Herodotos éppen tőlük szerzett értesülése révén javíthatta ki. A helyreigazítás tehát, mint ezt már Jacoby észrevette,¹⁴ egy régebbi leírás ellen irányul. Ki lehetett ez a Herodotos előtti földrajztudós? Itt elsősorban Hekataiosra gondolhatunk, akit Herodotos *Skythia* leírásának más részeiben is helyreigazít, és abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezt a feltevést közelebbről is igazolni tudjuk. Ps.-Skymnos abban a részben, amelynek forrásául Ephorost nevezi meg, a *sauromaták* mellett a *gelonok*at említi (860. skk.):

καὶ κατοικῆσαί τινας
εἰς τὴν Ἀσίαν ἐλθόντας, οὓς δὴ καὶ Σάκας
καλοῦσιν· εὐσημότατον εἶναι φησι (sc. "Εφωρος) δὲ
τὸ Σαυροματῶν καὶ τῶν Γελωνῶν καὶ τρίτον
τὸ τῶν Ἀγαθύρων ἐπικαλούμενον γένος . . .

Ephoros forrása pedig Skythia leírásában Hekataios volt.¹⁵ Nála ugyanis éppen azokat a tévedéseket találjuk, amelyeket Hekataios elkövetett, és amelyeket Herodotos Skythia leírásában éles célzással igazít helyre.¹⁶ Ephoros ebben az esetben is átvette Hekataios tévedését, és a budinok helyett a gelonokat sorolta fel leírásában. Az Ephoros-töredék tehát igazolja feltevésünket, hogy Herodotos a budinokkal kapcsolatban Hekataios tévedését igazítja helyre. Azon, hogy ez a helyreigazítás itt, nem pedig a budinok első megemlítésénél történik, csak akkor kellene csodálkoznunk, ha feltennénk, hogy a 103. skk. fejezetek néprajzi kitérése csak kiegészítés Skythia leírásához, s a két rész különböző forrásokra megy vissza.¹⁷ Láttuk azonban, hogy Dareios hadjáratának elbeszélésében mindkét résznek önálló funkciója van, tehát a 103. skk. fejezetek leírása szerkezetileg független. Hogy a helyreigazítás ide van beillesztve, annak az az oka, hogy Skythia periegesisébe a leírás célja szabta szükségszerűség miatt ilyen hosszú fejtegetést nem lehetett beszőni. Herodotos azért itt is kijavította a tévedést azzal, hogy a gelonok helyett helyesen a budinokat említette meg a felsorolásban. A forráskérdés szempontjából e helyen nem bocsátkozhatunk a két leírás viszonyának bővebb tárgyalásába, abból azonban, hogy Herodotos Skythia leírásában is és a skythák szövetségeseinek néprajzában is Hekataios tévedéseit javíthatja, annyi bizonyosnak látszik, hogy mindkét helyen Hekataios-t tartotta szem előtt.

Térjünk most vissza Melához. Herodotos helyesbítését nála is megtaláljuk, felsorolásában ő is a budinokat említi: *Budinon Gelonion urbem ligneam habitant*. Mela forrása tehát Herodotos népfelsorolását átvette, s mint a «*Gelonion urbem ligneam habitant*» kifejezés mutatja, figyelembe vette a 103. skk. fejezetek fejtegetéseit is. Ennek megfelelően Mela többi népeinek leírása is pontosan egyezik a herodotosi tudósítással, csak a leírás jellegének megfelelően minden össze van sűrítve. Egyedül a népsorozat utolsó népének nevében van eltérés: Melánál *Aremphaei*, Herodotosnál *Ἀργεῖπταιοι* a népnév alakja. Herodotos kézíratainak másik csoportja (RSV) és a párhuzamos hagyományozás azonban megőrzött egy másik alakot is: *᾽Οργεῖπταιοι* R Zenob. v. 25, *᾽Οργεῖμπταιοι* SV. Ez az alak második felében már lényegesen közelebb áll Mela *Aremphaei*-hoz, úgyhogy valószínűnek tarthatjuk, hogy mindhárom változat közös alapalakra megy vissza. Jelenlegi formájában azonban mindhárom alakot romlotttnak kell tekintenünk. Melánál tehát a hekataiosi elemeket tartalmazó keretbe Herodotos népsávjá van beillesztve.

Van azonban Mela leírásában egy olyan elem, amely nem származhatik Herodotosból. Mela ugyanis a sauromatákról megjegyzi:

una gens aliquot populi et aliquot nomina, s azután így folytatja: primi Maeotidae Gynaecocratumenoe regna Amazonum... Ezután következnek a budinok és a többi népek. Ezt csak úgy érthetjük, hogy a Tanais mellett végig sauromaták laknak, s ezeknek egyes törzsei a *Maeotidae*, *Budini* stb. Mela tehát a «sauromata» nevet a Tanais keleti partján lakó népek egységes megnevezéseként használja.¹⁸ Herodotosnál ennek semmi nyomát nem találjuk. Nem vezethetjük vissza azonban a «sauromata» névnek ezt az általános használatát Hekataiosra sem. Hekataios az északi népek általános megnevezésére a skytha nevet használta.¹⁹ Ezenkívül Herodotos, aki Hekataios tévedéseit különös szeretettel szokta kijavítani, bizonyára nem hagyta volna szó nélkül, ha az a többi népet is sauromatának nevezte volna. Hekataios pl. a melanchlainokat skytháknak tartotta: FGrHist 1 F 185 Steph. Byz. s. *Μελάγχλαινοι*. ἔθνος Σκυθικόν. Ἐκαταῖος *Εὐρώπῃ*... Herodotos ezt erős célzással javítja ki (IV, 20): τὰ δὲ κατώπερθε πρὸς βορέην ἄνεμον τῶν βασιλῆων Σκυθῶν οἰκέουσι *Μελάγχλαινοι*, ἄλλο ἔθνος καὶ ὁ Σκυθικόν.²⁰ Itt azonban ilyen helyreigazítást nem találunk. Herodotosnak talán a bevezető szavaiból érezhető ki valami célzás (IV, 21): *Τάναϊν δὲ ποταμὸν διαβάντι οὐκ ἐτι Σκυθική, ἀλλ'*... , ez azonban csak olyan felfogás ellen irányulhat, amely szerint még a Tanaison túl is skytha népek laknak. Így Mela leírásában a sauromaták nevének átvitelét az egész népsávrá kétségtelenül a Herodotos utáni földrajzi irodalomból származó elemnek kell tartanunk.

Mela leírásában tehát három réteget tudtunk szétválasztani: a a népfelsorolás Herodotos tudósításából származik, azonban egy későbbi földrajztudós átdolgozásában van a hekataiosi földrajzi keretbe beillesztve. Mivel így nyilvánvaló, hogy az egész leírás mint egység a Herodotos utáni földrajzi irodalom terméke, valószínű, hogy a földrajzi keret sem származhatik Melánál található formájában közvetlenül Hekataiosból. Ezt a sejtelmet megerősíti Jacobynak egy valószínű feltevése,²¹ amely szerint Ps.-Skymnos egy idézetének romlott ethnikonú Hekataios a Milesiosszal azonos; FGrHist 1 F 195 Anon. Peripl. Pont. Eux. 49 (= Ps.-Skymn. 865. skk.): ἀπὸ δὲ τῶν Μαυωτῶν λαβοῦσα τὸ ὄνομα Μαυῶτις ἐξῆς ἐστι λίμνη κειμένη, εἰς ἣν ὁ Τάναις, ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λαβὼν τὸ ὄνμα Ἀράξεως, ἐπιμίσγεται, ὥς Ἐκαταῖος † ἐφο-
τιεις... Hekataiosnál tehát, ha ez a töredék csakugyan hozzá tartozik, a Tanais nem a Rhypaia-hegységből eredt, hanem az Araxesből kapta vizét. Egyébként Hekataios ezt a folyónevet valószínűleg még nem a későbbi Don megjelölésére használta, Tanaisa tehát nem

is azonos Meláéval.²² Így biztosra vehetjük, hogy Mela földrajzi képe ebben a formában nem hekataiosi, hanem a hellénisztikus kor alkotása, amikor a Rhypaia-hegység földrajzi tényezővé és a hyperboreusok népe kedvelt irodalmi témává lett.

Herodotos előtti földrajzi irodalom nyomaira eddig csak Mela leírásának földrajzi keretében és Herodotos helyesbítő fejtegetésében akadtunk. Mindkét nyom Hekataioshoz vezetett. Említettük azonban, hogy Herrmann szerint Herodotos és Mela leírásai Dionysios Milesiosra mennek vissza, csak hogy Mela az eredeti tudósítást híven megőrizte, Herodotos pedig saját értesülései alapján átdolgozta (l. fentebb 6. l.). Eddigi vizsgálódásainkban láttuk, hogy Herodotos és Mela viszonyát egészen másképp kell megítélnünk, s hogy a leírás Herodotos előtti elemeinek forrása Hekataios volt. Önként merül fel tehát a kérdés, hogy volt-e egyáltalán valami szerepe Dionysiosnak a bennünket érdeklő tudósítások irodalmi hagyományozásában?

Dionysios Milesiosról nagyon keveset tudunk. Egy Suidas-cikk (s. v. *Ἐκαταῖος Ἡγησάνδρον Μιλήσιος*) szerint a 65. Olympias (520—516) körül élt, de Schwartz szerint²³ ez csak annyit jelent, hogy munkája régies benyomást tett. Egy másik Suidas-cikk felsorolja műveit; s. v. *Διονύσιος Μιλήσιος · ἱστορικός. τὰ μετὰ Δαρεῖον ἐν βιβλίοις ε' · Περιήγησιν Οἰκουμένης · Περσικά Ἰάδι διαλέκτῳ. Τρωικῶν βιβλία γ' · Μυθικά · Κύκλον ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ζ'.* Ebben a Suidas-cikkben azonban négy Dionysos van összekeverve, a Milesioshoz csak a *τὰ μετὰ Δαρεῖον* és a *Περσικά* tartozik. Ez a két cím azonban valószínűleg egy munkát jelöl.²⁴ A mű egyik töredéke (Müllernél FHG II, 5 skk. hiányzik) a Herodotos-scholionok közt maradt fenn; a Kambyzes ellen lázadó mágus nevéhez (III, 61) a scholiasta megjegyzi: *Διονύσιος ὁ Μιλήσιος Πανξούτην ὀνομάζεσθαι τοῦτον λέγει.* Ebből kitűnik, hogy Dionysios munkájában Dareios történetét tárgyalta, s így a *τὰ μετὰ Δαρεῖον* címet valószínűleg *τὰ κατὰ Δαρεῖον*-ra kell javítanunk.²⁵ Dionysios munkája tehát történeti jellegű volt, s ez már önmagában véve valószínűtlenné teszi, hogy földrajzi tekintetben fontos újításokat tartalmazott volna. Földrajzi dolgokban valószínűleg Hekataios követte ő is. Másik két fennmaradt töredékéből legalább is erre lehet következtetni; vö. Photios Lex. p. 53, 21 Reitz. (Bekk. Anecd. I 362, 24): *Αἶμον · τὸ ὄρος οὐδετέρως · Ἐκαταῖος διὰ παντός καὶ Διονύσιος καὶ Ἑλλάνικος ἐν ᾧ Ἀτθίδος καὶ Τίμαιος καὶ Εὐδοξος (= Hekat. 1 F 167) és Schol. Dionys. Thrac. (Gr. Gr. III) p. 183. 1 Hilgard: . . . Πυθόδωρος δὲ [ὥς] ἐν τῷ Περι στοιχείων καὶ Φίλλιος ὁ Δήλιος ἐν τῷ Περι Χρόνων πρὸ Κάδμον Δαναὸν μετακομίσαι αὐτὰ (sc. στοιχεῖα) φασιν. ἐπιμαρτυροῦσι τοῦτοις καὶ οἱ Μιλησιακοὶ συγγραφεῖς*

Ἐκαταῖος καὶ Διονύσιος καὶ Ἐκαταῖος, οὗς καὶ Ἀπολλόδωρος ἐν Νεῶν καταλόγῳ παρατίθεται (= Hekat. 1 F 20). Mindenesetre nagyon jellemző véletlen, hogy Dionysioszt három fennmaradt töredéke közül kettőben Hekataiosszal együtt idézik. A sors aligha ok nélkül bánt vele ilyen mostohán. Földrajzi dolgokban Hekataioshoz képest újat valószínűleg nem nyújtott, nem volt önálló földrajzi tekintély, mint ezt az előbb idézett töredékek kollektív idézési formája is mutatja, történeti ábrázolását pedig Herodotos műve háttérbe szorította. Problémánk szempontjából a továbbiakban nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk.

Forduljunk most Plinius leírásához. Feladatunk itt lényegesen nehezebb, mint Melánál. Plinius maga hangsúlyozza, hogy anyagát több forrásból gyűjtötte össze (III, 1): ... auctorem neminem unum sequar, sed ut quemque verissimum in quaque parte arbitror ... Leírásában tehát előreláthatólag bonyolultabb az irodalmi hagyomány rétegződése.

Plinius tudósításában azonnal észreveszünk néhány Melával rokon vonást. A földrajzi háttér itt is, mint Melánál, a Tanais és a Rhipaia-hegység. Megtaláljuk itt Mela népeit is, és pedig, ami igen fontos, pontosan azokkal a romlott nevekkal, mint Melánál. A sorrend itt is *Sauromatae Gynaecocratumenoe*, ... *Thussetae, Tyrae, Arimphaei*. Ezek a fontos egyezések Mela és Plinius közt tényleg arra mutatnak, hogy a két író közös forrásból dolgozott.²⁶ A két leírás közt azonban lényeges eltérések is vannak. Plinius a *Sauromatae Gynaecocratumenoe* és a *Thussetae* között egy csomó új népet sorol fel: *Naevazae, Coitae, Cizici* stb. Ezek a herodotosi népsávba kétségtelenül csak később jutottak be. Egy másik fontos különbség az, hogy Plinius a Tanais mellett lakó népek közös megnevezésére a *Sarmatae* nevet használja, Mela pedig a *Sauromatae*-t. Mela a sarmatákat és a sauromatákat két külön népnek tartja, és a két nevet sohasem használja rendszertelenül egymás mellett, ahogy Kretschmer gondolja.²⁷ Nála a sarmaták kb. a mai Lengyelország nyugati határától a Tanaisig laknak (I, 19; III, 33), a sauromaták pedig a Tanaison túl (I, 116). Ezzel szemben Plinius a sauromatákat és a többi Tanais mellett lakó népet is sarmatának nevezi, de azt is tudja, hogy a *Vistula*-nál (nála *Vistla* IV, 97) sarmaták laknak. Ez a rendkívül zavaros kép mindkét írónál különböző korból származó tudósítások összedolgozásának a következménye. A Herodotosnál még *Σαυρομάται* néven szereplő iráni nép később a skytha birodalmat megdöntve lassan egyre nyugatabbra vonult, egészen a Dunáig és a Vistuláig.²⁸ Nevük ekkor már *Σαρμάται, Sarmatae* (minden valószínűség szerint a *Σαυρομάται* név újabb hangalakja). Pliniusnál és Melánál a sauromaták-sarmatákra vonatkozó régebbi és újabb tudósításokat egy-

más mellett találjuk, tehát ez a nép földrajzi képükben kettősen jelenik meg: az újabb források szerint *Sarmatae* néven a Visztulánál, a régebbi tudósításoknak megfelelően pedig mint *Sauromatae* a Tanaisnál. Plinius tudja, hogy a két név alatt ugyanaz a nép rejtőzik,²⁹ Mela azonban két külön népnek fogja fel őket. Ezek a különbségek előbbi feltevésünkkel szemben a mellett szólnak, hogy Plinius és Mela leírásai különböző forrásokból származnak. Ebben az esetben azonban magyarázatra szorulnak a fent említett fontos egyezések. Müllenhoff szerint Plinius a *Sauromatae Gynaecocratumenoe*-t, a *Thussagetae*-t stb. csak Melától vette át népfelsorolásába.³⁰ Ez azonban valószínűtlen, mert Plinius leírásában nemcsak a népsáv egyes népei, hanem a földrajzi keret is egyezik Melával, ez pedig tőle nem származhatik, mert bizonyos tekintetben részletesebb (pl. a Tanais torkolatára vonatkozólag). A nehézségeket legegyszerűbben úgy oldhatjuk meg, ha feltesszük, hogy Plinius és Mela leírásai két különböző földrajzi munkából származnak, ezek azonban közös forrásra mennek vissza, vagy hogy Plinius Mela forrását egy másikkal összedolgozta. Ha az utóbbi megoldást fogadjuk el, akkor valószínűnek tarthatjuk, hogy a *Sauromatae* nevet mint a Tanais mellett lakó népek általános megjelölését csak Plinius cserélte fel a *Sarmatae*-vel. A *Sauromatae* névnek ez a használata forrásában mindenesetre meg volt, ezt feltételezi már a *Sarmatae* névnek hasonló alkalmazása is. Plinius azonban tudva, hogy a két név egy népet jelöl, a *Sauromatae* gyűjtőnevet a korszerűbb és tágabb jelentésű *Sarmatae*-val helyettesítette.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Mela és Plinius leírásai végeredményben közös forrásra mennek vissza. Ez a forrás Herodotos leírásának népeit hekataiosi elemeket tartalmazó, de egészében késői eredetű földrajzi keretbe illesztette, és kiterjesztette az egész népfelsorolásra a «sauromata» nevet. Hogy a «sauromata» név jelentésbővülésének mi volt a kiindulási pontja, egyelőre eldöntetlen marad. Mindenesetre az irodalmi hagyományozásnak ezek a rétegei Pliniusnál még újabb elemekkel szövődtek át.

Mindaddig szándékosan hallgattunk Herodotos s Mela és Plinius leírásának egy feltűnő különbségéről. Herodotos népeinek sora az argippaiosokkal nem fejeződik be, hanem tovább folytatódik kelet felé: az argippaiosok után következnek az issedonok, azok után pedig az arimasposok. Pliniusnál és Melánál azonban megakad a felsorolás. Plinius az arimphaeusoktól visszaugrik a Tanaisra és a Maeotisra, azután, amint ezt a «s u n t q u i circa Maiotim . . .» (VI, 20) szavak mutatják, már egy másik forrásból idéz³¹, Mela pedig Európára tér át. Mi lehet ennek a különös jelenségnek az oka? Az issedonok és

az arimasposok nem hiányoznak ugyan Pliniusnál és Melánál sem, azonban mindkettő más helyen és egy másik népsáv keretében írja le őket. Fel kell vetnünk tehát a kérdést, milyen viszonyban állanak ezek a leírások az előbbiekkal és Herodotossal? Hogy ezt a kérdést megoldhassuk, mindenekelőtt a két leírás egymásközi vonatkozásait kell megvilágítanunk.

Mela leírása (II, 1—2) közvetlenül az előbbihez kapcsolódik, amely Ázsia leírásának utolsó részlete volt. Erre az «*Asiae in Nostrum mare Tanainque vergentis, quem dixi, finis ac situs est*» szavakkal megegyeszer visszamutat, és azután a Tanais jobb partján elhelyezett népsávval megkezdi Európa leírását. Pliniusnál a két tudósítás (VI, 19 és IV, 88) szerkezetileg független egymástól. Valószínűleg ez a szerkezeti különbség az oka annak, hogy a két írónál a felsorolás iránya ellentétes. Melának ugyanis, akinél ez a leírás az előbbihez csatlakozik, kézenfekvőbb volt a felsorolást a Rhipaia-hegységnél kezdeni, ahol az előbbi népfelsorolás végződött, Pliniusnak azonban semmi oka sem volt, hogy a hagyományos irányt megváltoztassa. A két leírás földrajzi háttére nagyjában megegyezik: a *Riphaei montes*, a *Tanais* és a *Buces* mindkettőben fontos szerepet játszanak. A népsáv egyes népeinek elhelyezésében is sok hasonlóságot találunk. Az arimasposok mindkét leírásban a *Riphaei montes* tövében élnek. Mela szerint utánuk az essedonok következnek egész a Maeotisig, de alattuk vannak még a sauromaták, akik az agathyrsosokkal együtt a Buces körül laknak. Az *ambiunt* kifejezést csak úgy érthetjük, hogy az egyik nép a folyó egyik, a másik a másik partján lakik, így tehát a sauromaták a Buces és a Tanais közé esnek. Hasonló a helyzet Pliniusnál is. Nála a sauromaták és essedonok szintén a Bucesen túl laknak, s a *super Maeotim* kifejezésből arra lehet következtetni, hogy a két népet nem egymás mellett, hanem egymás fölött képzei el, tehát az essedonok nála is ugyanazon a helyen vannak, mint Melánál.

Ezekkel az egyezésekkel szemben lényeges különbségek is vannak a két leírás között. A földrajzi keretnek mindkét írónál vannak olyan elemei, amelyeket a másikinál hiába keresünk. A népfelsorolásoknál még nagyobb az eltérés. Plinius a Mela leírásában szereplő népeken kívül még egész csomó más népet is felsorol. Ezek egy része tényleg a Tanais mellett lakik (pl. *Basilidae*), más részük azonban Skythia nyugati részéből került ide (pl. *Neuroe*), vannak végül olyanok is, amelyeknek lakóhelye a Tanais túlsó oldalán van (*Budini*, *Thussagetae*). Ennek következtében Plinius leírása olyan zavaros, hogy térképre vetíteni úgyszólván lehetetlen.

Az egyezések itt szintén azt bizonyítják, hogy a két leírás végeredményben közös forrásra megy vissza, az eltérések viszont valószínűvé teszik, hogy ez a forrás különböző úton jutott el a két íróhoz. Müllenhoff gondolata,³² hogy Plinius népfelsorolásának egyes elemei Melából származnának, aligha helyes. Pliniusnak ugyanis, mint az előbbi esetben, a földrajzi kerete is egyezik Melával — különösen fontos itt a *Buces* hasonló szerepére utalnunk — viszont a Melánál hiányzó elemek mutatják, hogy ez tőle nem származhatik, a népek felsorolását pedig egyik leírásban sem lehet a földrajzi háttértől elválasztani. Mindenestre valószínű, hogy Mela leírása tisztábban őrizte meg a közös forrást, mint Plinius.

A két leírás földrajzi kerete hasonló az előbbihez, tehát szintén Herodotos előtti elemeket tartalmaz. Kétségtelenül újabb réteget jelenítenek Plinius leírásának azok a népei, amelyek Melánál hiányoznak. Milyen eredetű azonban Mela népsávja és Plinius leírásának ezzel egyező eredeti rétege? Mela a népek felsorolása előtt megjegyzi: *hominum primi sunt Scythae, Scytharumque quis singuli oculi esse dicuntur Arimaspoe, ab eis Essedones...* Ebből kitűnik, hogy a felsorolt népek összefoglaló megjelölésére a *Scythae* nevet használta. A skytha névnek ez a használata a régi földrajzi irodalomra jellemző; v. ö. Strabon I, 33: *...φημὶ γὰρ κατὰ τὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δόξαν, ὥσπερ τὰ πρὸς βορρᾶν μέρη τὰ γνῶριμα ἐνὶ ὀνόματι Σκύθας ἐκάλουν...* Tudjuk, hogy Hekataios ebben a tágabb értelemben használta a skytha nevet (ld. fentebb 9. l.). Hekataiosra mutat Mela népsávjának összetétele is: Sauromatae, Essedones, Arimaspoe, Riphaei montes. Damastes, aki Hekataios leírását vette át,³³ a következő népeket sorolja fel: Σκύθαι, Ἰσσηδόνες, Ἀριμασποί, Ῥίπαια ὄρη, Ὑπερβόρειοι, θάλασσα. A felsorolás két utolsó tagja Mela egy másik helyén szintén megvan (ld. fentebb 7. l.). Ezek a nyomok vezethették Müllenhoffot arra, hogy Mela leírását egy közbenső forrásra át Damastesre vezesse vissza.³⁴ Damastes azonban nem lehetett Mela forrása, mert a leírásba elválaszthatatlanul beletartozik az is, hogy a sauromaták a Tanaison innen jelennek meg. Damastesnél, ill. forrásánál, Hekataiosnál azonban a sauromaták még a Tanaison túl voltak. Ezt bizonyítja Ps.-Skylax leírása is, aki szintén Hekataioszt használta.³⁵ Nála a sauromaták a Tanaison túl laknak (70. c.). Müllenhoff ezt a nehézséget azzal a feltevessel kísérli megoldani, hogy Mela közvetlen forrása, egy régi chorographus itt Damastest és Herodotost kombinálta.³⁶ Ez azonban egyáltalán nem magyarázza meg a sauromaták átkerülését a Tanais nyugati partjára. A sauromaták csak kb. másfél századdal Damastes

és Herodotos kora után költöznek át a Tanais nyugati oldalára,³⁷ s így Mela népsávja csak olyan írótól származhatik, akinek korában a sauromaták már a Tanaistól nyugatra laktak. Különösen fontos ebben az összefüggésben az, hogy a leírásban a sauromaták területe még csak a Bucesig ér. Ez arra mutat, hogy a tudósítás a sauromaták Tanaison való átkelésének első szakaszát őrizte meg számunkra, s így lehetséges, hogy jóval a sauromaták teljes átköltözése előtről, esetleg még a IV. századból származik.

A sauromaták megjelenése tehát a Tanaison innen Mela tudósításában kétségtelenül történeti valóságnak felel meg, az issedonok és az arimasposok esetében azonban erről nem lehet szó. Pedig a leírásnak talán éppen az a legnagyobb problémája, hogyan kerülnek az arimasposok és az issedonok a Tanais nyugati oldalára. Hekataios leírásából ezt nem magyarázhatjuk meg. Az issedonok területe nála messze Európa keleti részébe esik, ha a massagetákkal laknak szemben; v. ö. Herodotos (I, 201): ... οἰκημένον δὲ (sc. τὸ τῶν Μασσαγетῶν ἔθνος) πρὸς ἣν τε καὶ ἡλίον ἀνατολὰς, πέραν τοῦ Ἀράξειον ποταμοῦ, ἀντίστοιχόν δὲ Ἰσσηρίων ἀνδρῶν.³⁸ A Tanaison túlra esik a Hekataios használó Ps.-Skylaxnál egy másik ebbe a sorozatba tartozó nép is: a gelonok (80. c.). Hekataiosnál tehát valószínűleg még az egész népsorozatot a Tanaison túl volt. Így az issedonok és az arimasposok áthelyezését a Tanais nyugati partjára csak azzal magyarázhatjuk, hogy a sauromatákkal együtt az egész népsáv átkerült a Tanais nyugati oldalára. Mi lehetett ennek az oka? A földrajzi irodalomban Hekataiostól kezdve a latin földrajztudósokig tudjuk követni azt a módszert, hogy a leírt területek népeit a tengerparttól a folyók között a szárazföld belseje felé haladó sávokban sorolják fel. Ezt a módszert alkalmazza Herodotos is Skythia leírásában. Mela és Plinius felsorolásaiából láthatjuk, hogy a későbbi földrajzi irodalom is milyen erősen ragaszkodott a régi népsávokhoz. Mi történt azonban akkor, ha a felsorolás egyik népe, ebben az esetben éppen az, amellyel a népsáv kezdődött, a történelem folyamán a sáv határai közül eltolódott? Így ellentét keletkezett a régi tudósítások és a nép új földrajzi helyzete között. A régi népsáv azonban már megszilárdult hagyomány volt, amelytől nem lehetett könnyen elszakadni. Az ellentmondást tehát legkönnyebben az egész népsáv áthelyezésével lehetett megszüntetni. Így érthetjük meg azután, hogy Melánál és Pliniusnál az egész hekataiosi népsáv a Tanais nyugati oldalára toltódott át.

Arra a kérdésre kell még feleletet adnunk, melyik írótól származik ennek a népsávnak az áthelyezése. Terminus post quem mindenesetre

a sauromaták átköltözése a Tanais nyugati partjára. Erről először Eudoxos (Kr. e. 368/365 körül) tudósít. Semmi nyoma sincs azonban annak, hogy nála már a hekataiosi népsáv többi népei is átkerültek volna a Tanais nyugati oldalára. Többet tudunk meg Ps.-Skymnos egyik helyéből. Skythia népeinek leírásában Ephoros nyomán megjegyzi (862. skk.):

εὐσημότατον εἶναί φησι (sc. Ἐφορος) δὲ
τὸ Σαυροματῶν καὶ τῶν Γελωνῶν καὶ τρίτον
τὸ τῶν Ἀγαθύρων ἐπικαλούμενον γένος...

A Tanaisra és a Tanaison túl lakó népekre csak jóval később tér át, úgyhogy kétségtelennek látszik, hogy Ephoros ezeket a népeket a Tanais-tól nyugatra helyezte. Különösen fontos, hogy a sauromatákat az agathyrsosokkal együtt említi, mert ezt a két népet leírásában Mela is egymás mellé helyezi. Úgy látszik tehát, hogy Ephorostól indul ki Hekataios népsávjának áthelyezése a Tanais-tól nyugatra eső területre. Ps.-Skymnosnál hiányoznak a népsáv távolabbi népei, az issedonok, arimasposok, ez azonban azzal magyarázható, hogy a parttól messze bentlakó népeket nem veszi figyelembe.

Ps.-Skymnos idézett sorait másképp magyarázza Kalina.³⁹ Szerinte Skymnos Ephoros leírását vagy félreértette, vagy más írók tudósításával keverte össze, s ennek következtében kerültek a sauromaták és gelonok a Tanais nyugati partjára. Skymnos tudósításának (= FGrHist 70 F 159) Ephoros egy másik, Strabonnál fennmaradt fragmentumával (FGrHist 70 F 42) való összevetéséből azonban kétségtelenül megállapítható, hogy helyesen közvetíti Ephoros felfogását. Jacoby szerint mindkét tudósítás Ephoros Skythia-leírásából származik.⁴⁰ A két fragmentum viszonyát azonban még pontosabban meghatározhatjuk. Ps.-Skymnosnál a Pantikapesen túl a *Λιμναίων ἔθνος* és a *Νομαδικὰ ἐπικαλούμενα* (ἔθνη) következnek. Az utóbbiakról a következő leírást adja: *εὐσεβῆ πάνν, ὧν οὐδεὶς ἔμψυχον ἀδικήσαι ποτ' ἄν· οἰκοφόρα δέ, ὡς εἶρηκε* (sc. Ἐφορος), *καὶ σιτούμενα γάλακτι Σκυθικαῖς ἵππομολγίαις· ζῶσι δὲ τήν τε κτήσιν ἀναδεειχότες κοινὴν ἀπάντων τήν τε ὅλην οὐσίαν...* Ennek a jellemzésnek minden elemét pontosan megtaláljuk abban a leírásban, amelyet Strabon Ephorusból idéz a skythákról: *... τοὺς* (sc. *Σκύθας*) *δὲ καὶ τῶν ἄλλων ζώων ἀπέχεσθαι... εἶναι γάρ τινας τῶν Νομάδων Σκυθῶν γάλακτι τροφεμένους ἵππων, τῇ <δὲ> δίκαιοσύνῃ πάντων διαφέρειν... «Γλακτοφάγων εἰς γαῖαν, ἀπήναις οἰκί' ἐχόντων»* (Hesiodosból idézi Ephoros) *... κοινὰ*

πάντα ἔχοντες τὰ τε ἄλλα καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τέκνα καὶ τὴν ὅλην συγγένειαν... Ezek az egyezések azt bizonyítják, hogy Strabon Ephoros Skythia-leírásának ugyanazt a részét idézi, mint amelyet Ps.-Skymnos is felhasznált. Kettőjük közt csak az a különbség, hogy Strabon Ephoros leírását bővebben és idézeteinek megtartásával közli, Ps.-Skymnos pedig erősen összesűriti, és az idézeteket beolvasztja. Ps.-Skymnos szerint Ephoros ezután Anacharsist említette mint a nomád εὐσέβεια mintaképét: καὶ τὸν σοφὸν δὲ Ἀνάχαρσιν ἐκ τῶν Νομαδικῶν φησὶ γενέσθαι τῶν σφόδρα εὐσεβεστάτων. Ezt a mondatot pontosan ugyanezzel a kapcsolással megtaláljuk Strabon Ephoros idézetében is: καὶ τὸν Ἀνάχαρσιν δὲ σοφὸν καλῶν ὁ Ἐφορος τοῦτον τοῦ γένους φησὶν εἶναι... Ez a pontos egyezés szintén megállapításunk helyessége mellett szól. Anacharsis után azonban Ps.-Skymnos váratlanul a sakákat említi: καὶ κατοικῆσαι τινὰς εἰς τὴν Ἀσίαν ἐλθόντας, οὓς δὴ καὶ Σάκας καλοῦσιν. Ez a megjegyzés itt nem illik be az összefüggésbe, s földrajzilag sincs helyén, mert Ázsia csak jóval később kerül sorra. Ps.-Skymnos leírásának ezt a különösségét Strabon részletesebb Ephoros idézetéből érthetjük meg. Ephoros a skythák jellemzésében (Strabon szerint) Homeros és Hesiodos után Choirilost idézte: «μηλονόμοι τε Σάκαι, γενεᾷ Σκόθαι, αὐτὰρ ἔναον Ἀσίδα πυροφόρον· νομάδων γε μὲν ἦσαν ἄποικοι ἀνθρώπων νομίμων». Ephoros ezt az idézetet a skythák νόμιμος jelzője miatt illesztette be leírásába. Ps.-Skymnos Ephorosnak ezt az idézetét is beolvasztotta, így azonban elvesztette kapcsolatát a skythák jellemzésével. Mindezek alapján kétségtelennek tarthatjuk, hogy Ps.-Skymnos és Strabon idézete Ephoros leírásának ugyanabból a részből származik. Ez azért fontos, mert a sauromaták Strabon Ephoros-idézetében is a Tanaison innen, Európában jelennek meg (VII 3, 9): Ἐφορος δ' ἐν τῇ τετάρτῃ μὲν τῆς ἱστορίας Εὐρώπῃ δ' ἐπιγραφομένην βίβλῳ περιδεύσας τὴν Εὐρώπην μέχρ' Ἰκνυθῶν ἐπὶ τέλει φησὶν εἶναι τῶν τε ἄλλων Σκυθῶν καὶ τῶν Σαυρομάτων τοὺς βίους ἀνομοίους... Skymnos leírását tehát helyesnek kell tartanunk, s így biztosra vehetjük, hogy Ephoros a sauromatákat és a gelonokat a Tanais nyugati partjára helyezte. Közvetlenül ugyan csak ezt a két népet ismerjük népfelsorolásából, azonban tudjuk, hogy Skythia leírásában Hekataios volt a forrása, valószínű tehát, hogy Hekataios népsávjának többi népeit is átvette. Ezt figyelembe véve népsávját (együttal a Hekataiosét is) a következőképpen képzelhetjük el: Σαυρομάται, Γελωνοί, Ἰσσηδόνες, Ἀριμασποί. Hogy a gelonok Hekataiosnál sem hiányoztak, kétségtelenül bizonyítja Herodotos helyreigazítása és Ps.-Skylax Γέλωνες adata (l. fentebb 15. l.). Ugyanezt a

VII. 3. 9.

népsorrendet találjuk Melánál, és ez lehet az alaprétege Plinius zavaros felsorolásának is. Pliniusnál a gelonokat is megtaláljuk, Melánál azonban ez az egy nép hiányzik. Forrásában azonban bizonyára ez is a beletartozott a népfelsorolásba, mert később az egyes népek néprajzi leírásában mégis megemlékezik róla. Plinius leírásának többi népei kétségkívül csak később kerültek be a felsorolásba, és pedig valószínűleg több fokozatban.

Említettük, hogy Mela a felsorolt népeket összefoglalóan skytháknak nevezi. Ebben pontosan egyezik Ephorossal, aki bizonyára Hekataios nyomán az északon lakó népeket skythák néven foglalta össze (v. ö. FGrHist 70 F 30).

Ephoros munkáját 350 és 330 között írta,⁴¹ ebben az időben tehát feltevéseink szerint a sauromatáknak már át kellett lépni a Tanaist. A sauromaták átköltözését a Tanais nyugati partjára általában későbbre szokták tenni. Legkésőbb a harmadik század második felében azonban a Dnieper vidéke már hatalmukban volt.⁴² Előnyomulásuk azonban bizonyára fokozatosan történt, s így a Tanaison való átvándorlásuk kezdetét valószínűleg jóval korábbra kell tennünk.⁴³ Gutschmid szerint a sauromaták átköltözése és a skytha hatalom összeomlása 346—337 között ment végbe.⁴⁴ Plinius és Mela leírásában a sauromaták területe a Tanaistól még csak a Bucesig terjed. Ez a kép, mint megjegyeztük, a sauromaták átköltözésének első szakaszát őrizte meg. Így a sauromatáknak az a földrajzi helyzete, amelyet Mela és Plinius leírásukban megrögzítettek, éppen Ephoros korának felel meg.

Ephoros tehát a skythák idealizálása mellett a sauromatákról új értesüléseket is felhasznált munkájában. Ez a magyarázata annak, hogy a sauromatákról adott leírásában, mint már Rostowzew észrevette,⁴⁵ realizztikus vonásokat is találunk.

Plinius és Mela leírásának népfelsorolása tehát valószínűleg Ephorosra megy vissza, s úgy látszik, nála kereshetjük a «sauromata» név tágabb értelmű használatának kiinduló pontját is. Ephoros ugyanis a Tanais keleti partjára a jazamatákat helyezte, és ezt a népet, amelyet más írók maeotisinak tartottak, sauromatának nevezte; FGrHist 70 F 160 a). Anon. Per. P. Eux. 45 (= Ps.-Skymn. 874. skk.): τὸν δὲ Τάναϊν ποταμὸν, ὃς ἐστι τῆς Ἀσίας ὄρος τέμνων τὴν ἡπειρον ἐκατέρων δίχα, πρῶτοι νέμονται Σαρμάται . . . εἶτα μετὰ τοὺς Σαρμάτας Μαιωτῶν γένος Ἰαζαματῶν λεγόμενον, ὡς Δημήτριος εἴρηκεν, ἐφ' οἷς καὶ Μαιωτὶς λίμνη λέγεται · ὡς δὲ Ἐφορος λέγει, Σαυροματῶν λέγεται ἔθνος. τούτοις δὲ ἐπιμεμίχθαι τὰς Ἀμαζόνας τοῖς Σαυρομάταις λέγουσιν, ἐλθούσας ποτὲ ἀπὸ τῆς περὶ τὸν Θεομῶδοντα γενομένης μάχης · ἐφ' οἷς ἐπεκλήθησαν οἱ

Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι. — b). Steph. Byz. s. Ἰαζαβάται· ἔθνος παρὰ Μαυῶτιν, οὗς Σαυρομάτας φησὶν Ἐφωρος. Mivel azonban a Tanais balpartjának népei átkerültek a jobboldalra, a jazamaták fölött nála üres terület keletkezett. Ezt az ürt az az író, aki Ephoros leírását Pliniusnak és Melának, ill. forrásaiknak közvetítette, Herodotos Tanaison túli népsávjának azzal a népeivel töltötte ki, amelyek Ephoros, ill. Hekataios népsávjában nem szerepeltek, tehát a budinokkal, thyssage-tákkal, jyrkákkal és argippaiosokkal. Ezeket a népeket azonban, mivel Ephorosnál a Tanais balpartján csak a *Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι*-t találta, összefoglalóan sauromatáknak nevezte.

Feltevésünk mellett szól az is, hogy Plinius és Mela leírásában ephorosi elemeket találunk. A népfelsorolás első népe, a Sauromatae Gynaecocrotumenoe pontosan megfelel Ephoros *Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι*-ainak. Ez azt bizonyítja, hogy a népsáv többi népei tényleg csak utólag kerültek Herodotosból az ephorosi sauromaták mellé. Pliniusnál a Tanais kettős torkolattal ömlik a Maeotisba (VI, 19): dein Tanain amnem gemino ore influentem incolunt Sarmatae etc. Ugyanezt a felfogást találjuk Ephorosnál is; FGGrHist 70 F 159 Anon. Peripl. Pont. Eux. 49 (= Ps.-Skymn. 865 skk.): ἀπὸ δὲ τῶν Μαυωτῶν λαβοῦσα τὸ ὄνομα Μαυωτὶς ἐξῆς ἐστὶ λίμνη κειμένη, εἰς ἣν ὁ Τάναις, ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λαβὼν τὸ ῥεῦμα Ἀράξεως, ἐπιμίσγεται, ὥς Ἐκταταῖος † ἐφοστεις. ὥς δὲ Ἐφωρος ἰστόρηκεν, ἐκ λίμνης τινός, ἧς τὸ πέρας ἐστὶν ἄφραστον· ἐξίησι δὲ δίστομον ἔχων τὸ ῥεῖθρον εἰς τὴν λεγομένην Μαυωτὶν εἰς τὸν Κιμμερικὸν τε Βόσπορον. Ez az utóbbi egyezés arra mutat, hogy Plinius és Mela forrása Ephoros földrajzi keretének egyes elemeit is megtartotta.

Mela azonban a Tanais torkolata közelében megemlíti egy *Ixamatae* nevű népet, amely kétségtelenül Ephoros jazamatáival azonos¹⁶ (I, 114): oram quae a Bosphoro ad Tanain usque deflectitur Maeotici incolunt, Thatae, Sirachi, Phicores et ostio fluminis proximi Ixamatae. Ez a nép azonban itt a *Maeotici* név alatt jelenik meg, ebből tehát arra lehetne következtetni, hogy Ephoros nem lehetett Mela forrása. Ezzel szemben meggondolásra késztet az, hogy Mela sauromata népei közt elsőnek a *Maeotidae Gynaecocratumenoe regna Amazonum*-ot sorolja fel, ez pedig pontosan megfelel az ephorosi *Γυναικοκρατούμενοι*-nak. Ezenkívül Mela az ixamatákról olyan leírást ad, amely teljesen hasonló a sauromatákról adott jellemzésekhez¹⁷ (I, 114): apud eos easdem artes feminae quas viri exercent, adeo ut ne militia quidem vacent. viri pedibus merent, sagittisque depugnant, illae equestre proelium ineunt nec ferro dimicant, sed quos laqueis intercepere trahendo con-

ficiunt. Nubunt tamen, verum ut nobiles habeantur non in aetate modus est; nisi quae hostem interemere virgines manent. Ez a leírás világosan mutatja, hogy az ixamaták azonosak a *Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι*-jal, Melánál tehát ugyanaz a nép kettősen jelenik meg. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy Mela leírásának ez a része két különböző forrásra megy vissza. Az egyik Ephorost követte, és a jazamatákat *Gynaecocratumenoe*-nak nevezte. Erre megy vissza az I, 115—117. fejezetek leírása. Ezzel szemben a másik azt a nézetét fogadta el, amelyet Demetrios Kallatinos is képvisel, hogy a jazamaták maeotisi törzs, és természetesen odahelyezi őket, ahol a másik forrásban a *Gynaecocratumenoe* vannak. Ezt a forrást használja Mela az I, 114. fejezetben. Az ixamaták kettős megjelenése tehát nála két különböző forrás egymás-melletti használatának következménye.

Plinius és Mela leírásainak különböző rétegeit megvilágítottuk. Eredményeink alapján az irodalmi hagyományozás menetét nagy vonásokban következőképpen vázolhatjuk. Kiindulópontunk Ephoros. A sauromaták, akik a régebbi írók, Hekataios és Herodotos tudósítása szerint még a Tanais túlsó partján laktak, a IV. sz. közepe táján átköltöztek a folyó nyugati partjára, és megdöntötték a skythák uralmát. A történeti eseményeknek megfelelően Ephoros a sauromatákat a Tanais nyugati partjára helyezte át. Hogy azonban a régi hekataiosi népsávot ne kelljen megváltoztatnia, a sauromatákkal együtt a népsáv többi népeit is áthelyezte a Tanaisra. A Tanaisra túl maradtak nála a jazamaták, akiket másokkal ellentétben sauromatáknak tartott. Ephoros leírását azután egy későbbi földrajztudós átdolgozta. Megtartotta a Tanais nyugati partjára helyezett hekataiosi népsávot, a túlsó parton üresen maradt helyet azonban Herodotos népfelsorolásának népeivel töltötte ki. Azonban csak azokat a népeket vette át Herodotostól, amelyek Ephorosnak Hekataiostól származó népsávjában még nem voltak meg. Tehát csak a budinokat, thyssagetákat, jyrkákat és argippaiosokat tartotta meg, a gelonokat, issedonokat, arimasposokat elhagyta. Eljárásának oka valószínűleg az volt, hogy nem akarta ugyanazt a népet két különböző helyre helyezni. Ez a magyarázata annak a különös jelenségnek (l. fentebb 12. l.), hogy Melánál és Pliniusnál a herodotosi népek sora az arimphaeusoknál hirtelen megszakad. Természetesen Ephoros *Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι* népét, amelyhez a herodotosi népsáv kapcsolódik, az átdolgozó megtartotta, s nevét a többi népre is kiterjesztette. Néhány elemet, úgy látszik, átvett Ephoros földrajzi keretéből is, azonban kétségtelen, hogy leírásának földrajzi háttere lényegesen eltér az Ephorosétól. Ephorosnak erre az átdolgozására

megy vissza valószínűleg közvetve Mela és Plinius leírása. Kétségtelen, hogy ennek az átdolgozásnak a leírását Mela őrizte meg tisztábban. Pliniusnál a herodotosi népfelsorolásba a budinokat kiszorítva újabb népek kerültek, az összefoglaló «sauromata» nevet pedig a «sarmata» váltotta fel. De nem maradt a Tanais másik partján fekvő népsáv sem változatlanul. Ez elsősorban az eredetileg is itt lakó népekkel, majd Skythia nyugati részében lakó törzsekkel keveredett össze. Végül a zűrzavart betetőzve átkerült Herodotos Tanaison túli népsávjának néhány népe is. Ez már az eredeti kép végső szétzüllését jelenti.

Herodotos tudósításának összevetése Mela és Plinius leírásával tehát arra az eredményre vezetett, hogy a thyssageták és jyrkák (s a herodotosi népfelsorolásnak még néhány népe) ezeknél a késői íróknál nem származhatik a hekataiosi hagyományból, hanem csak magából Herodotos leírásából. A herodotosi népsáv hagyományozásának s e késői leírások keletkezésének körülményei (l. 20. l.) azt bizonyítják, hogy Herodotos Skythia leírásának ebben a részében tényleg új, Hekataiosztól független értesületekre támaszkodik. Ez az eredmény tehát alátámasztja feltevésünket, hogy a thyssagetáknál és a jyrkáknál az új mondanivaló törli át a leírás addigi keretét. Mi lehet azonban annak az oka, hogy Herodotos ezt éppen ide illeszti be? Erre a kérdésre a feleletet csak a herodotosi leírás analízise adhatja meg.

Herodotos Skythia leírását azzal a megjegyzéssel vezeti be, hogy senki sem tudja biztosan, mi van a leírásban sorra kerülő területen túl (IV, 16): *οὐδενὸς γὰρ δὴ αὐτόπτεω εἶδέναι φασμένον δύναιμι πυνθέσθαι· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Ἀριστέης, τοῦ περὶ ὀλίγω πρότερον τούτων μνήμην ἐποιεῦμην, οὐδὲ οὗτος προσωτέρω Ἰσσηδόνων αὐτὸς ἐν τοῖσι ἔπεισι ποιῶν ἔφησε ἀπικέσθαι, . . .* Aristeasszal Herodotos éppen az előző fejezetekben (14—15) foglalkozott bővebben. Erre a kitérésre az adott alkalmat, hogy Herodotos a skythák archeológiájában idézte Aristeas tudósítását arról a népmozgalomról, amelynek következtében a skythák Déloroszországba jutottak. Aristeas tudósításában Herodotos szerint a következő népeket sorolta fel: *Σκύθαι, Ἰσσηδόνες, Ἀριμασποί, χρυσοφύλακες γούρες, Ὑπερβόραιοι*. A sorozatot a tenger zárta be. Ebből a leírásból merített Hekataios és több más földrajztudós is.⁴⁸ Így érthetjük meg Herodotosnál az általános *οὐδενὸς γὰρ . . .* kifejezéssel szemben Aristeas rendkívül erős kiemelését: *οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Ἀριστέης, . . ., οὐδὲ οὗτος*. Herodotos már itt leírása elején állást foglal az ión földrajztudomány alkotta földrajzi képpel szemben: senki sem ismeri a messze északon

elterülő vidéket, még maga Aristeas sem, ő is csak az issedonokig jutott el. Hogy ismernék akkor azok, akik Aristeast használták forrásul? Éppen Aristeasnak ez a kiemelése mutatja, hogy az οὐδενὸς γὰρ... célzás felhasználóira, Hekataiosra és annak követőire.

Mindenesetre feltűnő, hogy Herodotos már a leírásnak az elején a végére gondol. Korlátozó megjegyzését inkább a biztosan ismert népek után, az issedonoknál váránánk. Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy ez a megjegyzés bekeretező formula, tehát a leírás elején van helyén. Így azonban megfogalmazása még világosabban mutatja, hogy Herodotos érdeklődését a távol az οἰκουμένη határán lakó népek különösen lekötik. Ennek megfelelően az utolsó néhány nép leírása sokkal részletesebb az előzőknél. Ez annál is feltűnőbb, mert, mint láttuk, Skythia leírásának eredeti céljával nincs összhangban. Hogy azonban Herodotos eljárása teljesen tudatos, mutatja a bevezetés korlátozó megjegyzésének ismételt hangsúlyozása (IV, 25): ... τὸ δὲ τῶν φαλακρῶν κατ' ὅπερ θεοὶ οὐδεὶς ἀτρεκέως οἶδε φράσαι... és kevésbé azután az issedonoknál: τὸ μὲντοι κατ' ὅπερ θεοὶ πρὸς βορέην ἀνεμὸν οὐ γινώσκειται οὔτε τῶν φαλακρῶν οὔτε τῶν Ἰσσηδόνων... Az issedonok és a vidék éghajlatának rövid ismertetése után befejezi a leírást (IV, 31): ταῦτα μὲν νῦν τὰ λέγεται μακρότατα εἰρηται. Ez a bekeretezés pontosan megfelel a bevezetés célkitűzésének (IV, 16): ἀλλ' ὅσον μὲν ἡμεῖς ἀτρεκέως ἐπὶ μακρότατον οἰοί τε ἐγεγόνεθα ἀκοῇ ἐξικέσθαι, πᾶν εἰρησεται.

Azt hihetnénk, hogy ezzel a bekeretezéssel végére értünk a leírásnak. Erről azonban szó sincs! A bekeretező formula után Herodotos így folytatja (IV, 32): Ὑπερβορέων δὲ περί ἀνθρώπων οὔτε τι Σκῦθαι λέγουσι οὐδὲν οὔτε τινὲς ἄλλοι τῶν ταύτη οἰκημένων... Ezzel kezdődik a hyperboreusokról szóló tudósítás, amelyet az általános fel fogás Skythia leírásához való viszonyában exkursusnak tart.⁴⁹ Azonban ez a rész, mint a mondatszerkezet mutatja (ταῦτα μὲν... μακρότατα εἰρηται. Ὑπερβορέων δὲ περί ἀνθρώπων...), a legszorosabban csatlakozik az előzőhöz. De így egyúttal különös ellentét is keletkezik, mert a hyperboreusok említése éppen a Skythia leírását bezáró formulába kapcsolódik. Ez a pont tehát befejezést s egyszersmind folytatást jelent. Mi lehet az oka ennek az érdekes ellentmondásnak?

Fentebb rámutattunk arra, hogy Herodotos már Skythia leírásának bevezetésében szembefordul az ión földrajztudománynak, ill. főképviselőjének, Hekataiosnak földrajzi képével. Hekataios a távolabbi vidékekre vonatkozóan Aristeast használta forrásul (ld. fentebb 7. l.). Népsorozata forrása, Aristeas és felhasználója, Damastes után követ-

keztetve s kiegészítve fentebbi eredményeink alapján a gelonokkal következő lehetett: Σκῶται (Σανρομάται, Γελωνοί), Ἴσσηδόνες, Ἀριμασποί, χροσφύλακες γοῦρες, Ῥίταια ὄρη, Ὑπερβόρειοι, θάλασσα (= Ὠκεανός). Herodotos helyreigazításából megállapítható, hogy Hekataios népfelsorolását leírásában figyelembe vette. Az első ilyen helyreigazítást a gelonoknál találjuk (ld. fentebb 7. l.). Ezután Herodotos néhány, Hekataiosnál még valószínűleg ismeretlen népet sorol fel. Végül az issedonok és az ezek elbeszéléséből ismert arimasposok és griffek zárják be nála a bekeretező formulával összefoglalt leírást. A Rhipaia-hegységet Herodotos nem említi, s mégcsak polemizáló célzást sem tesz rá. Nála is találunk azonban egy nagy hegységet (IV, 25 ὄρεα ὑψηλά) az argipaiosoktól északra. Ez a hegység leírásában egész más helyen jelenik meg, mint Hekataiosnál a Rhipaia-hegység, tehát azzal azonos nem lehet. Herodotosnak volt tudomása ezen a vidéken egy nagy hegységről, ez azonban nem volt a Ῥίταια ὄρη-vel azonosítható, s így azt leírásából kihagyta. A Rhipaia-hegységgel együtt a hyperboreusok és az Okeanos is a mítosz világába tartoztak, s így természetes, hogy Herodotos a megismerhető területet az issedonokkal, ill. az arimasposokkal és griffekkel zárta le. Ezen a ponton elérte a bevezetésben kitűzött célját (ἐπὶ μακρότατον ... ἐξικέσθαι), s a leírást erre visszautalva befejezhette. Hekataiosnál azonban a felsorolás még tovább folytatódott a hyperboreusokkal, s Herodotos, aki Hekataios eddig új értesülésekkel kiegészítve és helyreigazítva ugyan, de szem előtt tartotta, most kénytelen a számára már tulajdonképpen befejezett népsorozatot tovább folytatni, ill. Hekataios további felsorolásával szemben állástfoglalni. A hyperboreusokról sem a skythák, sem szomszédaik nem tudnak semmit, nem helyezhetők tehát erre a területre. Delosban azonban szerzett róluk értesüléseket Herodotos, s ezt a témával kapcsolatban el is mondja.

Ez a magyarázata tehát a hyperboreusokról szóló részt bevezető és a Skythia leírását befejező mondat paradox kapcsolatának. Herodotos befejezte saját felsorolását, folytatja azonban polémiáját Hekataios ellen, akinek leírása még tovább tart. A hyperboreusokról szóló részt tehát a kompozíció szempontjából teljesen egyenértékűnek kell tartanunk a felsorolás többi népének leírásával.

Hekataios leírásában a hyperboreusok után az Okeanos következett. Ha helyes előbbi főtévésünk, akkor Herodotosnak a hyperboreusok után szintén meg kellett emlékeznie az Okeanosról. Ezt tényleg meg is tette. A hyperboreusokról szóló rész befejezése után Herodotos érdekes fordulattal megjegyzi (IV, 36): γελῶ δὲ ὁρῶν γῆς περιόδους

γράφαντας πολλοὺς ἤδη καὶ οὐδένα νόον ἔχόντως ἐξηγησάμενον. οἱ Ὠκεανὸν τε ῥέοντα γράφουσι περίξ τὴν γῆν, ἐοῦσαν κυκλωτερέα ὥς ἀπὸ τόρνου, καὶ τὴν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ ποιεύντων ἴσην. (= Hekataios FGrHist 1 F 36 b). Ezután következik a föld alakjának leírása Herodotos elképzelése szerint (IV, 37—45). Természetesen ezt a nagyterjedelmű fejtegetést, amelynek az előző leírással látszólag semmi kapcsolata nincs, az eddigi kutatás exkurzusnak fogta fel Skythia leírásában.⁵⁰ Mindenesetre kétségtelen, hogy ez a megjegyzés Hekataios ellen irányul.⁵¹ Azonban az előző fejezetekben a hyperboreusokkal kapcsolatban is Hekataios cáfolta Herodotos, tehát valami kapcsolatnak kell lenni a két rész között. Különben egészen érthetetlen volna, hogy Herodotos ezt a hosszú fejtegetést éppen ide illesztette be. Mint a mindkét helyen ellene irányuló célzás mutatja, a hyperboreusoknak és a föld alakjának leírása Hekataioson keresztül függ össze egymással. Herodotos a hyperboreusok után Hekataios leírását követve az Okeanoshoz érkezett, ennek létezésében azonban nem hitt (ld. II, 23), helyesbitenie kellett tehát Hekataios földrajzi képét. Az Okeanos problémájához azonban még több más kérdés is kapcsolódott. Hekataiosnál ugyanis az Okeanos vette körül a földet, s így meghatározta annak alakját és a földrészek tagolódását is. Herodotosnak tehát, ha Hekataios földrajzi képéből az Okeanost törölte, foglalkoznia kellett az ebből következő kérdésekkel is. Világosan bizonyítja ezt Herodotos megfogalmazásának tagozódása (IV, 36): (1) οἱ Ὠκεανὸν τε ῥέοντα γράφουσι περίξ τὴν γῆν, (2) ἐοῦσαν κυκλωτερέα ὥς ἀπὸ τόρνου, (3) καὶ τὴν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ ποιεύντων ἴσην. Az Okeanosnak az előtérbehelyezése mutatja, hogy az egész fejtegetésnek ez a kiinduló pontja. Azonban később is a leírás folyamán állandóan előtérben marad az Okeanos-probléma. Erre a pontra Herodotos minden egyes földrésznél következetesen visszatér. Először Libyánál tárgyalja a körülvevő tenger kérdését (IV, 42): Λιβύῃ μὲν γὰρ δηλοῖ ἐωντὴν ἐοῦσα περὶ ἰσθμὸς, πλὴν ὅσον αὐτῆς πρὸς τὴν Ἀσίην οὐρίζει. . . . Ennek illusztrálására írja le Neko egyiptomi király hajósainak és az achaemenida Sataspesnek útját. Ázsiánál szintén ez a kérdés van előtérben, ezzel kapcsolatban közli Herodotos Skylax utazását (IV, 44). Végül Európánál foglalkozik az Okeanos-problémával (IV, 45): ἡ δὲ Εὐρώπη πρὸς οὐδαμῶν φανερὴ ἐστὶ γνωσσομένη, οὔτε τὰ πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα οὔτε τὰ πρὸς βορέην, εἰ περὶ ἰσθμὸς ἐστὶ. . . . Kétségtelen tehát, hogy a IV, 36—45. fejezetek vezérfonala az Okeanos-probléma, köréje épül fel az egész fejtegetés. Herodotos ismeretei alapján nem fogadja el a mítikus Okeanos-folyó létezését, s ennek megfelelően Hekataios földrajzi képét átalakítja. Így a kompozíció szem-

pontjából ezt a részt a hyperboreusokról szóló elbeszéléshez hasonlóan Skythia leírásában szerves alkotóelemnek kell tartanunk. Herodotos leírásában Hekataios népsávját végig szem előtt tartja, azonban az utolsó két tagnál, a hyperboreusoknál és az Okeanosnál Hekataiossal ellenkező véleményének igazolása következtében leírásának terjedelme hatalmasan megnövekszik. Ez természetesen könnyen azt a látszatot kelthette, hogy a hyperboreusok és a föld alakjának leírása önálló exkurzus. A herodotosi leírás belső fonalának felismerése azonban megmutatta, hogy ez a két rész egyszerűen az előző népfelsorolás folytatása.

Kétségtelen viszont, hogy a népfelsorolás utolsó tagjainak ez a részletes tárgyalása nem felel meg a leírás eredeti funkciójának. Ez a részletesség a thyssageták, ill. a jyrkák bővebb tárgyalásával kezdődik. Azonban ez a terület már kiesik Dareios hadjáratának színteréből, tehát részletes tárgyalásában Herodotost a leírás eredeti céljától eltérő mozzanat vezette. Az itt felsorolt népek közül Herodotos az arimasposokat és velük együtt a griffeket más helyen is megemlíti (III, 116): *πρὸς δὲ ἄρκτου τῆς Εὐρώπης πολλῶν τι πλείστος χροσὸς φαίνεται ἐὼν. ὅκως μὲν γινόμενος, οὐκ ἔχω οὐδὲ τοῦτο ἀτρεκέως εἶπαι, λέγεται δὲ ὑπὲρ τῶν γρουπῶν ἀρπάζειν Ἀριμασπὸς ἄνδρας μονοφθάλμους.* Ez a megjegyzés az *ἐσχατιαὶ τῆς οἰκουμένης* leírásának befejezésében áll. Az előző fejezetben Herodotos Ázsia és Libya *ἐσχατιά-*inak leírása után Európára tért át (III, 115): *περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ τῶν πρὸς ἐσπέ- ρην ἐσχατιέων ἔχω μὲν οὐκ ἀτρεκέως λέγειν. . .* Európa nyugati határterülete után az északi részeket idézett megjegyzésével éppen csak érinti, keletet pedig meg sem említi. Az itt hiányzó *ἐσχατιαὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα καὶ πρὸς βορέην*-t találjuk Skythia leírásának második részében. Ez a magyarázata tehát annak, hogy a leírás utolsó népeivel olyan részletesen foglalkozik. Itt Herodotos már nem Dareios hadjáratának színterét akarja vázolni, hanem Európa északi, ill. keleti *ἐσχατιά-*it írja le. Ennek megfelelően ezekre a részekre vonatkozólag veti fel az Okeanos-problémát is (IV, 45 *τὰ πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα* és *τὰ πρὸς βορέην*). A *αἱ πρὸς ἐσπέρην ἐσχατιαὶ* kérdését Európában már a III. könyvben tárgyalta, s foglalkozott ezzel kapcsolatban az Okeanos-problémával is, ezt a részt tehát itt figyelmen kívül hagyja.

Herodotos eljárása könnyen érthető. Európa északi és keleti *ἐσχατιά-*inak tárgyalása Skythia leírásába földrajzilag szervesen beilleszthető volt. Ezenkívül nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a rész egyúttal polémia is Hekataios ellen. Hekataios azonban Skythia leírá-

sában tárgyalta Európa északi részeit is, s ez Herodotos leírásának kompozícióját bizonyos mértékben már eleve meghatározta. Ennek megfelelően Herodotos az *ἐσχατιαὶ τῆς οἰκουμένης* tárgyalásánál (III, 106—116) Európa északi részét csak egy rövid célzással érintette, részletes tárgyalását pedig Skythia leírásába illesztette be. Skythia leírásában tehát két mozzanat kereszteződik. A leírás eredeti célja kétségtelenül az, hogy Dareios hadjáratának színterét rajzolja meg, a thysasagétáktól és a jyrkáktól kezdve azonban átsiklik az *ἐσχατιαὶ τῆς Εὐρώπης* tárgyalásába. Ez az oka annak, hogy a leírás jellege a thysasagétáknál és a jyrkáknál olyan feltűnően megváltozik, s hogy a hyperboreusokról és a föld alakjáról szóló résznek látszólag már semmi kapcsolata sincs Skythia leírásával.

Megvilágítottuk Herodotos leírásának belső kompozícióját. Ez a kompozíció csak Hekataios leírásához való viszonyából érthető, s így fel kellett fejtenünk azokat a szálakat, amelyek Herodotostól Hekataiosig vezettek. Herodotos tudatosan szembehelyezkedik Hekataios földrajzi képével. Ez már a tulajdonképpeni Skythia leírásában is jelentkezik néhány helyesbítő megjegyzés alakjában, teljes mértékben azonban csak az *ἐσχατιαὶ*-részben jut kifejezésre. Herodotos itt elutasítja Hekataios földrajzi képének bizonyos elemeit, és egy meghatározott ponton túl szembe fordul vele. Rendkívül fontos megfigyelnünk, hogy ez a szembe fordulás éppen itt ezen a határterületen, a mítosz és a valóság határán történik. Herodotosnak ez a magatartása lényének legbensőbb mélyében gyökerezik. Hogy ezt megérthessük, néhány vonással vázolnunk kell a görög mítosz fejlődését.*

A mítosz, mint szimbolikus kifejezési forma,⁵² a valósággal eredetileg a legszorosabb kapcsolatban áll. Ez a kapcsolat azonban csak addig van meg, amíg a mítosznak mint a valóságra vonatkozó szimbolumnak tudata elevenen él. Ha azonban a mítosz mint szimbolum jelentését elveszítette, közte és a valóság között szakadék keletkezik. Ez a folyamat a görög mítosznál is megfigyelhető. Mivel azonban a mítosznak mint formának szilárd hagyománya van, elszakadása a háttérét képező valóságtól nem jelenti halálát, hanem a szakadék áthidalására készítet. A mítosz és a jelen időbeli áthidalásának formája a genealógia. Ez azonban a mítoszt egyúttal egyszintre is hozza a jelen eseményeivel. Ez annyit jelent, hogy a mítoszt mint történeti eseményt fogják fel, s ennek megfelelően ítélik meg. Így a mítosz elveszti eredeti formáját is és

* A most következő kérdéscsoportot más helyen szeretnénk szélesebb összefüggésében és részletesen megvilágítani, ezért a következőkben csak a legszükségesebbre szorítkozunk.

száraz, minden mítikus vonástól megfosztott történetté csupaszodik. A sárkányt legyőző hősről vagy istenről szóló ősi mítosz, amely mögött kozmikus történés rejtőzött, most történeti eseménnyé válik, s az emberi értelem végül is megállapítja, hogy a mítosz sárkánya csak egy nagy kígyó volt. Ezt a fokot képviseli a görög mítosz fejlődésében Hekataios. Számára a mítoszok már csak a jelen szemmértékével megítélhető történeteket jelentenek. Ezért nevetségesnek tartja a genealógiákat, amelyek a mítoszokat még eredeti formájukban adják. A mítosz és a jelen kapcsolata azonban számára is szilárdan áll még: családfáját maga is egy istenre vezette vissza. A mítosz anyagát ő is átveszi, azonban saját ítélete szerint (*ὅς μοι δοκεῖ ἀληθέα εἶναι*, FGrHist 1 F 1) átalakítja, és megfosztja mindazoktól a vonásoktól, amelyek mítosszá tették. Eljárását főleg Heraklesnél látjuk tisztán. Szerinte Herakles nem az alvilágban volt Hades kutyájáért, hanem csak egy ilyen nevű kígyót hozott le a Tainarosról (FGrHist 1 F 27). Geryones, akinek teheneit Herakles elhajtotta, szintén nem a messze Iberiában lakott, hanem Amprakia királya volt (FGrHist 1 F 26).⁵³ Hekataios ezzel nem a mítoszt akarta megsemmisíteni vagy Herakles tetteit kisebbiteni. Maga jegyzi meg éppen Geryonesszel kapcsolatban, hogy Herakles tette még így is semmiképpen sem *φαῦλον ἄθλον* volt. Magatartása a mítoszokkal szemben természetszerű következménye volt annak, hogy a genealógiákban a mítosz egyszintre került a jelen eseményeivel. Ő már csak a mítikus formát törölte le róla.

Herodotos a mítosznak és a jelennek ezt az összekapcsolását elutasítja. Tisztán látja, hogy a mítosz világát a jelen valóságától áthidalhatatlan távolság választja el. Magatartása elsősorban Hekataios ellen irányul. Hekataios világa, amely mítikus jellegűktől megfosztott mítoszokból épül fel: mesevilág varázslat nélkül, szörnyű paradoxon. Herodotos előtt, aki világát nem a *ὅς μοι δοκεῖ*-re, hanem a *ἱστορίῃ*-re (*ὄψις, ἀκοή*) építette fel, ez az egész Hekataios alkotta kép semmivé foszlik. Jellegzetesen jut ez kifejezésre abban a történetben, amelyet Herodotos Egyiptom leírásában mond el: Hekataiosnak, aki családfáját tizenhatodik fokon már istenre vezette vissza, az egyiptomi papok megmutatták a főpapi nemzedék háromszáznegyvenöt ősének szobrát, akik mind mint apa-fiú következtek egymás után, és sem istenre, sem hőszra nem vezették vissza őket, bebizonyítva ezzel, hogy istentől ember nem származhatik. Herodotos nem is említi egy esettől eltekintve sohasem a hőszok isteni származását,⁵⁴ isten és ember között nála nincs genealógikus kapcsolat. Herodotos világában az emberek nem közősszármazásúak az istenekkel, mint Hesiodosnál. Nála az ember,

ez a csupa véletlen-lény egyedül áll vallásos félelemmel eltelve a tőle végtelen távolságban levő istenekkel szemben. Herodotos tudatosan szakít a mítosszal, amelynek Hekataios már utolsó életerét is elvágta, és ennek megfelelően munkájában figyelmen kívül hagyja a mítikus időket.⁵⁵

Hekataiosnak és Herodotosnak a mítoszhoz való viszonyát az eddigi kutatás a történetírásra vonatkozóan helyesen fogta fel, de félreismerte jelentőségét a földrajz szempontjából. Jacoby szerint Hekataios földrajzi képét a filozófia konstruktív szellemében alkotta meg, ez ellen polemizál a szűklátókörű Herodotos. Hogy Hekataios világképében egyes költői neveket is felhasznál, az csak mellékes külsőség. Kritikai eljárása Herodotoséhoz hasonló lehetett. Az issedonoktól a hyperboreusokig érő népfelsorolást hihetőleg éppen úgy vezette be, mint Herodotos IV, 16.⁵⁶ Fentebb láttuk azonban, hogy Herodotosnak ez a megjegyzése éppen Hekataios ellen irányul, annál tehát ilyenről aligha lehetett szó. Megvilágítottuk azt is, hogy mi volt Hekataios eljárása a *Γενεαλογίαι*-ban a mítosszal szemben: mítikus vonásaitól megfosztotta, de Herodotosszal ellentétben átvette tartalmát. A *Γενεαλογίαι* a *Περὶ ἑρμηνείας* után jelent meg.⁵⁷ Elképzelhető, hogy a korábbi művében herodotosi fokon álló Hekataios később így visszaesett volna?

A mítosz földrajzi képe eredetileg épúgy szimbolikus jelentőségű, mint maga a mítosz. Mögötte ott állhat természetesen a valóság, de lényegében különböző marad tőle. A görög mítosz Okeanos-folyója vagy az ind Rasā⁵⁸ mögött kétségtelenül rejlik valami valóság, de nem azonosak egy valóságos folyóval sem. Mikor azonban a mítosz mint szimbolum érvényét veszti, földrajzi háttere is egyszintre kerül a valóság földrajzi képével. A kettő közt természetesen ellentét keletkezik, amelyet át kell hidalni. A mítosz világa a valóságos földrajzi tér határai felé tolódik el, azonban a kettő közt szoros kapcsolat van. A mítosz világának ez a térbeli kapcsolata a jelen valóságával teljesen párhuzamos a mítosz és a jelen időbeli áthidalásával, amelyet a genealógia valósít meg. A mítosz népei és földrajzi elemei éppen úgy kapcsolódnak a jelen ismert területeinek leírásába, ill. felsorolásába, mint a genealógiában a történeti nemzedékekhez a mítikus ősök. Így megy végbe a hyperboreus mítosz földrajzi kivetítése: a valóságban létező népek után következik a mítosz hegysége, majd a mítikus nép és végül a mítikus ősfolyó, az Okeanos, amely a földet körülöleli. Mi Hekataios állásfoglalása a mítosz és valóság térbeli kapcsolatával szemben? A jelen genealógikus kapcsolata a mítosszal számára szilárdan állt még. Ezzel azonban elválaszthatatlanul egybe van kötve a mítosz földrajzi kivetítése is.

Hekataios magatartása tehát a mítosszal szemben nem lehetett különböző a *Περύγησις*-ben és a *Γεεαλογίαι*-ban. Ezt bizonyítják a fennmaradt fragmentumok is. Hekataios felsorolásában az ismert törzsekhez kapcsolta a mítikus népeket, az iszedonok után helyezte a Rhípaia hegységet, ez után a hyperboreusokat s végül az Okeanost. Az Okeanos nála még a földet körül folyó mítikus folyam, belőle erednek a földrészek határfolyói, mint az ősi mítoszban, amely szerint az Okeanostól származtak az összes folyók. Az Okeanosnak ez a teljesen mítikus jellege Hekataiosnál bizonyítja, hogy a költői nevek használata nála sokkal több mellékes külsőségnél. Természetesen Hekataios földrajzi munkájában óriási ismeretanyagot dolgozott fel az ión tudomány spekulatív szellemével egyesítve, de földrajzi képének legmélyebb gyökereit csak a mítoszhoz való viszonyából érthetjük meg.

Láttuk, hogy Hekataios a *Γεεαλογίαι*-ban a mítoszokat az emberi értelem követelményeinek megfelelően megfosztotta a mítikus vonásoktól, racionalizálta. Eleve valószínű, hogy eljárása a korábbi *Περύγησις*-ben is hasonló volt. Ennek a feltevésnek helyességét bizonyítja egyik fragmentuma (FGrHist 1 F 328 b Eustath. II. Γ 6): *ἱστορεῖται δὲ καὶ ὅτι κέρατα παρατίθενται καὶ ἐν σχήμασι κριῶν, ὥς Ἐκαταῖος φησι, κρόταλα ψοφοῦσι, καὶ οὕτω τὰς πυγμαιομάχους γεράνους ἀμύνονται, καταφρονούσας ἄλλως τοῦ μήκους. γεωργικοὶ δὲ εἰσιν, ὥς φασιν. ὅτι δὲ ἀξίνηι ἐχρήσαντο ἐπὶ τὸν ἄσταρν, γελοῖον μὲν καὶ οὐ πιθανόν, λέγεται δέ.* Ha ebben a fragmentumban az utolsó mondat tényleg Hekataiosból származik, mint az általános felfogás tartja,⁵⁹ akkor ugyanaz a kép áll előttünk, mint Heraklesnél. Hekataios átveszi a pygmaios-mítosz tartalmát, mint valóságot, és beleilleszti felsorolása láncszemeibe, de az értelemmel ellenkező vonásokat kifogásolja benne. A görög mítosz fejlődése szempontjából tehát a *Περύγησις* ugyanazt a fokot képviseli, mint a *Γεεαλογίαι*. Hekataios számára a mítosznak a valósággal való térbeli kapcsolata épügy, mint az időbeli, adottság volt. Ennek megfelelően földrajzi képében az ismert területek népeinek sorát a messze távolban a varázsától megfosztott mesevilág folytatta, mint ahogy történeti felfogása szerint a mítosz emberré lett hőszaihoz kapcsolódott a távol múltban a történeti nemzedékek genealogikus sorozata.

Herodotos tudatos ellentétben Hekataiosszal elveti a mítosz földrajzi kivetítését. Ebben az összefüggésben alapvető fontosságú fentebbi megfigyelésünk, hogy Herodotos éppen a mítosz és a valóság határterületén fordul legélesebben szembe Hekataiosszal. Skythia leírása e határterület felé egyre részletesebb lesz, míg végül Herodotos az utolsó ismert népnél határozottan lezárja a felsorolást, hogy annál inkább

elutasítsa Hekataios népfelsorolásának folytatását, a hyperboreus mítosz földrajzi kivetítését. Herodotos előtt világos, hogy a mítosz a valóságos világgal a térben sem kapcsolható össze, mert ismeretei ezt nem igazolják. A földet körül folyó Okeanos-folyó a valóságban nem létezhet, hiszen Európáról egyáltalán nem tudjuk, hogy víz veszi-e körül. Ezért Hekataiosszal éppen azon a ponton fordul legélesebben szembe, ahol annál a mítosz a valósághoz kapcsolódott. Herodotos ezt a kapcsolatot kettészakítja, s éppen úgy, mint történeti ábrázolásában, a mítoszt kizárja tárgyalásából. Hogy ebben a tekintetben szembefordulása Hekataiosszal milyen éles és mennyire egyéniségének mélyéről fakad, mutatja az, hogy Skythia leírásának eredeti céljáról elfelejtkezve fokozódó részletességgel átsiklik az *ἔσχαται*, az Okeanos-probléma részletes tárgyalására. Herodotos földrajzi képe tehát, akárcsak történeti felfogása, lényegében különbözik a Hekataiosétól. A mítosz világa nála a történet-től és földrajztól egyaránt elkülönül.

Nem a spekulatív, geometrikus elgondolásait kifogásolja tehát Hekataiosnak Herodotos. Ellenkezőleg, szemmel látható előszeretettel vesz át tőle ilyen részleteket, mint pl. Skythia alakjának leírását (IV, 99—101). Herodotosnak az a megjegyzése és fejtegetése, amelyre ezzel kapcsolatban hivatkozni szokás (IV, 36 skk.), mint fentebb láttuk, az Okeanos-probléma és az ezzel kapcsolatos kérdések körül forog, s szerkezetileg is szerves alkotórésze annak a polémiaának, amelyet Herodotos a mítosz és a valóság földrajzi képének összekapcsolása ellen folytat. Herodotos és Hekataios földrajzi képének lényegbeli különbözősége tehát a mítosszal szemben való állásfoglalásukban rejlik.

Természetesen Herodotos ezt a szembefordulást Hekataiosszal a mítosz és valóság határterületén csak úgy tehette meg, ha ezekre a területekre vonatkozólag új ismeretanyaggal is rendelkezett. Ezt a következtetést megerősíti Skythia leírásának többi polemizáló célzása. Az első az androphagosokkal kapcsolatban fordul elő (IV, 18): *μετὰ δὲ τὴν ἔρημον Ἀνδροφάγοι οἰκεῖνσι, ἔθνος ἔδν ἰδιον καὶ οὐδαμῶς Σκυθικόν*. A következő a melanchlainokra vonatkozik (IV, 20): *τὰ δὲ κατὸ περθε πρὸς βορέην ἄνεμον τῶν βασιλῆων Σκυθέων οἰκεῖνσι Μελαγχλαιοι, ἄλλο ἔθνος καὶ οὐ Σκυθικόν*. Mindkét megjegyzés éle Hekataios ellen irányul, aki ezeket a népeket skytháknak tartotta (ld. fentebb 9. l.). Ha keleti irányban még tovább haladunk, Herodotos egy másik helyén a massagetákra vonatkozóan is találunk egy megjegyzést (I, 201): *εἰς δὲ οἴτινες καὶ Σκυθικόν λέγουσι τοῦτο τὸ ἔθνος εἶναι*. Ez a célzás kétségtelenül szintén Hekataiosra vonatkozik.⁶⁰ Ezekből a megjegyzésekből jól körvonalazható, egységes magatartás bontakozik ki.

Hekataios az északi népeket általában skytháknak nevezte, Herodotos azonban tudatos ellentétben vele leírásában a nem-skytha népeknél sorban cáfolja ezt a felfogást. Feltűnő, hogy Herodotos a sauromatáktól az isседonokig felsorolt népek közül egynél sem céloz arra, hogy Hekataios ezeket tévesen skytháknak tartotta volna, pedig ezt az isседonokról határozottan tudjuk; FGrHist 1 F 193: Steph. Byz. s. Ἰσσηδόνες. ἔθνος Σκυθικόν. Ἑκαταῖος † Ἀσίαι... Ez azonban csak látszólag van így. Éppen ebben az összefüggésben érthetjük meg Herodotos fogalmazásának teljes értelmét és hangsúlyát (IV, 21): *Τάων δὲ ποταμὸν διαβάντι οὐκέτι Σκυθή, ἀλλ' ἡ μὲν...* Ezzel a nyomatékos kijelentéssel Herodotos világosan állást foglal a leírásban következő népek skythasága ellen, és így később a felsorolásban ezt a kérdést már nem érinti.

Herodotos tehát Skythia leírásában Hekataiosszal ellentétben élesen szétválasztja a skythákat és a többi népeket. Mi volt a skytha név általános használatának kiinduló pontja, egyelőre, amíg a név eredete ismeretlen, nem tudjuk megállapítani. Az iráni nyelvekből kielégítően nem magyarázható meg, s így lehetséges, hogy nem a Pontos-vidék iráni törzseinek magukról használt neve volt, hanem valamelyik szomszédnéptől származik. Ebben az esetben nem lehetetlen, hogy a görögök ezt a nevet már általános jelentéstartalommal vették át.

Mindenesetre Herodotos az elnevezést a tulajdonképpeni skythákra korlátozza. Mi volt ebben az eljárásában a döntő kritérium, nehéz határozottan eldönteni. Lehetséges talán, hogy a skytha név bizonyos mértékben politikai fogalom is volt számára.⁶¹ A skythákról adott néprajzi leírása azonban azt bizonyítja, hogy szemében a skythaság bizonyos nyelvi és kulturális egységet képezett. Igazolja ezt a többi népek leírása is. Rámutat a nép eltérő jellegére (IV, 18): ... Ἀνδροφάγοι... ἔθνος ἐὼν ἰδιον... — (22) ... μᾶλλον πρὸς ἀπηλιώτην ἀνεμιον νέμονται Θουσαγέται, ἔθνος πολλὸν καὶ ἰδιον, sőt a budinoknál és gelonoknál részletesebben is tárgyalja (108—9): *Βουδῖνοι δέ, ἔθνος ἐὼν μέγα καὶ πολλόν, γλαυκὸν τε πᾶν ἰσχυρὸς ἐστί καὶ πυρρόν...* (Γελωνοὶ) οὐδὲν τὴν ἰδέην ὅμοιοι (sc. Βουδῖνοισι) οὐδὲ τὸ χρῶμα. A νόμοι Σκυθηκοὶ határozottan kialakult fogalomként szerepel nála (IV, 17): οὗτοι δέ (sc. Ἀλιζῶνες) καὶ οἱ Καλλιπίδαι τὰ μὲν ἄλλα κατὰ ταῦτὰ Σκυθησὶ ἐπασκέουσι, σίτον δέ... — (105) Νευροὶ δὲ νόμοισι μὲν χρεῶνται Σκυθηκοῖσι, γενεῇ δέ... — (107) Μελάγχλαινοι... νόμοισι δὲ Σκυθηκοῖσι χρεῶνται. Tisztában van a nyelvi különbségekkel is (IV, 23) ... οἰκέουσι ... ἄνθρωποι ... φωνὴν δὲ ἰδίην ἰέντες... — (106) Ἀνδροφάγοι... γλῶσσαν δὲ ἰδίην

⟨ἔχουσι⟩, . . . — (108—9) . . . Γελωνοὶ γλώσση τὰ μὲν Σκυθικῇ, τὰ δὲ Ἑλληνικῇ χρέωνται. Βουδῶνοι δὲ οὐ τῇ αὐτῇ γλώσση χρέωνται καὶ Γελωνοί, . . . — (117) φωνῇ δὲ οἱ Σαυρομάται νομίζουσι Σκυθικῇ, σολοικίζοντες αὐτῇ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου, . . . Ezek lehetnek azok a tényezők, amelyek a skytháknak mint önálló néptörzsnek a képét kialakították. Így valószínűnek tarthatjuk, hogy Herodotos néprajzi alapon választja el a skythákat a többi népektől.⁶²

Herodotosnak a skythákra vonatkozó felfogása tehát a Hekataiosétól lényegesen eltérő volt. Ennek a különbségnek csak az lehet a magyarázata, hogy Herodotosnak a skythákról és szomszédaikról sokkal pontosabb értesülései voltak, mint Hekataiosnak. Lehet, hogy utóbbi a partvidéket és a partmenti népeket jobban ismerte, vagy legalább is részletesebben tárgyalta, mint Herodotos, ez azonban nem jelenti azt, hogy a szárazföld belsejében is így lett volna. Kérdéses egyáltalán, hogy Hekataios a Pontos-vidéket tényleg beutazta-e, mint ahogy Jacoby olyan könnyedén, azonban kellő alap nélkül felteszi.⁶³ Nagyon könnyen lehetséges, hogy Hekataios értesüléseit csak a Pontos-vidék kereskedelmét lebonyolító hajósoktól szerezte, akik a partvidéket igen jól ismerhették. A messze a szárazföld belsejében fekvő területekről azonban csak az szerezhetett pontosabb értesüléseket, aki hosszasabban ott időzött valamelyik pontosvidéki városban és érintkezésbe lépett a skytha földet járó görög és skytha kereskedőkkel, mint ahogy Herodotos tette. Skythia leírásában tehát Hekataios és Herodotos viszonyát lényegesen másnak kell tartanunk, mint az Egyiptomra vonatkozó részben. Bizonyára nem véletlen, hogy az antik *περὶ κλοπῆς* irodalom Herodotosnak Hekataiostól származó átvételeit csak az utóbbira vonatkozólag tartotta számon (v. ö. FGrHist 1 T 22).

Herodotos leírásának még egy helyesbítő célzásáról kell megemlékeznünk. Fentebb láttuk, hogy Herodotos Hekataios tévedését kijavítva szétválasztja a budinokat és a gelonokat. Ez önmagában véve nem sokat jelent, hasonló megkülönböztetést Hekataiosnál is találunk; FGrHist 1 F 25 Strabon VIII 3, 9: Ἑκαταῖος δ' ὁ Μιλήσιος ἐτέρους λέγει τῶν Ἡλείων τοὺς Ἑπειούς . . . Rendkívüli fontosságú azonban ez a Hekataios ellen irányuló megjegyzés helyzete révén. Herodotos elbeszéléséből ugyanis tudjuk, hogy a Tanaistól észak, ill. északkelet felé fontos kereskedelmi útvonal vezetett egészen az argippaiosokig, s maga Herodotos is ezt az utat megjárt skytha és görög kereskedőktől szerezte értesüléseit (IV, 24): μέχρ' ἂν μὲν νῦν τῶν φαλακρῶν τοῦτων πολλὴ περιφάνεια τῆς χώρας ἐστὶ καὶ τῶν ἔμπροσθε ἐθνέων· καὶ γὰρ Σκυθέων τινὲς ἀπικνεύονται ἐς αὐτούς, τῶν οὐ χαλεπὸν ἐστὶ πωθέσθαι, καὶ Ἑλλήνων

τῶν ἐκ Βορυσθένης τε ἐμπορίου καὶ τῶν ἄλλων Ποντικῶν ἐμπορίων. Hekataiosnak azonban, mint Herodotostól kijavított tévedése mutatja, már a kereskedelmi útvonal kiindulópontjánál lakó népekről is csak homályos ismeretei voltak. Teljesen valószínűtlen tehát, hogy a Herodotosnál leírt kereskedelmi útvonalat ismerte volna, pedig az argipaiosokig lakó népekről csak így szerezhetett volna tudomást. Azt bizonyítja ez, hogy Herodotos, mint Regenbogen más vonatkozásban helyesen felismerte,⁶⁴ északot és északkeletet Hekataiosnál sokkal alaposabban ismerte.

Ez a nagyobb ismeretanyag tette lehetővé számára, hogy Hekataios földrajzi képét lényegesen kiegészíthesse és módosíthassa. Ez azonban egy sokkal mélyebb átalakulással volt egybekötve nála. A mítosz-nak a jelen valóságával való térbeli kapcsolata, amelyen még Hekataios világképe felépült, nála szétszakad, s ezzel a mítosz világa a földrajztól is elkülönül.

(Jegyzetek a 69. oldalon.)

QUELLENSTUDIEN ZU DEN SKYTHIKA DES HERODOT.*

Herodot gibt in den Kapiteln 16—32 des vierten Buches seiner Historien eine Beschreibung über die Skythen und ihre Nachbarvölker. Diese wenigen Kapitel des Werkes heben sich von den sie umgebenden Teilen sichtlich und entschieden ab. Der Verfasser bricht hier mit seinem gewöhnlichen, vertrauten Erzählungsstil: die umfangreichen Exkurse und Erzählungen werden durch eine Art dürre Aufzählung mit beständig wiederkehrenden Wendungen abgelöst. Das ist der Stil der geographischen Periegese, der aus den Fragmenten des Hekataios und späteren geographischen Werken gut genug bekannt ist. Herodots Festhalten an dem Stil der Periegese zeigt, daß er sich in diesem Teil auf eine schriftliche Quelle, eine Periegese von Skythien stützen soll.¹ Man darf natürlich Annahmen, die bloß aus stilistischen Beobachtungen, aus etwa vermeintlichen Stilübereinstimmungen gezogen werden, nur mit der größten Vorsicht behandeln.² In diesem Fall hat man aber auch einen anderen Ansatzpunkt: die Fragmente der vorherodoteischen geographischen Literatur. Aus dem Vergleich dieser Fragmente mit der Beschreibung des Herodotos stellt sich heraus, daß Herodots Quelle in den Skythika die Periegese des Hekataios war.³

Durch diese Feststellung allgemeiner Art wird aber Herodots Verhältnis zu Hekataios nur oberflächlich beleuchtet. Auf Grund des Vergleiches mit den Fragmenten des Hekataios kann nur so viel festgestellt werden, daß Herodot das Werk des Hekataios kannte und seine Ansichten bekämpfte. Es wird aber nicht klar, wie und in welchem Maße er ihn in

* Vorliegende Untersuchung bildet einen ausführlicher abgefaßten Teil meiner Arbeit, die von der Kgl. Ung. P. Pázmány-Universität in Budapest als Preisschrift an erster Stelle aufgenommen wurde. Auch an dieser Stelle möchte ich meinem Lehrer Herrn Prof. J. Moravcsik, der die Preisaufgabe gestellt und mich in der Arbeit immer wohlwollend unterstützt hatte, meinen herzlichsten Dank aussprechen. Er hat auch die Veröffentlichung der Arbeit ermöglicht.

seiner Beschreibung benutzt hatte. Diese Frage möchten wir mindestens an einem Punkte näher untersuchen.

Herodot zählt in seiner Beschreibung zuerst die Völker Skythiens und ihre nördlichen Nachbarn auf, wie sie in langen den Flüssen entlang nach Norden hin ziehenden Streifen wohnen. Dann geht er nach der Tanais auf die Sauromaten hinüber. Nach den Sauromaten werden die Budinen erwähnt, dann folgt eine unbewohnte Wüste, von der in nördlicher Richtung wieder zwei Völkerschaften genannt werden: die Thyssa- geten und die Jyrken. Und auf diesem Punkt verändert sich die Art der Beschreibung ganz auffallend. Bisher hat Herodot beinahe nur die Namen der einzelnen Völker aufgezählt. Von nun an gibt er schon ethnographische Schilderungen. Diesen auffallenden Wandel in der Erzählung versucht Trüdinger⁴ mit der Annahme zu erklären: Herodot hätte seine Beschreibung bis zum Kap. 22 mit Rücksicht auf die Kapitel 103 ff. abgekürzt. Herodot beschäftigt sich nämlich in den Kapiteln 103 ff. von neuem und diesmal viel ausführlicher mit einigen Völkerschaften, die schon in der Beschreibung von Skythien aufgezählt wurden. Diese Erklärung von Trüdinger muß allerdings in der folgenden Untersuchung modifiziert werden.

In Herodots Werk findet man zahlreiche kleinere oder größere ethnographische und geographische Beschreibungen, die manchmal den Rahmen der einzelnen Bücher beinahe durchbrechen. Diese Beschreibungen sind aber fast nie selbständig, sondern sie sind entweder der Komposition des ganzen Werkes, oder der einer Erzählung, eines Logos untergeordnet. So werden z. B. die großen, fast völlig selbständigen ethnographischen Exkurse immer an der Stelle eingelegt, wo der Verfasser von einem «neuen Volk» zu berichten anfängt, das diesmal zum ersten Mal mit dem persischen Reich in Berührung trat.⁵ Die Einfügung in einen größeren Zusammenhang läßt sich aber auch bei den kleineren Beschreibungen gut beobachten. Selbstverständlich kann eine solche Einfügung sehr verschiedenartig sein. Bisweilen werden diese geographischen und ethnographischen Exkurse dem sie umgebenden Logos völlig einverleibt; manchmal bleiben sie mehr oder minder selbständig. In der Kyros-Novelle wächst z. B. die Schilderung der Landschaft (I, 110), in der Kyros von dem Hirt erzogen wurde, vollständig in die Komposition der Novelle hinein. Dagegen wird die Schilderung der Geten (IV, 94—96), wie die besondere Einfügungsformel zeigt, dem Rahmen der sie umfassenden größeren Erzählung schon viel weniger einverleibt. Wir können in beiden

Fällen die Funktion der Exkurse deutlich erkennen ; sie bilden den geographischen bzw. ethnographischen Hintergrund der Ereignisse.

Wir müssen auch die zur Diskussion stehenden Beschreibungen von diesem Gesichtspunkt aus beurteilen. In der Beschreibung von Skythien (IV, 16. ff) will Herodot einfach den Schauplatz des Dareios-Feldzuges skizzieren, darum gibt er nur einen in großen Zügen gehaltenen Überblick von dem Land und seinen Bewohnern. Die Funktion der zweiten, ausführlicheren Schilderung in den Kapiteln 103. ff. ist etwas ganz anderes. In dem vorausgehenden Kapitel erzählt Herodot, daß die Skythen, ihrer Schwachheit bewußt, Boten zu den Nachbarn gesandt hätten, und daß deren Könige sich zu Beratung versammelten. Nun folgt die Aufzählung der Versammelten und die ausführliche Schilderung ihrer Völker. Das Ziel der Beschreibung ist klar : sie will den Leser mit den für die Kriegsvorbereitung der Skythen wichtigen Völkern, den künftigen Gegnern des Dareios bekannt machen. Die zwei verschiedenen Beschreibungen sind also in der Erzählung des persischen Feldzuges ganz verschiedenen Zielen untergeordnet, und dadurch wird auch ihr Inhalt und Stil bestimmt. In der ersten Beschreibung Skythiens wollte Herodot nur den räumlichen Hintergrund der späteren Ereignisse darstellen. Daraus erklärt sich die Wortkargheit dieser Beschreibung und nicht aus ihrer Beziehung zu dem anderen ethnographischen Exkurs. Eine solche Beziehung zwischen den beiden Beschreibungen wäre noch weniger möglich, wenn man diese mit Trüdinger⁶ aus verschiedenen Quellen ableiten wollte, d. h. wenn man annähme, daß ihr Inhalt auch ursprünglich keine Einheit bildete. Außerdem behandelt Herodot in dem ersten skythischen Abschnitt nicht nur diejenigen Völkerschaften ganz flüchtig, die in dem zweiten Abschnitt (Kap. 103. ff.) ausführlicher besprochen werden, sondern ebenso flüchtig ist hier auch die Schilderung sämtlicher anderer Völker Skythiens ; manche erwähnt er überhaupt nicht, und läßt auch die Küste des Schwarzen Meeres unbeachtet. Das alles spricht dafür, daß die Skizzenhaftigkeit der Periegeese Skythiens bei Herodot nur die Folge derjenigen Funktion ist, die dieser Teil in der Schilderung des persischen Feldzuges in Skythien erfüllt.

Damit sind wir aber zu dem ursprünglichen Problem zurückge-
langt : wie soll man jenen merkwürdigen Wandel in Herodots Schilderung erklären, daß er nämlich von den Thyssageten und Jyrken an mit der früheren dünnen Namensaufzählung bricht und die darauffolgenden Völkerschaften ausführlicher behandelt? Sein Verfahren ist auch schon deswegen auffallend, weil diese ausführlicher behandelten Völker nicht mehr in dem eigentlichen Skythien, sondern fern an der Grenze der

Oikumene wohnen. Es sieht so aus, als wäre das eigentliche Ziel, die Beschreibung Skythiens an diesem Punkt durch ein anderes Motiv gekreuzt worden. Herodot hebt mit folgenden Worten an (IV, 16): *τῆς δὲ γῆς τῆς περὶ ὅδε ὁ λόγος δορυται λέγεσθαι, οὐδεὶς οἶδε ἀτρεκέως ὅ τι τὸ κατ' ἐπερθεῖ ἐστι...* dann später setzt er folgendermaßen fort: *ἀλλ' ὅσον μὲν ἡμεῖς ἀτρεκέως ἐπὶ μακροτάτον οἶοί τε ἐγενόμεθα ἀκοῇ ἐξικέσθαι, πᾶν εἰρήσεται.* Es ist überraschend, wie sich Herodots Interesse schon am Anfang auf die entferntesten Gegenden richtet. Wohl hängt damit auch der später wiederholte Rückweis auf die Einleitung, und die ausführlichere Schilderung derjenigen Völker, auf das engste zusammen, die nach den Skythen und ihren Nachbarn genannt werden. Wie erklärt sich Herodots auffallendes Interesse für die Völker an der Grenze der Oikumene? Seine beinahe weitschweifende Ausführlichkeit hat den Anschein, als wenn er über diese Völker neue Nachrichten einbezogen hätte, und das neue Wissen den Stil der unmittelbar vorausgehenden Teile durchbräche. In diesem Fall müssen wir aber die Quellenfrage von neuem aufwerfen. Zur Lösung der Frage führen zwei Wege: die Analyse der herodoteischen Skythienbeschreibung und das Heranziehen der parallelen Berichte der antiken ethnographischen, bzw. geographischen Literatur. Wir beginnen mit dem Letzteren.

Die Thyssageten und Jyrken werden in der antiken Literatur noch an zwei Stellen erwähnt. Bei Plinius (Nat. Hist. VI, 19) und Pomponius Mela (De Chorogr. I, 116) folgen in der Aufzählung der Völker Skythiens den Thyssageten die Tyrcae (Plinius: Tyrcae, Mela: Turcae). Aus der Reihenfolge der Erzählung kann mit einiger Wahrscheinlichkeit geschlossen werden, daß dieses Volk mit den herodoteischen *Ἰύρκαι* identisch ist. Es fragt sich nur, welcher Schriftsteller die richtige Form des Volksnamens bewahrt hat. Manche Forscher wollten auf Grund von Plinius und Mela die herodoteische Form in **Τύρκαι* verbessern und darin den Volksnamen der Türken erkennen.⁷ Paläographisch läßt sich aber die Form *ΤΥΡΚΑΙ* aus *ΙΥΡΚΑΙ* viel besser erklären, als umgekehrt, und so müssen wir die letztere als die ursprüngliche Form betrachten.⁸

Die Reihenfolge der Völker in der Aufzählung von Plinius und Mela legt die Vermutung nahe, daß die Schilderungen dieser Völker bei beiden Schriftstellern mit dem Bericht des Herodot irgendwie zusammenhängen müssen. Es ist aber außerordentlich schwer die Art des Zusammenhanges genauer festzustellen, da die vor- und nachherodoteische ethnographische Literatur, von einigen Ausnahmen abgesehen, nur in

Fragmenten auf uns gekommen ist. Die bisherigen Ansichten scheiden sich in zwei Gruppen. Nach Müllenhof geht Mela I, 116—117 durch eine Zwischenquelle auf Herodot zurück, während Plinius eine mit anderen Quellen ergänzte Neubearbeitung derselben Zwischenquelle und Mela selbst benutzt haben soll.⁹ Als Quelle von Plinius und Mela sieht auch Marquart Herodot an, aber es wäre nach seiner Auffassung wohl möglich, daß schon die gemeinsame Quelle von beiden römischen Schriftstellern eine neuere Bearbeitung der herodotischen Berichte benutzt hätte.¹⁰ Dagegen haben Kießling¹¹ und Herrmann¹² die zu Diskussion stehenden Partien von Plinius und Mela durch eine Zwischenquelle (Theophanes) auf einen ionischen Originalbericht (Hekataios?), bzw. auf Dionys den Milesier zurückgeführt. Nach ihrer Auffassung soll auch Herodot diesen ionischen Originalbericht mit neuen Nachrichten ergänzt in seiner Beschreibung benutzt haben.

Welche dieser Ansichten die richtige ist, können wir nur auf Grund einer eingehenden Untersuchung entscheiden. Wir müssen aber im voraus betonen, daß es ein hoffnungsloser Versuch wäre, auf Grund der uns zur Verfügung stehenden Angaben die unmittelbaren Quellen des Plinius und Mela oder gar den Weg der literarischen Tradition genau bestimmen zu wollen. Eben deswegen können wir uns nur die allgemeine Beleuchtung der Quellenzusammenhänge und die Sonderung der einzelnen Schichten der literarischen Tradition in der Beschreibung von Mela und Plinius zum Ziele setzen.

Wir nehmen den Ausgang aus dem Bericht des Herodot und Mela. Beide Schilderungen gehen vom Tanais aus, dem entlang die Völkerreihen sich nach Norden hinziehen. An diesem Punkt läßt sich ein auffallender Unterschied zwischen den geographischen Rahmen der beiden Schriftsteller beobachten. Bei Mela stürzt sich der Tanais von dem *Mons Rhipaeus* herab; durch dieses mythische Gebirge und den darauffolgenden *Oceanus* wird auch die Völkerreihe abgeschlossen. Herodot dagegen behandelt an dieser Stelle den Ursprung des Tanais nicht, an einer anderen Stelle (IV, 57) läßt er ihn aber aus einem großen See entspringen. Der *Mons Rhipaeus* wird aber von ihm weder hier, noch irgendwo sonst genannt. Das geographische Bild von Mela hebt sich also an diesem Punkt von dem des Herodot wesentlich ab. Der *Mons Rhipaeus* (bei griechischen Schriftstellern τὰ Ῥίπαια ὄρη, αἱ Ῥίπαι) war schon der vorherodoteischen geographischen Literatur bekannt. Hekataios hat ihn in seiner Periegeese, wahrscheinlich nach dem Epos des Aristeas, erwähnt, und er hat ihn jenseits der Issedonen, Arimaspen und Griffen lokalisiert.¹³ Jenseits des Rhipäengebirges folgten bei ihm die Hyperboreer und der Okeanos. An einer anderen Stelle (III, 5) setzt auch Mela die Hyperboreer zwischen die *Rhipaei montes* und den *Oceanus*.

Der geographische Rahmen von Melas Beschreibung stammt also, wie es scheint, aus der vorherodoteischen geographischen Literatur. Trotz des verschiedenen geographischen Rahmens steht jedoch die Völkerreihe bei Mela der herodoteischen Beschreibung ganz nahe. Man könnte daraus den Schluß ziehen, daß Herodot das geographische Bild seiner Quelle auf Grund einiger, neuerer Nachrichten umgearbeitet, die Völkerreihe jedoch unverändert übernommen hätte. Daher wäre die Übereinstimmung mit Mela, der seinerseits auch den geographischen Rahmen von Herodots Quelle treu bewahrt hätte. Möge zwar diese Annahme auf den ersten Anblick naheliegend und natürlich scheinen, so führt uns doch eine wichtige Beobachtung zu einem anderen Ergebnis.

In Skythiens Beschreibung behandelt Herodot die Budinen nur ganz flüchtig (IV, 21): *ὑπεροικέουσι δὲ τούτων δευτέρην λάξιν ἔχοντες Βουδῖνοι, γῆν νεμόμενοι πᾶσαν δασέαν ὕλη παντοίῃ*; später in dem ethnographischen Exkurs der Kapitel 103. ff. beschreibt er sie ausführlicher (IV, 108—109): *Βουδῖνοι δὲ, ἔθνος ἐὼν μέγα καὶ πολλόν, γλανκόν τε πᾶν ἰσχυρῶς ἐστί καὶ πυρρόν. πόλις δὲ ἐν αὐτοῖσι πεπόλισται ξυλῖνη, οὖνομα δὲ τῇ πόλει ἐστὶ Γελωνός*. . . Hier behandelt Herodot auch die Einwohner der Stadt *Γελωνός*, die Gelonen und vergleicht sie ausführlicher mit den Budinen, offenbar in der Absicht, um diese zwei Völkerschaften klar zu unterscheiden. Hierauf bemerkt er nämlich: *ὅπο μὲντοι Ἑλλήνων καλέονται καὶ οἱ Βουδῖνοι Γελωνοί, οὐκ ὁρθῶς καλεόμενοι*. Wir haben es hier also mit einer Berichtigung zu tun. Es ist nicht wahrscheinlich, daß hier mit *Ἕλληνες* die pontischen Griechen gemeint wären, denn Herodot konnte doch nur auf Grund der von ihnen erhaltenen Nachrichten den Irrtum berichtigen. Diese Berichtigung richtet sich also, wie schon Jacoby bemerkte,¹⁴ gegen eine ältere Beschreibung. Wer war dieser vorherodoteische Geograph? Man kann vor allem an Hekataios denken, dessen Irrtümer Herodot auch sonst zu berichtigen pflegt. Ähnliche Hekataios-Berichtigungen kommen auch in den Skythika vor, und wir sind in der glücklichen Lage die vage Vermutung in unserem Fall auch von näher begründen zu können. Ps.-Skymnos erwähnt an einer Stelle, wo er als Quelle Ephoros anführt, neben den Sauromaten die Gelonen (860 ff.):

*καὶ κατοικῆσαι τινὰς
εἰς τὴν Ἀσίαν ἐλθόντας, οὓς δὴ καὶ Σάκας
καλοῦσιν· εὐσημότατον εἶναι φησι (sc. "Εφωρος) δὲ
τὸ Σαυροματῶν καὶ τῶν Γελωνῶν καὶ τρίτον
τὸ τῶν Ἀγαθόρσων ἐπικαλούμενον γένος . . .*

In der Skythienbeschreibung hat aber Ephoros als Quelle Hekataios benutzt,¹⁵ denn wir finden bei ihm dieselben Irrtümer, die Hekataios begangen hatte, und die Herodot zwar ohne seinen Namen zu nennen, aber mit unmißverständlicher Anspielung auf ihn berichtigt.¹⁶ Ephoros hat auch in diesem Fall den Irrtum des Hekataios übernommen, indem er anstatt der Budinen die Gelonen aufzählte. Die Annahme, daß nämlich Herodot in dem Fall der Budinen den Irrtum des Hekataios berichtigt, wird also durch das Ephoros-Fragment gerechtfertigt. Daß diese Berichtigung nicht bei der ersten Erwähnung der Budinen, sondern erst hier eingelegt wird, daran könnten wir nur dann Anstoß nehmen, wenn wir den ethnographischen Exkurs der Kapitel 103. ff. nur für eine Ergänzung zu der früheren Beschreibung Skythiens hielten und annehmen würden, daß die zwei Exkurse auf zwei verschiedene Quellen zurückgehen.¹⁷ Wir haben aber schon darauf hingewiesen, daß die zwei Exkurse in der Erzählung des Dareios-Feldzuges zwei verschiedene Funktionen haben, und deswegen voneinander kompositionell unabhängig sind. Daß die Berichtigung in den späteren Exkurs eingelegt wurde, das erklärt sich daraus, daß eine so lange Erörterung in die skizzenhafte Periegese Skythiens wegen ihrer durch das Ziel der Beschreibung bestimmten Wortkargheit nicht eingefügt werden konnte. Doch hat Herodot den Irrtum des Hekataios auch schon hier dadurch berichtigt, daß er in der Völkerreihe anstatt der Gelonen, im Sinne der im späteren Exkurs gegebenen Erläuterung, die Budinen aufzählte. Wir können an dieser Stelle auf das gegenseitige Verhältnis der Beschreibungen in Bezug auf die Quellenfrage nicht ausführlicher eingehen. Daraus aber, daß Herodot sowohl in der Periegese Skythiens als auch in der Ethnographie der mit den Skythen verbündeten Völker die Irrtümer des Hekataios verbessert, scheint soviel sicher zu sein, daß er an beiden Stellen Hekataios vor sich hatte.

Kehren wir nun zurück zu Mela. Herodots Berichtigung finden wir auch bei ihm auf, denn er erwähnt in seiner Aufzählung die Budinen: *Budini Gelonion urbem ligneam habitant*. Die Quelle des Mela hat also die Völkerreihe des Herodot übernommen, und, wie der Ausdruck «*Gelonion urbem ligneam habitant*» zeigt, berücksichtigte sie auch die bei Herodot Kapitel 103. ff. eingefügten Erörterungen. Dementsprechend stimmt auch die Beschreibung der anderen Völker bei Mela mit dem herodoteischen Bericht völlig überein, nur ist alles dem Charakter der Beschreibung entsprechend zusammengedrängt. Ein Unterschied ist allein im Namen des letzten Volkes der Völkerreihe vorhanden: bei Mela *Aremphaei*, bei Herodot *Ἀργιππᾶιοι* ist die Form des Namens.

Aber eine Handschriftengruppe des Herodot (RSV) und die parallele Überlieferung hat auch eine andere Form bewahrt: *Ὀργεμπαῖοι* R Zenob. v. 25, *Ὀργεμπαῖοι*. SV. Diese Form steht in seiner zweiten Hälfte den *Aremphaei* des Mela schon wesentlich näher, so daß wir es für wahrscheinlich halten können, daß alle drei Varianten auf eine gemeinsame Grundform zurückgehen. In der gegenwärtigen Gestalt sind jedoch alle drei Formen als verdorben anzusehen. In den aus hekataïschen Bestandteilen geformten Rahmen wurde also bei Mela die Völkerreihe des Herodot hineingefügt.

Es gibt aber in dieser Schilderung bei Mela einen Bestandteil, der nicht aus Herodot genommen werden kann. Bei den Sauromaten bemerkt nämlich Mela: *una gens aliquot populi et aliquot nomina* und dann setzt er fort: *primi Maeotidae Gynaecocratumenoe regna Amazonum...* Hierauf folgen die Budinen und die anderen Völker. Das läßt sich nur so verstehen, daß am Tanais entlang Sauromaten wohnen, und die *Maeotidae*, *Budini* usw. als sauromatische Stämme aufgefaßt werden. Der Name «Sauromaten» wird also von Mela als eine zusammenfassende Benennung für die an der östlichen Seite des Tanais ansässigen Völker benutzt.¹⁸ Bei Herodot finden wir keine Spur davon. Aber diese Benutzung des Namens «Sauromaten» als Sammelbegriff läßt sich auch auf Hekataios nicht zurückführen. Als Sammelbegriff benutzte Hekataios für die nördlichen Völker den Namen «Skythen»,¹⁹ außerdem wäre Herodot, der seine Irrtümer mit besonderer Vorliebe zu verbessern pflegte, wohl nicht stillschweigend daran vorbeigegangen, wenn er auch die anderen Völker Sauromaten genannt hätte. Z. B. Hekataios hatte die Melanchlainen für Skythen gehalten: FGGrHist 1 F 185 Steph. Byz. s. v. *Μελάγχλαινοι*. ἔθνος Σκυθικόν. Ἑκαταῖος Εὐρώπῃ... Das verbessert Herodot mit starker Anspielung (IV 20): τὰ δὲ κατόπερθε πρὸς βορρῇν ἀνεμον τῶν βασιλείων Σκυθῶν οἰκέουσι Μελάγχλαινοι, ἄλλο ἔθνος καὶ οὐ Σκυθικόν.²⁰ In dem Fall der Sauromaten finden wir aber bei Herodot keine solche Berichtigung. Nur in den einleitenden Worten des Herodot dürfte sich vielleicht eine Anspielung bemerklich machen (IV, 21): Τάναϊν δὲ ποταμὸν διαβάντι οὐκ ἐστὶ Σκυθική, ἀλλ' ..., aber das kann sich nur gegen eine Auffassung richten, nach der auch jenseits des Tanais skythische Völker wohnen. So müssen wir die Übertragung des Sauromatennamens auf die ganze Völkerreihe in der Beschreibung von Mela als einen aus der nachherodoteischen geographischen Literatur entstammenden Bestandteil betrachten.

In der Beschreibung von Mela unterscheiden wir also drei Schichten :

die Völkerreihe entstammt aus dem Bericht des Herodot, sie wurde aber durch die Bearbeitung eines späteren Geographen in den hekataïschen geographischen Rahmen hineingelegt. Da es aber auf diese Weise klar wurde, daß die ganze Beschreibung in seiner Einheit als Werk der nachherodoteischen geographischen Literatur anzusehen ist, ist es wahrscheinlich, daß auch der geographische Rahmen in seiner Form bei Mela nicht unmittelbar aus Hekataios stammen kann. Diese Vermutung wird auch durch eine sehr wahrscheinliche Annahme von Jacoby unterstützt,²¹ nach der der in einem Zitat des Ps.-Skymnos mit verdorbenem Ethnikon angeführte Hekataios mit dem Milesier identisch ist; FGrHist 1 F 195 Anon. Peripl. Pont. Eux. 49 (= Ps.-Skymn. 865. ff.): ἀπὸ δὲ τῶν Μαιωτῶν λαβοῦσα τὸ ὄνομα Μαιωτὶς ἐξῆς ἐστι λίμνη κεμένη, εἰς ἣν ὁ Τάναϊς, ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λαβὼν τὸ ῥεῖν Ἀράξεως, ἐπιμίσγεθ' ὡς Ἑκαταῖος † ἐφοσιεῖς . . . Nach Hekataios, wenn dieses Fragment wirklich ihm gehört, entspringt also der Tanais nicht aus dem Rhipäen-Gebirge, sondern er ist eine Verzweigung des Araxes. Es ist übrigens wahrscheinlich, daß Hekataios diesen Flußnamen noch nicht zur Bezeichnung des späteren Dons angewandt hatte; sein Tanais ist also mit dem des Mela gar nicht identisch.²² So können wir mit Sicherheit annehmen, daß das geographische Bild des Mela in dieser Form nicht von Hekataios, sondern aus der hellenistischen Epoche stammt, als das Rhipäen-Gebirge zu geographischen Faktor und das Volk der Hyperboreer zu einem beliebten literarischen Thema wurden.

Auf Spuren der vorherodoteischen geographischen Literatur sind wir bisher nur in dem geographischen Rahmen von Mela und in der berichtigen Erörterung des Herodot gestoßen. Beide Spuren führten zu Hekataios. Wir haben aber schon bemerkt, daß die Beschreibungen von Herodot und Mela nach Herrmann auf Dionysios den Milesier zurückgehen sollen, nur daß Mela den ursprünglichen Bericht treu bewahrt, dagegen Herodot auf Grund seiner neuen Nachrichten umgearbeitet hätte (s. oben S. 38.). Wir haben jedoch in unseren bisherigen Ausführungen gesehen, daß wir das Verhältnis von Herodot und Mela ganz anders beurteilen müssen, und daß die Quelle der vorherodoteischen Bestandteile von Melas Beschreibung kein anderer als Hekataios war. Es stellt sich also von selbst die Frage: hat Dionysios der Milesier in der literarischen Überlieferung der uns beschäftigenden Berichte überhaupt irgendeine Rolle gespielt?

Wir wissen von Dionysios dem Milesier sehr wenig. Nach einem Suidas-Artikel (s. v. Ἑκαταῖος Ἡγησάνδρον Μιλήσιος) lebte er um die 65. Olympiade (520—516); das bedeutet aber nach Schwartz²³ nur soviel,

daß sein Buch einen sehr altertümlichen Eindruck machte. In einem anderen Suidas-Artikel werden seine Werke aufgezählt; s. v. *Διονύσιος Μιλήσιος · ιστορικός. τὰ μετὰ Δαρεῖον ἐν βιβλίοις ε' · Περίγησιν Οἰκουμένης · Περσικά Ἰάδι διαλέκτῳ. Τρωικῶν βιβλία γ' · Μυθικά · Κύκλον ιστορικὸν ἐν βιβλίοις ζ'.* In diesem Suidas-Artikel sind aber vier verschiedene Dionysios vermengt; dem Milesier gehört nur die *τὰ μετὰ Δαρεῖον* und die *Περσικά*, die jedoch alle beide wahrscheinlich ein und dasselbe Werk bezeichnen.²⁴ Ein Fragment von diesem Werk (es fehlt bei Müller FHG II, 5 ff.) ist in den Herodot-Scholien erhalten: zum Namen des aufständischen Magiers (III, 61) macht der Scholiast die folgende Bemerkung: *Διονύσιος ὁ Μιλήσιος Πανξούτην ὀνομάζεσθαι τοῦτον λέγει.* Es geht daraus hervor, daß Dionysios in seinem Werk die Geschichte von Dareios behandelt hatte, so daß der Titel *τὰ μετὰ Δαρεῖον* wahrscheinlich in *τὰ κατὰ Δαρεῖον* zu verbessern ist.²⁵ Das Werk des Dionysios war also von historischem Charakter, was schon an sich unwahrscheinlich macht, daß es in geographischer Hinsicht wichtige Neuerungen enthalten hätte. In geographischen Dingen folgte auch er wahrscheinlich dem Hekataios. Aus den zwei anderen Fragmenten, die aus seinem Werk auf uns gekommen sind, könnte man mindestens hierauf schließen; vgl. Photios Lex. p. 53, 21 Reitz. (Bekk. Anecd. I 362, 24): *Αἴμων · τὸ ὄρος οὐδετέρως · Ἑκαταῖος διὰ παντὸς καὶ Διονύσιος καὶ Ἑλλάνικος ἐν ᾧ Ἀτθίδος καὶ Τίμαιος καὶ Εὐδοξος (= Hekat. 1 F 167) und Schol. Dionys. Thrac. (Gr. Gr. III) p. 183, 1 Hilgard: *Πνυθόδωρος δὲ [ὥς] ἐν τῷ Περί στοιχείων καὶ Φίλλης ὁ Δήλιος ἐν τῷ Περί Χρόνων πρὸ Κάδμου Δαναὸν μετακομίσαι αὐτὰ (sc. στοιχεῖα) φασιν. ἐπιμαρτυροῦσι τούτοις καὶ οἱ Μιλησιακοὶ συγγραφεῖς Ἀναξίμανδρος καὶ Διονύσιος καὶ Ἑκαταῖος, οὗς καὶ Ἀπολλόδωρος ἐν Νεῶν καταλόγοι παρατίθεται (= Hekat. 1 F 20).* Es ist jedenfalls ein ganz bezeichnender Zufall, daß Dionysios selbst in zweien von seinen drei erhaltenen Fragmenten Hekataios angeführt hat. Von dem Schicksal wurde er wohl nicht grundlos so ungünstig behandelt. In der Geographie gab er neben Hekataios wahrscheinlich nichts neues; er war ja auch keine geographische Autorität, wie die kollektive Zitatform seines oben angeführten Fragmentes beweist, und auch seine historische Darstellung wurde durch Herodot in den Hintergrund gedrängt. Aus dem Gesichtspunkt unseres Problems können wir ihn in dem Folgenden ruhig außer Acht lassen.*

Wenden wir uns jetzt zu der Beschreibung von Plinius. Hier ist unsere Aufgabe wesentlich schwerer als bei Mela. Plinius hat seinen Stoff, wie er selbst betont, aus mehreren Quellen zusammengebracht (III, 1): *auctorem neminem unum sequar, sed ut quemque verissimum*

in quaque parte arbitror . . . Die Schichtung der literarischen Tradition ist also bei ihm voraussichtlich verwickelter.

In dem Bericht von Plinius können wir auf den ersten Anblick manche mit Mela gemeinsame Züge wahrnehmen. Den geographischen Hintergrund bilden auch hier, wie bei Mela, der Tanais und der Rhipäengebirge. Ebenso lassen sich bei ihm auch die Völker des Mela auffinden, und zwar, was von besonderer Wichtigkeit ist, unter denselben verdorbenen Namen, wie bei Mela. In der Völkerreihe werden auch hier die *Sauromatae Gynaecocratumenoe*, *Thussagetae*, *Tyrcae*, *Arimphaei* erwähnt. Diese wichtigen Übereinstimmungen zwischen Mela und Plinius sprechen in der Tat dafür, daß die zwei Schriftsteller aus einer gemeinsamen Quelle arbeiteten.²⁶ Es finden sich jedoch auch wesentliche Unterschiede zwischen den beiden Beschreibungen. Zwischen den *Sauromatae Gynaecocratumenoe* und den *Thyssagetae* zählt Plinius einige neuen Völker auf, wie: *Naevazae*, *Coitae*, *Cizici* usw. Zweifellos sind sie in die herodoteische Völkerreihe erst später hineingeraten. Eine andere wichtige Abweichung ist, daß Plinius zu der gemeinsamen Benennung der neben dem Tanais ansässigen Völker den Namen *Sarmatae*, während Mela denselben Namen in der Form *Sauromatae* anwendet. Mela betrachtet nämlich die Sarmaten und Sauromaten als zwei verschiedene Völker, und er gebraucht diese beiden Namen niemals planlos nebeneinander, wie es Kretschmer falsch behauptet.²⁷ Nach ihm wohnen die Sarmaten etwa auf dem Gebiet von der Weichsel (Vistula) bis zum Tanais (I, 19; III, 33), während das Gebiet der Sauromaten sich jenseits des Tanais erstreckt (I, 116). Dagegen bezeichnet Plinius sowohl die Sauromaten, wie auch die übrigen Völker neben dem Tanais mit dem Namen Sarmaten, aber er weiß auch davon, daß auch neben der Weichsel (bei ihm *Vistla* IV, 97) Sarmaten wohnen. Dieses außerordentlich trübe Bild ist bei beiden Schriftstellern durch das Zusammenarbeiten von mehreren aus verschiedenen Zeiten stammenden Quellen entstanden. Jenes iranische Volk, das bei Herodot noch mit dem Namen *Σαυγοράται* bezeichnet wird, hat sich später, nachdem es das skythische Reich langsam aufrieb, nach Westen bis zur Donau und Weichsel gezogen.²⁸ Sie werden zu dieser Zeit schon *Σαγούραται* genannt (wohl nur eine neuere Lautform des Namens *Σαυγοράται*). Bei Plinius und Mela finden sich die älteren und neueren Berichte von diesen Sauromaten-Sarmaten nebeneinander, so daß dieses Volk in ihrem geographischen Bild zweimal erscheint: nach den neueren Quellen unter dem Namen *Sarmatae* bei der Weichsel, nach den älteren berichten als *Sauromatae* neben dem Tanais. Plinius weiß, daß die beiden Namen ein und dasselbe Volk

bezeichnen,²⁹ aber Mela faßt sie als zwei verschiedene Völker auf. Diese Abweichungen scheinen gegen unsere vorige Annahme zu sprechen: man könnte aus ihnen schließen, daß die Beschreibungen von Plinius und Mela doch auf verschiedene Quellen zurückgehen. In diesem Fall blieben aber die anderen oben erwähnten wichtigen Übereinstimmungen zwischen den beiden (Plinius und Mela) unerklärt. Nach Müllenhoff sollte Plinius die *Sauromatae Gynaecocratumenoe*, *Thussagetae* u. a. erst von Mela in seine Völkerreihe übernommen haben.³⁰ Diese Annahme ist aber ganz unwahrscheinlich, da in der Beschreibung von Plinius nicht nur die einzelnen Völker der Reihe mit denen von Mela übereinstimmen, sondern auch der geographische Rahmen, der doch nicht von Mela stammen kann, denn er ist in gewisser Hinsicht wieder ausführlicher als Mela (z. B. vgl. die Schilderung der Tanaismündung). Diese Schwierigkeiten werden am einfachsten durch die Annahme gelöst, daß die Beschreibungen von Plinius und Mela aus zwei verschiedenen geographischen Werken entstammen, die aber ihrerseits auf eine gemeinsame Quelle zurückgehen, oder, daß Plinius die Quelle von Mela mit einer anderen Quelle zusammengearbeitet hatte. Nehmen wir das letztere an, so wird es wahrscheinlich, daß der Name *Sauromatae* als Sammelbegriff für die neben dem Tanais wohnenden Völker nur von Plinius mit dem der *Sarmatae* vertauscht wurde. Daß diese Anwendung des Namens *Sauromatae* jedenfalls schon in seiner Quelle vorhanden war, das setzt auch der gleiche Gebrauch des Namens *Sarmatae* voraus. Da aber Plinius wußte, daß die zwei Namen ein Volk bezeichnen, hat er den Sammelnamen *Sauromatae* durch den anderen *Sarmatae* ersetzt, der zeitgemässer und von weiterer Bedeutung war.

Wir können also feststellen, daß die Beschreibungen von Plinius und Mela schließlich auf eine gemeinsame Quelle zurückgehen. Durch diese Quelle wurden die Völker der herodoteischen Beschreibung in einen geographischen Rahmen, der hekatäische Bestandteile enthielt, der aber als Ganzes doch erst in späterer Zeit entstand, eingelegt, und der Name «Sauromata» auf die ganze Völkerreihe ausgebreitet. Was der Ausgangspunkt für die Bedeutungserweiterung für den Namen «Sauromata» war, entzieht sich vorläufig unserer Kenntnis. Jedenfalls wurden diese Schichten der literarischen Tradition bei Plinius noch mit neueren Bestandteilen durchgewoben.

Bisher haben wir einen auffallenden Unterschied zwischen Mela-Plinius und Herodot mit Absicht verschwiegen. Die Völkerreihe des Herodot hört mit den Argippäern nicht auf, sondern sie setzt sich in der Richtung nach Osten hin fort: den Argippäern folgen die Issedonen,

diesen die Arimaspen. Bei Plinius und Mela wird die Aufzählung unterbrochen. Von den Arimphäern kehrt Plinius zu dem Tanais und der Maiotis zurück, dann führt er aber, wie die Worte: «sunt qui circa Maiotim» (VI, 20) zeigen, schon eine andere Quelle an.³¹ Nach den *Arimphaei* und dem *Mons Rhipaeus* geht auch Mela auf Europa hinüber. Wie erklärt sich diese merkwürdige Erscheinung? Die Issedonen und Arimaspen fehlen zwar auch bei Plinius und Mela nicht, aber sie werden von beiden Schriftstellern an einer anderen Stelle und unter anderen Völkerschaften aufgezählt. Wir müssen also die Frage stellen, in welchem Verhältnis stehen diese Beschreibungen mit den vorigen und mit Herodot? Um diese Frage beantworten zu können, müssen wir zuerst die Beziehungen dieser Beschreibungen untereinander beleuchten.

Die Stelle von Mela (II, 1—2) knüpft sich unmittelbar an das vorige an, das den letzten Teil der Beschreibung von Asien bildete. Darauf weist er mit den Worten «Asiae in Nostrum mare Tanainque vergentis, quem dixi ac situs» noch einmal zurück und dann beginnt er mit der Völkerreihe auf dem rechten Ufer des Tanais die Beschreibung von Europa. Bei Plinius sind die zwei Berichte (VI, 19 und IV, 88) kompositionell voneinander unabhängig. Wahrscheinlich liegt es an diesem kompositionellen Unterschied, daß die Richtung der Aufzählung bei den beiden Schriftstellern entgegengesetzt ist. Für Mela, der diesen Teil an das vorige anschloß, lag es an der Hand die Aufzählung mit dem Rhipaia-Gebirge zu beginnen, wo die vorige Aufzählung aufhörte. Plinius dagegen hat keinen Grund und Anlaß gehabt an der traditionellen Richtung der Aufzählung zu ändern. Der geographische Hintergrund beider Beschreibungen ist im Großen und Ganzen derselbe: *Rhipaei montes*, *Tanais* und *Buces* spielen an beiden Stellen eine große Rolle. Auch in dem An-Einander-Folgen der einzelnen Völkerschaften findet sich viel Ähnlichkeit. Die Arimaspen leben nach beiden Schriftstellern am Fuße der *Rhipaei montes*. Bei Mela folgen diesen die Essedonen bis zur Maeotis; unter ihnen sind die Sauromaten, die mit den Agathyrsen zusammen um den Buces wohnen. Den Ausdruck *ambiunt* kann man nur so verstehen, daß an dem einen Ufer des Flusses das eine Volk, an dem anderen das andere wohnt. So fallen also die Sauromaten auf das Gebiet zwischen dem Buces und Tanais. Ähnlich ist es auch bei Plinius. Auch bei ihm wohnen die Sauromaten und Essedonen jenseits des Buces, und aus dem Ausdruck *super Maeotim* kann man darauf schließen, daß er sich die zwei Völkerschaften nicht nebeneinander denkt. So sind die Essedonen bei ihm auf demselben Gebiete, wie bei Mela.

Neben diesen Übereinstimmungen gibt es auch wesentliche Unter-

schiede zwischen den beiden Beschreibungen. Der geographische Hintergrund hat bei beiden Schriftstellern auch solche Elemente, die nur für den einen, oder nur für den anderen charakteristisch sind. In der Völkeraufzählung gibt es sogar beträchtlichere Abweichungen. Plinius zählt z. B. auch eine Menge solche Völker auf, die in der Völkeraufzählung von Mela überhaupt nicht vorhanden sind. Ein Teil dieser Völker wohnt tatsächlich neben dem Tanais (z. B. *Basilidae*), der andere Teil kam aus den westlichen Gegenden Skythiens hierher (z. B. *Neuroe*), es gibt schließlich auch solche, deren Wohnplätze auf dem jenseitigen Ufer des Tanais sind (*Budini*, *Thussagetae*). Infolgedessen ist die Beschreibung von Plinius so unklar und undurchsichtig, daß es kaum möglich ist, ihr auf der Landkarte zu folgen.

Die Übereinstimmungen zeigen auch hier, daß die zwei Beschreibungen auf eine gemeinsame Quelle zurückgehen müssen. Die Abweichungen sprechen nur dafür, daß diese gemeinsame Quelle zu den beiden Schriftstellern auf verschiedenen Wegen gelangte. Müllenhoff,³² der einzelne Elemente der Völkeraufzählung von Plinius auf Mela zurückführen wollte, kann kaum das Richtige getroffen haben. Der geographische Hintergrund von Plinius stimmt mit dem von Mela überein — besonders wichtig ist hier auf die gleiche Rolle des *Buces* bei beiden Schriftstellern hinzuweisen! —, dieser geographische Hintergrund kann aber doch nicht von Mela stammen, wie es daraus hervorgeht, daß einzelne Elemente desselben geographischen Bildes bei Mela fehlen! Nun dürfen aber die Völkeraufzählungen in keiner der beiden Beschreibungen von dem gemeinsamen geographischen Hintergrund getrennt werden. Es ist jedenfalls wahrscheinlich, daß die Beschreibung von Mela die gemeinsame Quelle treuer bewahrt hat, als Plinius.

Der geographische Hintergrund beider Beschreibungen ist demjenigen geographischen Bilde, das wir vorher untersucht haben (vgl. S. 39.), ähnlich, d. h. er hat in sich vorherodoteische Elemente. Zweifellos hat man es bei denjenigen Völkern des Plinius, die bei Mela fehlen, mit einer neueren Schicht zu tun. Woher stammt aber die Völkeraufzählung von Mela und die Grundschrift der Beschreibung des Plinius, die mit dieser identisch ist? Mela bemerkt vor der Völkeraufzählung: *hominum primi sunt Scythae, Scytharumque quis singuli oculi esse dicuntur Arimasporae, ab eis Essedones* . . . Daraus geht hervor, daß er als Sammelbegriff für die aufgezählten Völker den Namen *Scythae* gebraucht hat. Dieser Gebrauch des Namens «Skythen» ist für die alte geographische Literatur charakteristisch; vgl. Strabon I, 33: . . . *φημι γάρ κατὰ τὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δόξαν, ὥσπερ τὰ πρὸς βορρᾶν*

μέρη τὰ γνώριμα ἐνὶ ὀνόματι Σκύθας ἐκάλουν... Wir wissen, daß auch Hekataios diesen Namen in diesem weiteren Sinne gebraucht hat (vgl. oben S. 41.). Auf Hekataios weist uns auch die Zusammensetzung der Völkerreihe bei Mela: Sauromatae, Essedones, Arimaspoë, Rhiphaei montes. Damastes, der die Beschreibung von Hekataios übernommen hat,³³ zählt die folgenden Völkerschaften auf: Σκύθαι, Ἰσσηδόνες, Ἀριμασποί, Πίπαια ὄρη, Ὑπερβόρειοι, θάλασσα. Die zwei letzten Glieder der Aufzählung finden sich bei Mela ebenso (siehe oben S. 38.). Es ist wohl möglich, daß Müllenhof eben infolge dieser Beobachtung auf den Gedanken kam, Melas Beschreibung durch eine Zwischenquelle auf Damastes zurückzuführen.³⁴ Damastes kann aber Melas Quelle doch nicht gewesen sein, weil es bei Mela einen unabänderlichen organischen Bestandteil der Beschreibung bildet, daß die Sauromaten diesseits des Tanais erscheinen. Dagegen waren die Sauromaten bei Damastes d. h. bei seiner Quelle Hekataios noch jenseits des Tanais. Das sehen wir auch bei Ps.-Skylax, der ebenfalls Hekataios benutzt hat.³⁵ Auch bei ihm sind die Sauromaten jenseits des Tanais (70. c.). Müllenhof versucht diese Schwierigkeit durch die Annahme zu beheben, daß die unmittelbare Quelle von Mela, ein alter Chorograph an dieser Stelle Damastes und Herodot kombiniert hätte.³⁶ Dadurch wird aber gar nicht erklärt, wieso können jetzt die Sauromaten auf dem westlichen Ufer des Tanais erscheinen. Die Sauromaten sind ungefähr erst anderthalb Jahrhunderte später nach Damastes und Herodot durch den Tanais auf die andere Seite übergesiedelt,³⁷ und so kann auch die Völkerreihe von Mela nur von einem solchen Schriftsteller stammen, in dessen Zeitalter die Sauromaten schon auf der westlichen Seite des Tanais waren. Besonders wichtig ist in diesem Zusammenhang, daß bei Mela das Gebiet der Sauromaten nur noch bis zu dem Buces reicht. Das zeigt, daß der Bericht noch aus derjenigen Zeit stammen muß, in der die Sauromaten den Tanais wohl schon überschritten, aber ihre vollständige Übersiedlung noch nicht vollzogen hatten. So könnten wir diese Quelle noch etwa auf das 4. Jahrhundert datieren.

Das Erscheinen der Sauromaten diesseits des Tanais bei Mela ist also eine geschichtliche Tatsache; sie sind tatsächlich in einer Zeit auf die andere Seite des Flusses übergesiedelt. Dasselbe kann man aber nicht von den Issedonen und Arimaspen behaupten. Und doch macht die größte Schwierigkeit in der Beschreibung die Tatsache, daß die Issedonen und Arimaspen auf der westlichen Seite des Tanais genannt werden! Wie soll man das erklären? Aus der Beschreibung des Hekataios kann man das nicht ableiten. Er setzt die Issedonen weit in das östliche

Europa dadurch, daß er sie den Massageten gegenüber lokalisiert; vgl. Herodot (I, 201): ... οἰκημένον δὲ (sc. τὸ τῶν Μασσαγετῶν ἔθνος) πρὸς ἧν τε καὶ ἡλίον ἀνατολάς, πέραν τοῦ Ἀράξειος ποταμοῦ, ἀντίον δὲ Ἴσση-
δόνων ἀνδρῶν.³⁸ Jenseits des Tanais setzt Ps.-Skylax (= Hekataios) auch ein anderes Volk derselben Reihe, die Gelonen (80. c.). Bei Hekataios war also wahrscheinlich noch die ganze Völkerreihe jenseits des Tanais. So kann man die «Übersiedlung» der Issedonen und Arimaspen auf die andere Seite des Flusses nur damit erklären, daß auch die ganze Völkerreihe mit den Sauromaten zusammen auf die westliche Seite des Tanais gesetzt wurde. Was ist aber der Grund dieser willkürlichen Versetzung? Man kann in der geographischen Literatur von Hekataios bis zu den lateinischen Geographen die Methode beobachten, daß die Völker der geschilderten Gebiete vom Meeresufer angefangen zwischen den einzelnen Flüssen in langen Streifen in der Richtung nach dem Inneren des Festlandes aufgezählt werden. Dieser Methode folgt auch Herodot in der Beschreibung von Skythien. Die Aufzählungen von Mela und Plinius zeigen, wie man auch später die alten «Völkerstreifen» konsequent beibehalten hat. Was mußte aber dann geschehen, wenn ein Volk des aufgezählten Streifens, in diesem Fall eben dasjenige, mit dem man den Streifen begonnen hat, im Laufe der Geschichte weiterzog und damit aus dem Rahmen des Streifens herausfiel? So entstand ein Widerspruch zwischen den alten Berichten und der neuen tatsächlichen geographischen Lage des betreffenden Volkes. Der alte «Völkerstreifen» war aber schon steif gewordene Tradition, die man nicht leicht aufgeben konnte. Den Widerspruch konnte man dadurch am leichtesten aufheben, daß man die ganze Völkerreihe, den «Streifen» auf das neue Gebiet versetzte. So versteht man, daß bei Plinius und Mela nicht nur die Sauromaten, sondern auch die ganze Völkerreihe des Hekataios auf der westlichen Seite des Tanais erscheinen.

Wir müssen noch die Frage beantworten, von welchem Schriftsteller die Versetzung dieses Völkerstreifens herkommen konnte? Terminus post quem ist auf alle Fälle die Übersiedlung der Sauromaten auf das westliche Ufer des Tanais. Darüber berichtet zuerst Eudoxos (um 368/365 v. Chr.). Man hat aber keinen Grund anzunehmen, daß er schon den ganzen Völkerstreifen des Hekataios auf die westliche Tanais-Seite versetzt hatte. Mehr erfahren wir aus einer Stelle des Ps.-Skymnos. Er bemerkt nach Ephoros in der Schilderung der Völker Skythiens (862 ff.):

εὐσημότατον εἶναί φησι (sc. Ἐφωρος) δὲ
τὸ Σαυροματῶν καὶ τῶν Γελωνῶν καὶ τρίτον
τὸ τῶν Ἀγαθόρσων ἐπικαλούμενον γένος...

Von dem Tanais und von den Völkern jenseits des Tanais spricht er erst viel später, so daß man den Eindruck hat, als hätte Ephoros diese Völker westlich von dem lokalisiert. Besonders wichtig ist, daß die Sauromaten mit den Agathyrsen zusammen erwähnt werden. Diese beiden Völker erscheinen auch bei Mela nebeneinander. Wahrscheinlich hat also Ephoros den Völkerstreifen des Hekataios auf die westliche Seite des Tanais versetzt. Bei Ps.-Skymnos fehlen die entfernteren Völker des Streifens, die Issedonen und die Arimaspen; das kann man aber leicht verstehen, weil er die Völker, die von dem Meeresufer weiter entfernt wohnen, nicht beachtet.

Kalina erklärt die angeführten Verse des Ps.-Skymnos anders.³⁹ Nach seiner Ansicht hatte Skymnos die Beschreibung des Ephoros entweder mißverstanden, oder mit den Berichten anderer Schriftsteller vermengt, und so waren die Sauromaten und Gelonen auf die westliche Seite des Tanais versetzt. Wenn man jedoch den Bericht des Skymnos (= FGrHist 70 F 159) mit einem anderen Fragment des Ephoros bei Strabon (FGrHist 70 F 42) vergleicht, so kann man einwandfrei feststellen, daß Skymnos die Auffassung des Ephoros richtig wiedergibt. Nach Jacoby sind beide Berichte aus der Skythienbeschreibung des Ephoros.⁴⁰ Wir können jedoch das Verhältnis beider Fragmente untereinander genauer klären. Bei Ps.-Skymnos folgen jenseits des Pantikapes das *Λιμναίων ἔθνος* und die *Νομαδικὰ ἐπικαλούμενα* (ἔθνη). Von den letzteren gibt er die folgende Beschreibung: *εὐσεβῆ πάν, ὧν οὐδεὶς ἔμφυχον ἀδικήσαι ποτ' ἂν οἰκοφόρα δέ, ὡς εἴρηκε* (sc. *Ἐφωρος*), *καὶ σιτούμενα γάλακτι Σκυθικαῖς ἵππομολγαῖς · ζῶσι δὲ τὴν τε κτησὶν ἀναδεδειχότες κοινὴν ἀπάντων τὴν τε ὅλην οὐσίαν...* Man findet sämtliche Elemente dieser Charakterisierung in der Beschreibung, die Strabon nach Ephoros über die Skythen zitiert: *... τοὺς* (sc. *Σκύθας*) *δὲ καὶ τῶν ἄλλων ζώων ἀπέχεσθαι... εἶναι γάρ τινας τῶν Νομάδων Σκυθῶν γάλακτι τρεφομένους ἵππων, τῇ <δὲ> δικαιοσύνῃ πάντων διαφέρειν... «Γλακτοφάγων εἰς γαῖαν, ἀπῆναις οἰκ' ἔχόντων»* (Zitat des Ephoros aus Hesiod) *... κοινὰ πάντα ἔχοντες τὰ τε ἄλλα καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τέκνα καὶ τὴν ὅλην συγγένειαν...* Diese Übereinstimmungen zeigen, daß Strabon denselben Teil der Skythiendarstellung von Ephoros zitiert, den auch Ps.-Skymnos benutzte. Der einzige Unterschied zwischen den beiden besteht darin, daß Strabon die Schilderung von Ephoros ausführlicher und mit der Beibehaltung seiner Zitate vermittelt, während Ps.-Skymnos dasselbe Stück des Ephoros kürzer faßt, und die Zitate in den Text hineinbaut. Wie Ps.-Skymnos berichtet, erwähnte Ephoros im Folgenden

den Anacharsis als Beispiel der Nomaden-εὐσέβεια: καὶ τὸν σοφὸν δὲ Ἀνάχαρσιν ἐκ τῶν Νομαδικῶν φησὶ γενέσθαι τῶν σφόδρα εὐσεβεστάτων. Denselben Satz findet man mit derselben Art Anknüpfung auch bei Strabon: καὶ τὸν Ἀνάχαρσιν δὲ σοφὸν καλῶν ὁ Ἐφορος τοῦτον τοῦ γένους φησὶν εἶναι... Diese fast wörtliche Übereinstimmung spricht auch für die Richtigkeit unserer Feststellung. Nach Anacharsis spricht aber Ps.-Skymnos plötzlich von den Saken: καὶ κατοικῆσαι τινὰς εἰς τὴν Ἀσίαν ἐλθόντας, οὓς δὴ καὶ Σάκας καλοῦσιν. Diese Bemerkung paßt hier nicht in den Zusammenhang, und auch geographisch steht sie nicht an ihrem Platze, weil die Schilderung von Asien erst viel später folgt. Diese sonderbare Bemerkung von Ps.-Skymnos versteht man nur auf Grund des Vergleiches mit dem ausführlicheren Ephoros-Zitat bei Strabon; Ephoros zitierte, wie es aus Strabon hervorgeht, in der Schilderung der Skythen nach Homer und Hesiod den Choirilos: «μηλονόμοι τε Σάκαι, γενεᾷ Σκύθαι, αὐτὰρ ἔναιον Ἀσίδα πρσοφόρον · νομάδων γε μὲν ἦσαν ἄποικοι ἀνθρώπων νομίμων». Ephoros hat dieses Zitat wegen dem Attribut der Skythen νόμιμος in seine Schilderung hineingefügt. Nun hat aber Ps.-Skymnos auch dieses Choirilos-Zitat des Ephoros stark verkürzt und in seinen eigenen Text hineingebaut. Auf diese Weise hat aber das Zitat seine Verbindung mit der Charakterisierung der Skythen verloren. Wir sind also überzeugt, daß die behandelten Teile von Ps.-Skymnos und Strabon auf Ephoros zurückzuleiten sind. Wichtig ist diese Feststellung für uns deswegen, weil die Sauromaten auch in dem Ephoros-Zitat des Strabon diesseits des Tanais, in Europa erscheinen (VII 3, 9): Ἐφορος δ' ἐν τῇ τετάρτῃ μὲν τῆς ἱστορίας Εὐρώπῃ δ' ἐπιγραφομένη βίβλῳ περιοδεύσας τὴν Εὐρώπην μέχρ' ἵ Σκυθῶν ἐπὶ τέλει φησὶν εἶναι τῶν τε ἄλλων Σκυθῶν καὶ τῶν Σαυροματῶν τοὺς βίους ἀνομοίους... Wir müssen also die Beschreibung von Skymnos für richtig halten, und so können wir als sicher annehmen, daß Ephoros die Sauromaten und die Gelonen auf die westliche Seite des Tanais gesetzt hat. Unmittelbar kennen wir zwar nur diese beiden Völker aus dem «Völkerstreifen» von Ephoros. Es ist aber bekannt, daß seine Quelle in Skythiens Schilderung Hekataios war. Es ist also wahrscheinlich, daß er auch die übrigen Völker des «Streifens» von Hekataios übernommen hat. So können wir also seinen Völkerstreifen (d. h. gleichzeitig auch den des Hekataios) folgendermaßen rekonstruieren: Σαυρομάται, Γελωνοί, Ἰσηδόνες, Ἀρμασποί. Daß die Gelonen auch bei Hekataios nicht fehlten, beweist zweifellos die Berichtigung von Herodot und die Angabe des Ps.-Skylax über die Gelonen (siehe oben S. 49.). Dieselbe Völkerreihe findet man bei Mela und das kann auch die Grundschrift der verworrenen

Völkeraufzählung bei Plinius sein. Bei Plinius findet man auch die Gelonen, während dieses einzige Volk bei Mela fehlt. In der Völkeraufzählung seiner Quelle muß aber auch dieser Name vorhanden gewesen sein, weil er die Gelonen später in der geographischen Schilderung der einzelnen Völker doch erwähnt. Die übrigen Völker des Plinius kamen zweifellos erst später in die Völkeraufzählung hinein, und wahrscheinlich in mehreren Etappen.

Wir haben schon davon gesprochen, daß Mela die aufgezählten Völker zusammenfassend mit dem Namen Skythen bezeichnet. Darin stimmt er mit Ephoros überein, der wohl nach Hekataios die nordischen Völker zusammenfassend Skythen nannte (vgl. FGrHist 70 F 30).

Ephoros hat sein Werk zwischen 350 und 330 geschrieben;⁴¹ zu dieser Zeit mußten also nach unserer Annahme die Sauromaten den Tanais schon überschritten haben. Gewöhnlich setzt man die Übersiedlung der Sauromaten auf die westliche Seite des Tanais auf einen späteren Zeitpunkt. Spätestens in der zweiten Hälfte des III. Jahrhunderts müssen sie aber schon das Dnjepr-Gebiet erobert haben.⁴² Ihr Vorwärtsdringen muß aller Wahrscheinlichkeit nach langsam vor sich gegangen sein, und so können wir die Überschreitung des Tanais auf eine frühere Zeit datieren.⁴³ Nach Gutschmid ist der Zeitpunkt der Sauromaten-Übersiedlung und des Zusammenbruches des skythischen Reiches 346—337.⁴⁴ In der Beschreibung des Plinius und Mela reicht das Sauromaten-Gebiet nur noch vom Tanais bis zum Buces. Dieses geographische Bild muß, wie wir oben bemerkten, das Anfangsstadium der langsam vor sich gehenden Sauromaten-Übersiedlung bewahrt haben. So kann die geographische Lage der Sauromaten, so wie sie bei Plinius und Mela angegeben wird, eben in dem Zeitalter des Ephoros gewesen sein.

Ephoros benutzte also in seinem Werk neben der Idealisierung der Skythen auch neuere Nachrichten von den Sauromaten. Darum finden sich in seiner Sauromaten-Schilderung, wie schon Rostowzew bemerkte,⁴⁵ auch realistische Züge.

Die Völkeraufzählung von Plinius und Mela geht also wahrscheinlich auf Ephoros zurück, und es scheint, daß wir auch den Ausgangspunkt für den Gebrauch des Namens Sauromaten im Sinne eines «Sammelbegriffes» bei ihm finden können. Ephoros setzte nämlich die Jazamaten auf die östliche Seite des Tanais, und er bezeichnete auch dieses Volk, das bei anderen Schriftstellern «mäotisch» war, als Sauromaten: FGrHist 70 F 160, a). Anon. Per. P. Eux. 45 (= Ps.-Skymn. 874 ff.): τὸν δὲ Τάναϊν ποταμόν, ὃς ἐστὶ τῆς Ἀσίας ὄρος τέμνων τὴν ἡπειρὸν ἐκατέραν διέχῃ, πρῶτοι νέμονται Σαρμάται ... εἰτα μετὰ τοὺς Σαρμάτας Μαιωτῶν

γένος Ἰαζαματῶν λεγόμενον, ὡς Δημήτριος εἶρηκεν, ἐφ' οἷς καὶ Μαῳτις λίμνη λέγεται · ὡς δὲ Ἐφωρος λέγει, Σαυροματῶν λέγεται ἔθνος. τοῦτοις δὲ ἐπιμερίχθαι τὰς Ἀμαζόνας τοῖς Σαυρομάταις λέγουσιν, ἐλθούσας ποτὲ ἀπὸ τῆς περὶ τὸν Θερμῳδόντα γενομένης μάχης · ἐφ' οἷς ἐπεκλήθησαν οἱ Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι. — b) Steph. Byz. s. Ἰαζαβάται· ἔθνος παρὰ Μαῳτιν, οὗς Σαυρομάτας φησὶν Ἐφωρος. Da aber die Völker des linken Tanais-Ufers auf die rechte Seite gesetzt worden sind, entstand über den Jazamaten ein leeres Gebiet. Dieses leere Gebiet hat der Schriftsteller, der die Schilderung des Ephoros für Plinius und Mela bzw. für ihre Quellen vermittelte, mit denjenigen Völkern des Herodot jenseits des Tanais ausgefüllt, deren Namen in dem Völkerstreifen des Ephoros, bzw. Hekataios nicht vorhanden waren, d. h. also mit den Budinen, Thyssageten, Jyrken und Argippäern. Und dann hat er diese Völker alle, weil er bei Ephoros auf dem linken Tanais-Ufer nur die Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι vorfand, zusammenfassend Sauromaten genannt.

Für unsere Annahme spricht auch die Tatsache, daß man in der Beschreibung von Plinius und Mela solche Bestandteile findet, die unbedingt von Ephoros stammen müssen. Das erste Volk der Reihe: Sauromatae Gynaecocratumenoe entspricht genau den Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι des Ephoros. Es ist auch ein Beweis dafür, daß die übrigen Völker des Streifens erst nachträglich aus Herodot neben die Sauromaten des Ephoros gesetzt worden sind. Bei Plinius mündet der zweiköpfige Tanais in den Maotis (VI, 19): dein Tanain amnem g e m i n o o r e influentem incolunt Sarmatae etc. Dieselbe Auffassung findet man auch bei Ephoros; FG rHist 70 F 159 Anon. Peripl. Pont. Eux 49 (= Ps.-Skymn. 865 ff.): ἀπὸ δὲ τῶν Μαῳτῶν λαβοῦσα τὸ ὄνομα Μαῳτις ἐξῆς ἐστὶ λίμνη κειμένη, εἰς ἣν ὁ Τάναις, ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λαβὼν τὸ ῥεῦμα Ἀράξεως, ἐπιμίσγεθ', ὡς Ἐκαταῖος † ἐφοτιεῖς. ὡς δὲ Ἐφωρος ἰστόρηκεν, ἐκ λίμνης τινός, ἧς τὸ πέρας ἐστὶν ἄφραστον· ἐξίησι δὲ διίστομον ἔχων τὸ ῥεῖθρον ἐς τὴν λεγομένην Μαῳτιν εἰς τὸν Κιμμερικόν τε Βόσπορον. Diese letztere Übereinstimmung zeigt, daß die Quelle von Plinius und Mela auch einzelne Elemente des geographischen Rahmens von Ephoros beibehalten hat.

Mela erwähnt in der Nähe der Tanais-Mündung auch ein Volk namens *Ixamatae*, das zweifellos mit den Jazamaten des Ephoros identisch ist⁴⁶ (I, 114): oram quae a Bosphoro ad Tanain deflectitur Maeotici incolunt, Thatae Sirachi, Phicores et ostio fluminis proximi Ixamatae. Dieses Volk erscheint hier unter dem Namen *Maeotici*; daraus könnte man schließen, daß Ephoros nicht die Quelle von Mela gewesen sein kann. Dagegen muß man sich doch überlegen, daß unter den sauromatischen

Völkern des Mela an erster Stelle die *Maetidae Gynaecocratumenoe regna Amazonum* genannt werden und diese genau den *Γυναικοκρατούμενοι* des Ephoros entsprechen. Außerdem gibt Mela eine Beschreibung über die Ixamaten, die sehr ähnlich der der Sauromaten ist:⁴⁷ (I, 114) *apud eos easdem artes feminae quas viri exercent, adeo ut ne militia quidem vacent. viri pedibus merent, sagittisque depugnant, illae equestre proelium ineunt nec ferro dimicant, sed quos laqueis intercepte trahendo conficiunt. Nubunt tamen, verum ut nobiles habeantur non in aetate modus est, nisi quae hostem interemere virgines manent.* Diese Beschreibung beweist eindeutig, daß die Ixamaten mit den *Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι* identisch sind. Dasselbe Volk erscheint also bei Mela doppelt. Das kann nur dahin erklärt werden, daß dieser Teil bei Mela auf zwei verschiedene Quellen zurückgeht. Die eine Quelle schöpfte aus Ephoros und benannte die Jazamaten mit dem Namen *Gynaecocratumenoe*, darauf gehen die Kap. I, 115—117 zurück; die andere Quelle folgte dagegen der Ansicht, die auch durch Demetrios Kallatinos vertreten wird, und die die Jazamaten als mäotischen Stamm betrachtet und sie demnach auf derselben Stelle lokalisiert, wo in der anderen Quelle die *Gynaecocratumenoe* waren. Dieser zweiten Quelle folgt Mela im Kapitel I, 114. Die Tatsache also, daß die Ixamaten bei ihm zweimal erscheinen, ist eine Folge dessen, daß er zwei verschiedene Quellen nebeneinander gebraucht.

Die Quellenverhältnisse der verschiedenen Schichten von Plinius und Mela haben wir untersucht. Auf Grund unserer Ergebnisse können wir den Weg der literarischen Tradition in großen Zügen folgendermaßen rekonstruieren. Der Ausgangspunkt ist Ephoros. Die Sauromaten, die nach den Berichten der älteren Schriftsteller und nach dem des Hekataios auf dem jenseitigen Ufer des Tanais wohnen, übersiedeln um die Mitte des IV. Jahrhunderts auf die andere Seite des Flusses und stürzen das skythische Reich. Den historischen Ereignissen entsprechend setzt Ephoros die Sauromaten auf die westliche Seite des Tanais. Um aber den traditionellen Völkerstreifen des Hekataios nicht verändern zu müssen, setzt er mit den Sauromaten zusammen auch die übrigen Völker der Reihe auf die andere Seite des Tanais. Auf der östlichen Seite des Flusses sind bei ihm geblieben: die Jazamaten, die er im Gegensatz zu anderen Schriftstellern zu den Sauromaten zählte. Die Beschreibung des Ephoros hat ein späterer Geograph bearbeitet. Dieser spätere Geograph behielt den ganzen Völkerstreifen des Hekataios, der von Ephoros auf die westliche Seite des Tanais gesetzt wurde, und er füllte das auf der östlichen Seite des Tanais leer gebliebene Gebiet mit den bei Herodot aufgezählten Völkern aus. Er übernahm dabei

selbstverständlich nur diejenigen Völker von Herodot, die in dem Völkerstreifen des Ephoros-Hekataios noch nicht vorhanden waren, also nur die Budinen, Thyssageten, Jyrken und Argippäer; die Gelonen, Issedonen und Arimaspen hat er weggelassen. Weggelassen hat er die zuletzt genannten Völker wahrscheinlich auch deswegen, weil er dasselbe Volk nicht an zwei verschiedenen Stellen lokalisieren wollte. Das erklärt die auffallende Erscheinung, daß die Reihe der herodoteischen Völker bei Plinius und Mela mit den Arimphäern plötzlich aufhört. Natürlich behielt der Bearbeiter die *Σαυρομάται Γυναικοκρατούμενοι* des Ephoros auch weiterhin, und da es der erste Name des Völkerstreifens auf dem östlichen Tanais-Ufer war, hat er diesen Namen auch auf die anderen Völker als Sammelnamen übertragen. Einige Elemente scheint er auch aus dem geographischen Rahmen des Ephoros übernommen zu haben, obwohl sein Rahmen wesentlich von dem des Ephoros abweicht. Auf diese Bearbeitung von Ephoros gehen, wahrscheinlich durch Zwischenquellen, Plinius und Mela zurück. Zweifellos folgte Mela dieser Bearbeitung des Ephoros treuer als Plinius. Bei Plinius kamen in die herodoteische Völkerreihe an die Stelle der Budinen andere neuere Völker; außerdem gebraucht Plinius statt des Namens «Sauromaten» den anderen: «Sarmaten». Es blieb aber auch der Völkerstreifen auf der anderen Seite des Tanais nicht unverändert, sondern er wurde in erster Reihe mit den auch ursprünglich dort ansässigen Völkern, später aber auch mit den am westlichen Teile Skythiens wohnenden Stämmen vermengt. Zum Schluß wurde das Durcheinander noch dadurch gesteigert, daß einige Völker aus dem herodoteischen Völkerstreifen dazukamen. Das ist schon der letzte Zerfallensprozeß des ursprünglichen Bildes.

Der Vergleich von Herodots Bericht mit Plinius und Mela hat uns zu dem Ergebnis geführt, daß die Thyssageten und Jyrken (und noch einige Völker, die ebenfalls bei Herodot vorkommen) bei diesen späteren Schriftstellern nicht aus der hekataïschen Tradition stammen können, sondern nur aus der Beschreibung von Herodot selbst. Die Überlieferungsverhältnisse der herodoteischen Völkerreihe und die Entstehungsverhältnisse dieser späteren Schilderungen (siehe oben S. 54.) beweisen, daß Herodot sich in diesem Teil von Skythiens Schilderung tatsächlich auf neue und von Hekataios unabhängige Berichte stützte. Auch dieses Ergebnis spricht für unsere Annahme, daß bei den Thyssageten und Jyrken das Neue, was Herodot zu sagen hat, den bisherigen Rahmen der Schilderung durchbricht. Warum hat aber Herodot diesen Teil eben hier in sein Werk hineingefügt? Diese Frage kann man nur auf Grund der Textanalyse beantworten.

Herodot beginnt seine Skythien-Schilderung mit der Bemerkung, niemand wüßte genau, was jenseits des Gebietes ist, das er im Folgenden behandeln will (IV, 16): οὐδενὸς γὰρ δὴ αὐτόπτεω εἶδέναι φασκόμενον δύναιμι πειθέσθαι· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Ἀριστέης, τοῦ περ ὀλίγω πρότερον τούτων μνήμην ἐποιέμεν, οὐδὲ οὗτος προσωτέρω Ἰσσηδόνων αὐτὸς ἐν τοῖσι ἔπεισι ποιέων ἔφησε ἀπικέσθαι, . . . Über Aristes sprach Herodot eben in den vorigen Kapiteln (14—15) ausführlicher. Der Anlaß zu diesem Exkurs bot sich dadurch, daß Herodot in der skythischen Archäologie den Bericht des Aristes über die Völkerbewegung zitierte, infolge deren die Skythen nach dem heutigen Süd-Rußland gekommen sind. Aristes zählt in seinem Bericht, wie Herodot sagt, die folgenden Völkerschaften auf: Σκύθαι, Ἰσσηδόνες, Ἀριμασποί, χρυσοφύλακες γρύπες, Ὑπερβόρειοι. Die Reihe wird durch das Meer abgeschlossen. Aus diesem Bericht schöpfte Hekataios und nach ihm auch andere Geographen.⁴⁸ So verstehen wir bei Herodot die starke Hervorhebung des Hekataios neben dem allgemeingültigen Ausdruck οὐδενὸς γὰρ . . . : οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Ἀριστέης . . . οὐδὲ οὗτος. Herodot nimmt also schon hier am Anfang seiner Schilderung Stellung zu dem geographischen Bild der ionischen Wissenschaft: niemand kennt die Gebiete im weiten Norden, auch Aristes selber nicht, auch er gelangte nur bis zu den Issedonen. Und wie könnten dann auch noch die anderen diese Gebiete kennen, die Aristes als Quelle benutzt haben? Eben die Hervorhebung des Aristes zeigt, daß Herodot an diejenigen denkt, die Aristes benutzt haben, also wohl an Hekataios und seine Nachfolger.

Allerdings ist es auffallend, daß Herodot schon am Anfang an das Ende der Beschreibung denkt. Seine beschränkenden Notizen würde man eher nach den noch gut bekannten Völkern, den Issedonen erwarten. Natürlich muß man beachten, daß diese Bemerkung Einrahmungsformel ist; d. h. sie hat also doch am Anfang ihren Platz. Auf diese Weise zeigt aber ihre Formulierung noch klarer, daß Herodots Interesse hauptsächlich den Völkern am Rande der οἰκουμένη gilt. Dementsprechend ist die Beschreibung der am äußersten entfernt wohnenden Völker ausführlicher als die der näher wohnenden. Das ist umso auffallender, weil das, wie wir sahen, zu dem ursprünglichen Zweck von Skythiens Schilderung nicht paßt. Daß aber Herodots Vorgehen völlig bewußt ist, zeigt die wiederholte Hervorhebung derselben beschränkenden Bemerkung (IV, 25) . . . τὸ δὲ τῶν φαλακρῶν κατ' ἐπερθε οὐδεὶς ἀτρεκέως οἶδε φράσαι . . . und später nach den Issedonen noch einmal: τὸ μέντοι κατ' ἐπερθε πρὸς βορέην ἄνεμον οὐ γινώσκεται οὔτε τῶν φαλακρῶν οὔτε τῶν Ἰσσηδόνων, . . . Er schließt die Beschreibung

nach der kurzen Charakterisierung der Issedonen und des Klimias mit den Worten (IV, 31): *ταῦτα μὲν νῦν τὰ λέγεται μακρότατα εἴρηται*. Diese Umrahmung entspricht genau der Zielsetzung in der Einleitung (IV, 16): *ἀλλ' ὅσον μὲν ἡμεῖς ἀτρεκέως ἐπὶ μακρότατον οἰοί τε ἐγενόμεθα ἀκοῇ ἐξικέσθαι, πᾶν εἴρησεται*.

Man könnte denken, mit dieser Einrahmung wäre die Beschreibung aus. Keine Spur davon! Nach der Einrahmungsformel setzt Herodot fort (IV, 32): *Ὑπερβορέων δὲ περὶ ἀνθρώπων οὔτε τι σκῶθαι λόγουσι οὐδὲν οὔτε τινὲς ἄλλοι τῶν ταύτῃ οἰκημένων* ... Damit beginnt er den Bericht über die Hyperboreer, der gewöhnlich als Exkurs der Skythien-schilderung betrachtet wird.⁴⁹ Dieser Teil schließt sich aber eng an das vorige an, wie es aus der Satzkonstruktion hervorgeht: *ταῦτα μὲν ... μακρότατα εἴρηται*. *Ὑπερβορέων δὲ περὶ ἀνθρώπων* ... So entstand aber gleichzeitig auch ein Gegensatz, weil die Erwähnung der Hyperboreer sich gerade an die Einrahmungsformel der Skythien-Schilderung an-schloß. Dieser Satz ist also Schluß und gleichzeitig auch Fortsetzung. Was könnte der Grund dieses merkwürdigen Widerspruches sein?

Wir haben darauf hingewiesen, daß Herodot schon in der Einleitung der Skythien-Schilderung das geographische Bild der ionischen Wissenschaft, d. h. die geographischen Vorstellungen des Hekataios kritisiert. Hekataios Quelle war Aristes (siehe oben S. 33.). Die Völker-reihe des Hekataios kann, nach Aristes und seinem späteren Bearbeiter Damastes rekonstruiert, und nach unseren Ergebnissen mit den Gelonen ergänzt, folgendermaßen gewesen sein: *Σκύθαι (Σανρομάται, Γελωνοί), Ἰσσηδόνες, Ἀρμισποί, χροσοφύλακες γρύπες, Ρίπαια ὄρη, Ὑπερβόρειοι, θάλασσα (= Ὠκεανός)*. Aus der Berichtigung des Herodot kann geschlossen werden, daß er die Völkeraufzählung des Hekataios nicht aus den Augen ließ. Seine erste Berichtigung fanden wir bei den Gelonen (siehe oben S. 39.). Dann erwähnt Herodot einige Völkerschaften, die Hekataios wohl noch nicht gekannt hat. Endlich schließen die Issedonen und die nach ihren Erzählungen geschilderten Arimaspen und Greifen die Be-schreibung ab, die durch die Einrahmungsformel zusammengefaßt wird. Das Rhipaia-Gebirge erwähnt Herodot nicht, er macht nicht einmal eine diesbezügliche polemische Anspielung. Aber auch bei ihm findet man ein großes Gebirge nördlich von den Argippäern (IV, 25 *ὄρεα ὑψηλά*) Dieses Gebirge erscheint bei ihm auf einem ganz anderen Gebiet, als das Rhipaia-Gebirge bei Hekataios war; es kann also mit dem nicht identisch sein. Herodot wußte also von einem großen Gebirge auf dieser Gegend, das war aber den *Ρίπαια ὄρη* nicht gleichzusetzen, deswegen ließ er es aus seiner Beschreibung weg. Mit dem Rhipaia-Gebirge zusammen

gehörten auch die Hyperboreer und auch der Okeanos in die Welt der Mythen und so war es natürlich, daß Herodot die erkennbaren Gebiete mit den Issedonen bzw. mit den Arimaspen und Greifen abgeschlossen hat. Hier erreichte Herodot sein Ziel, das er sich in der Einleitung gesetzt hat (*ἐπὶ μακρότατον . . . ἐξικέσθαι*) und er hatte die Beschreibung mit einem rückbezüglichen Hinweis abschließen können. Bei Hekataios setzte sich aber die Völkeraufzählung mit den Hyperboreern fort, und Herodot, der ihn zwar immer mit neuen Berichten ergänzend und berichtigend aber doch konsequent vor Augen behielt, mußte jetzt seine eigene schon abgeschlossene Völkerreihe auch fortsetzen, d. h. er mußte zu Hekataios' Aufzählungen Stellung nehmen. Von den Hyperboreern wissen weder die Skythen noch ihre Nachbarn etwas, sie können also nicht auf diesem Gebiet lokalisiert werden. In Delos hat aber Herodot doch etwas von ihnen gehört, und diese Berichte erzählt er auch im Zusammenhang mit diesem Thema.

Das ist also die Erklärung der paradoxen Verbindung zwischen der Einleitung des Teiles über die Hyperboreer und dem Abschluß der Skythiendarstellung. Herodot hat seine eigene Aufzählung abgeschlossen, aber er setzt seine Polemik gegen Hekataios fort, der seinerseits die Aufzählung noch weiter führte. In Bezug auf die Komposition hat also der Teil über die Hyperboreer den gleichen Wert, wie die Schilderungen der übrigen Völker.

Bei Hekataios kam nach den Hyperboreern der Okeanos. Wenn unsere Annahme richtig ist, dann müßte also auch Herodot nach den Hyperboreern von dem Okeanos sprechen. Und das ist auch tatsächlich der Fall! Nach den Hyperboreern sagt Herodot mit einer auffallenden Wendung (IV, 36): *γελῶ δὲ ὁρῶν γῆς περιόδους γράψαντας πολλοὺς ἤδη καὶ οὐδένα νόον ἔχόντως ἐξηγησάμενον. οἳ Ὡ κ ε α ν ὁ ν τε ῥέοντα γράφουσι πέριξ τὴν γῆν, εὐδσαν κυκλοτερέα ὥς ἀπὸ τόρου, καὶ τὴν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ ποιόντων ἴσην.* (= Hekataios FG¹Hist 1 F 36 b). Dann kommt die Schilderung der Gestalt der Oikumene, wie sie sich Herodot vorstellt (IV, 37—45). Selbstverständlich hat die frühere Forschung diese ausführlichen Erörterungen für einen Exkurs der Skythienschilderung gehalten.⁵⁰ Auf alle Fälle richtet sich hier Herodot gegen Hekataios.⁵¹ Aber Herodot hat ja auch in den Kapiteln über die Hyperboreer die Ansichten von Hekataios wiederlegt. Die zwei Teile müssen also auch innerlich irgendwie zusammenhängen, sonst wäre es nicht zu verstehen, daß Herodot diese langen Erörterungen eben hier in sein Werk hineingefügt hat. Wie die Anspielungen an beiden Stellen zeigen, bildet den inneren Zusammenhang der beiden Schilderungen (über die Hyperboreer und über die

Gestalt der Erde) Hekataios selbst. Herodot, der Hekataios folgte, kam nach den Hyperboreern zu dem Okeanos; er hat aber nicht an die Existenz des Okeanos geglaubt (s. II, 23), er mußte also das geographische Bild des Hekataios korrigieren. Bei Hekataios umgab der Okeanos die Erde, und so hat er auch die Gestalt der Erde die Gliederung der Kontinente bestimmt. Herodot mußte sich also, wenn er den Okeanos aus dem geographischen Bild des Hekataios strich, auch mit den Fragen beschäftigen, die sich daraus ergeben. Klar geht diese Tatsache auch aus Herodots Formulierung hervor (IV, 36): (1) οἱ Ὠκεανὸν τε ῥέοντα γράφουσι περίξ τήν γῆν, (2) εἴδον κνκλωτερέα ὡς ἀπὸ τόρνου, (3) καὶ τήν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ ποιούντων ἴσην. Die Hervorhebung des Okeanos zeigt, daß er der Ausgangspunkt der ganzen Erörterung ist. Aber auch in dem Folgenden bleibt das Okeanos-Problem im Vordergrund. Auf diese Frage kommt Herodot bei jedem Kontinent konsequent zurück. Zuerst behandelt er die Frage des alles umgebenden Meeres in dem lybischen Logos (IV, 42): Λιβύῃ μὲν γὰρ δημοῖ ἐωντῇ εἴδοντα περίρρυτος, πλὴν ὅσον αὐτῆς πρὸς τήν Ἀσίην οὐρίζει. . . . Um das zu illustrieren schildert er das Unternehmen der Schiffer des ägyptischen Königs Neko und den Weg des Achämeniden Sataspes. In Asien steht das Problem gleichfalls im Vordergrund, und damit im Zusammenhang berichtet er von der Reise des Skylax (IV, 44). Und endlich beschäftigt er sich mit dem Okeanos-Problem auch im Zusammenhang mit Europa (IV, 45): ἡ δὲ Εὐρώπη πρὸς οὐδαμῶν φανερὴ ἐστὶ γνωσσομένη, οὔτε τὰ πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα οὔτε τὰ πρὸς βορέην, εἰ περίρρυτός ἐστι. . . . Zweifellos ist also der Leitfaden in den Kapiteln 36—45 des IV. Buches das Okeanos-Problem; um dieses Problem gruppiert sich die ganze Erörterung. Herodot lehnt auf Grund seiner Kenntnisse die Existenz des mythischen Okeanos-Flusses ab, und dementsprechend modifiziert er das geographische Bild des Hekataios. Auf diese Weise müssen wir diesen Teil ebenso wie den Hyperboreer-Bericht für organischen Kompositionsbestandteil der Skythienschilderung halten. Herodot verfolgt bis zum Schluß den Völkerstreifen des Hekataios, aber bei den zwei letzten Gliedern, den Hyperboreern und dem Okeanos ist er anderer Ansicht als Hekataios. Und da er seine eigene Ansicht zu begründen strebt, muß er den Rahmen seiner Beschreibung erweitern. Dadurch erweckt aber dieser Teil den Anschein, als wäre die Schilderung der Hyperboreer und der Gestalt der Erde ein selbständiger Exkurs. Durch die Erkenntnis der inneren Form der herodoteischen Beschreibung sind wir zu dem Schluß geführt worden, daß beide Schilderungen einfach als Fortsetzung der Völkeraufzählung zu betrachten sind.

Auf der anderen Seite entspricht natürlich die ausführliche Behandlung der zwei letzten Glieder der Völkeraufzählung nicht der ursprünglichen Funktion der Beschreibung. Die Ausführlichkeit beginnt bei der Schilderung der Thyssageten, bzw. bei der der Jyrken. Dieses Gebiet ist aber nicht mehr der Kriegsschauplatz der Dareios-Feldzüge. Wenn also Herodot diese Völker doch ausführlicher behandelt, so ließ er sich durch andere Gesichtspunkte führen. Von den hier aufgezählten Völkern werden die Arimaspen und Greifen auch an einer anderen Stelle bei ihm genannt (III, 116): *πρὸς δὲ ἄρκτον τῆς Εὐρώπης πολλῶ τι πλεῖστος χρυσὸς φαίνεται ἑὸν. ὅκως μὲν γινόμενος, οὐκ ἔχω οὐδὲ τοῦτο ἀτρεκέως εἶπαι, λέγεται δὲ ὑπὲρ τῶν γυνπτῶν ἀρπάζειν Ἀριμασπὸς ἄνδρας μονοφθάλμους.* Diese Bemerkung steht bei ihm in der Schilderung der *ἐσχατιαὶ τῆς οἰκουμένης*. In dem vorigen Kapitel ging Herodot nach der Schilderung der *ἐσχατιά* von Asien und Lybien auf Europa hinüber (III, 115): *περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ τῶν πρὸς ἐσπέρην ἐσχατιέων ἔχω μὲν οὐκ ἀτρεκέως λέγειν* . . . Nach dem westlichen Grenzgebiet von Europa berührt er nur mit seiner zitierten Bemerkung die nördlichen Teile, und von dem Osten Europas spricht er überhaupt nicht. Die hier fehlenden *ἐσχατιαὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα καὶ πρὸς βορρην* findet man im zweiten Teil von Skythiens Schilderung. Das erklärt also, warum er sich hier so ausführlich mit den letzten Völkern beschäftigt. Hier will Herodot nicht mehr den Schauplatz der Dareios-Feldzüge skizzieren, sondern er beschreibt die nördlichen bzw. östlichen *ἐσχατιαὶ* von Europa. Dementsprechend stellt er das Okeanos-Problem in Bezug auf diese Teile (IV, 45 *τὰ πρὸς ἥλιον ἀνατέλλοντα und τὰ πρὸς βορρην*). Die Frage der *αἱ πρὸς ἐσπέρην ἐσχατιαὶ* hat er schon im 3. Buch behandelt und er hat sich auch schon mit dem hierbezüglichen Teil des Okeanos-Problems beschäftigt, so daß er diesen Teil der Frage jetzt außer Acht lassen kann.

Herodots Methode läßt sich leicht verstehen. Die Behandlung der nördlichen und östlichen *ἐσχατιαὶ* von Europa ließ sich aus geographischen Gesichtspunkten organisch in Skythiens Schilderung einfügen. Außerdem darf man nicht vergessen, daß dieser Teil gleichzeitig auch Polemik gegen Hekataios ist. Hekataios hat aber in seiner Skythiens Schilderung auch die nördlichen Grenzen von Europa behandelt. Das hat die Komposition von Herodots Schilderung gewissermaßen schon im voraus bestimmt. Demgemäß hat Herodot in der Behandlung der *ἐσχατιαὶ τῆς οἰκουμένης* die nördlichen Grenzen von Europa nur in einer kurzen Anspielung berührt. Die ausführlichere Behandlung derselben Frage fügte er in Skythiens Schilderung hinein. In der Beschreibung von Skythien

kreuzen sich also zwei Gesichtspunkte. Ursprünglicher Zweck der Schilderung ist zweifellos den Schauplatz des Dareios-Feldzuges zu skizzieren, von den Thyssageten und Jyrken ab geht er aber zu der Frage der *ἐσχάται τῆς Εὐρώπης* hinüber. Deswegen ändert sich von hier ab die Art der Beschreibung und der Teil über die Hyperboreer und über die Gestalt der Erde anscheinend keine Verbindung mehr mit Skythiens Schilderung.

Wir haben die innere Komposition von Herodots Beschreibung beleuchtet. Diese Komposition läßt sich nur aus seinem Verhältnis zu Hekataios verstehen, und so mußten wir die Fäden auflösen, die von Herodot zu Hekataios führten. Herodot wendet sich bewußt gegen das geographische Bild des Hekataios. Das zeigt sich in der Form berichtighender Bemerkungen schon in Skythiens Schilderung; vollständig wird es aber erst in dem Teil über die *ἐσχάται* zum Ausdruck gebracht. Außerordentlich wichtig ist festzustellen, daß die Polemik gegen Hekataios sich gerade hier am schärfsten, äußert hier, d. h. an der Grenze zwischen Mythos und Wirklichkeit. Diese Stellungnahme wurzelt sich in dem Innersten von Herodots Wesen.*

Der Mythos als symbolische Ausdrucksform hatte ursprünglich die engste Verbindung mit der Wirklichkeit.⁵² Diese Verbindung existiert aber nur solange, bis das Wissen von dem Mythos als Wirklichkeits-symbolum lebendig ist. Wenn aber der Mythos seinen Symbolum-Sinn verloren hat, entsteht eine Kluft zwischen ihm und der Wirklichkeit. Dieser Vorgang läßt sich auch bei dem griechischen Mythos beobachten. Der Mythos hat aber als Form eine feste Tradition, und auf diese Weise stirbt er auch dann nicht, wenn er sich von seinem Wirklichkeitshintergrund getrennt hat. Im Gegenteil! Man versucht in diesem Fall die Kluft zwischen Mythos und Wirklichkeit zu überbrücken. Die Gegenwart und den Mythos überbrückt man zeitlich durch die Genealogie. Diese Überbrückung setzt aber den Mythos auf die gleiche Stufe mit den Ereignissen der Gegenwart. Das heißt auch soviel, daß der Mythos als geschichtliches Ereignis aufgefaßt wird. So verliert der Mythos auch seine ursprüngliche Form und er wird eine Art Geschichte. Der Mythos vom Gott oder Heros, der den Drachen besiegt, hat war ursprünglich Bild eines kosmischen Geschehens, jetzt wird er geschichtliches Ereignis. Und die menschliche Vernunft stellt zum Schluß fest, daß der Drache des Mythos nur eine große Schlange war. Diese Stufe vertritt in der Auflösung des griechischen Mythos Hekataios. Für ihm sind die Mythen nur

* Den folgenden Fragenkomplex möchten wir an anderer Stelle in weiterem Zusammenhang und ausführlicher behandeln. Deswegen beschränken wir uns im Folgenden nur auf das Notwendigste.

noch geschichtliche Ereignisse, die nur mit dem Augenmaß der Gegenwart zu beurteilen sind. Deswegen findet er die Genealogien, die den Mythos noch in seiner ursprünglichen Form geben, lächerlich. Die Verbindung zwischen Mythos und Gegenwart steht aber auch für ihn noch fest: seinen Stammbaum führt er ja selber auf einen Gott zurück. Auch er übernimmt noch den Stoff, des Mythos, aber er umformt ihn nach eigenen Gutdünken (*ὥς μοι δοκεῖ ἀληθέα εἶναι* FGrHist 1 F 1) und läßt alle Züge weg, die den Mythos wirklich zu Mythos machten. Sein Vorgehen läßt sich am besten im Falle des Herakles beobachten. Nach seiner Auffassung war Herakles nicht in der Unterwelt um den Hades-Hund zu holen, er hat nur eine Schlange namens Hades vom Tainaros heruntergebracht (FGrHist 1 F 27). Auch Geryones, dessen Kühe Herakles forttrieb, wohnte nicht weit entfernt in Iberien, sondern er war der König von Amprakia (FGrHist 1 F 26).⁵³ Hekataios will damit nicht den Mythos vernichten, geschweige denn die Taten des Herakles herabschätzen. Er selber sagt ja eben im Zusammenhang mit Geryones, daß die Tat des Herakles auch so kein *παῦλον ἄθλον* war. Seine Stellungnahme dem Mythos gegenüber war ja nur die natürliche Folge dessen, daß der Mythos durch die Genealogien auf die gleiche Stufe mit den Ereignissen der Gegenwart gesetzt wurde. Er hat nur noch die mythische Form abgestreift.

Herodot lehnt diese Verbindung zwischen Mythos und Gegenwart ab. Er sieht klar, daß die Kluft zwischen der Welt des Mythos und der der Gegenwart nicht zu überbrücken ist. Er wendet sich vor allem gegen Hekataios. Die Welt von Hekataios bestand aus entmythisierten Mythen, Märchenwelt ohne Zauber: ein unerträgliches Paradoxon. Für Herodot, der seine Welt nicht auf *ὥς μοι δοκεῖ*, sondern auf *ιστορίῃ* (*ᾧτις, ἀκοή*) baut, zerfällt das von Hekataios geschaffene Bild in Nichts. Das wird zum Ausdruck gebracht auch in der Geschichte, die Herodot in dem ägyptischen Logos erzählt: die ägyptischen Priester haben dem Hekataios, der seinen Stammbaum in sechzehnten Glied schon auf einen Gott zurückführen wollte, die 345 Statuen der Ahnen des oberpriesterlichen Geschlechts gezeigt. Diese 345 Ahnen folgten alle hintereinander als Vater und Sohn ohne daß ein Gott oder Heros dazwischen gewesen wäre. Damit haben sie bewiesen, daß der Mensch von Gott nicht abstammen kann. Herodot erwähnt auch niemals, von einem Fall abgesehen, die göttliche Abstammung der Heroen.⁵⁴ Bei ihm gibt es zwischen Mensch und Gott keine genealogische Verbindung. Bei Herodot haben Götter und Menschen nicht die gleiche Abstammung, wie bei Hesiod. Bei ihm steht der Mensch, dieses Zufalls-Geschöpf, allein voll von religiö-

ser Furcht und unendlich entfernt von den Göttern. Herodot bricht bewußt mit dem Mythos, dessen letzte Lebensader Hekataios abgeschnitten hatte, und dementsprechend läßt er in seinem Werk die mythischen Zeiten außer Acht.⁵⁵

Das Verhältnis von Hekataios und Herodot zu dem Mythos hat die bisherige Forschung in Bezug auf die Geschichtsschreibung richtig beurteilt, aber die Bedeutung dieser Tatsache in Bezug auf die Geographie verkannt. Nach Jacoby hat sich Hekataios sein geographisches Bild im konstruktiven Geiste der Philosophie geschaffen, und dagegen polemisiert der kurzsichtige Herodot. Daß Hekataios in seinem Weltbild auch poetische Namen gebraucht, daß soll nur Nebensächlichkeit sein. Sein kritisches Vorgehen mag dem des Herodot ähnlich gewesen sein. Die Völkeraufzählung von den Issedonen bis zu den Hyperboreern hatte er ebenso eingeleitet, wie Herodot IV, 16.⁵⁶ Wir haben aber oben gesehen, daß Herodot hier eben gegen Hekataios polemisiert. Etwas ähnliches kann also nicht bei Hekataios gewesen sein. Wir haben auch darauf hingewiesen, daß Hekataios in seinen *Γενεαλογίαι* den Stoff des Mythos übernommen hat, obwohl er aus diesem die mythischen Züge weggelassen hatte. Die *Γενεαλογίαι* erschienen erst nach der *Περύγησις*.⁵⁷ Wäre es also möglich, daß Hekataios, der in seinem früheren Werk schon die Stufe des Herodot erreicht hatte, später so zurückgefallen sei?

Das geographische Bild des Mythos hatte ursprünglich ebenso einen symbolischen Wert, wie der Mythos selbst. Hinter ihm kann die Wirklichkeit gestanden haben, aber nach seinem Wesen war es doch etwas anderes als die Wirklichkeit. Der Okeanos-Fluß des griechischen Mythos oder die indische Rasā⁵⁸ haben bestimmt etwas wahres an sich, aber sie sind mit der Wirklichkeit doch nicht identisch. In der Zeit aber, als der Mythos seinen Symbolumswert verliert, wird auch sein geographischer Hintergrund mit dem geographischen Bild der Wirklichkeit auf die gleiche Stufe gesetzt. Zwischen beiden entsteht natürlich eine Kluft, die überbrückt werden muß. Die Welt des Mythos verschiebt sich nach den Grenzen des wirklichen geographischen Raumes und die Verbindung zwischen den beiden ist eng. Diese Verbindung des mythischen Raumes mit dem wirklichen Raum ist der Überbrückung zwischen Mythos und Gegenwart parallel. Die Völker und die Geographie des Mythos knüpfen sich genau so an die Völker und Gebiete der Wirklichkeit, wie die mythischen Ahnen an die geschichtlichen in der Genealogie. So vollzieht sich die Projektion des Hyperboreer-Mythos an die Geographie: nach den Völkern der Wirklichkeit kommt das Gebirge des Mythos, dann das mythische Volk, und am Schluß der mythische Urfluß, der Okeanos, der die Erde umarmt.

Was ist die Stellungnahme Hekataios zu der Verbindung des Mythos und der räumlichen Wirklichkeit? Die genealogische Verbindung der Gegenwart mit dem Mythos stand für ihn noch fest. Davon untrennbar ist aber auch die geographische Projektion des Mythos. Das Verhalten des Hekataios kann also nicht anders in der *Περιήγησις* und anders in den *Γενεαλογίαι* gewesen sein. Das beweisen auch die überlieferten Fragmente. Hekataios knüpfte in seiner Aufzählung die mythischen Völker an die tatsächlich bekannten; nach den Issedonen hat er das Rhipaia-Gebirge genannt, dann die Hyperboreer und am Schluß den Okeanos. Der Okeanos ist bei ihm noch der alles umfassende mythische Strom, aus dem die Grenzenflüsse der Kontinente entspringen; so wie in dem alten Mythos, wo Okeanos der Vater aller Flüsse war. Diese ganz und gar mythische Rolle des Okeanos bei Hekataios zeigt, daß der Gebrauch der poetischen Namen für ihn mehr als Äußerlichkeit ist. Natürlich hat Hekataios in seinem geographischen Werk eine Riesenmenge von Material im spekulativen Geiste der ionischen Wissenschaft bearbeitet, aber die tiefsten Wurzeln seines geographischen Bildes versteht man doch nur auf Grund seines Verhältnisses zu dem Mythos.

Wir haben gesehen, daß Hekataios in seinen *Γενεαλογίαι* die Mythen gewissermaßen nach den Forderungen der menschlichen Vernunft entmythisiert, rationalisiert hat. Im voraus ist es wahrscheinlich, daß sein Vorgehen auch in der *Περιήγησις* ähnlich war. Daß diese Annahme richtig ist, beweist ein Fragment von ihm (FGrHist 1 F 328 b. Eustath II. Γ 6): *ἱστορεῖται δὲ καὶ ὅτι κέρατα παρατίθενται καὶ ἐν σχήμασι κριῶν, ὡς Ἐκαταῖός φησι, κρόταλα ποφοῦσι, καὶ οὕτω τὰς πυγμαιομάχους γεράρους ἀμύνονται, καταφρονούσας ἄλλως τοῦ μήκους. γεωργικοὶ δὲ εἰσιν, ὥς φασιν. ὅτι δὲ ἀξίνῃ ἐχρήσαντο ἐπὶ τὸν ἄσταχυν, γελοῖον μὲν καὶ οὐ πιθανόν, λέγεται δέ.* Wenn in diesem Fragment der letzte Satz, wie es gewöhnlich angenommen wird,⁵⁹ wirklich von Hekataios stammt, so haben wir dasselbe Bild vor uns, wie im Falle des Herakles. Hekataios übernimmt den Stoff des Pygmaios-Mythos, als Wirklichkeit, und er fügt ihn in die Kette seiner Aufzählung, aber er wendet sich gegen alle diejenigen Züge, die der nüchternen Menschenvernunft widersprechen. In der Auflösung des griechischen Mythos vertritt also die Periegesis dieselbe Stufe, wie die Genealogien. Für Hekataios war die räumliche Verbindung des Mythos mit der Wirklichkeit genau so gegeben, wie die zeitliche. Dementsprechend folgte in seinem geographischen Bild der Reihe der bekannten Völker die Fabelwelt, die ihren Zauber verloren hat, ebenso wie nach seiner historischen Auffassung die menschlich gewordenen Heroen die genealogischen Ahnen der heutigen Geschlechter bildeten.

Herodot lehnt in bewußtem Gegensatz zu Hekataios die Projektion des Mythos auf die Geographie ab. Besonders wichtig ist in diesem Zusammenhang unsere frühere Feststellung, daß nämlich Herodot sich eben an der Grenze des Mythos und Wirklichkeit gegen Hekataios wendet. Die Beschreibung von Skythien wird in der Nähe dieser Grenze immer ausführlicher, bis endlich Herodot bei dem letzten bekannten Volk seine Aufzählung entschieden abschließt, damit er umso entschiedener die Fortsetzung der Aufzählung von Hekataios, die geographische Projektion des Hyperboreer-Mythos, ablehnen kann. Es ist für Herodot klar, daß Mythos und Wirklichkeit räumlich nicht zu verbinden sind, weil eine solche Verbindung nach seinen Kenntnissen nicht zu rechtfertigen wäre. Der alles umfließende Okeanos kann in der Wirklichkeit nicht existieren; man weiß ja von Europa überhaupt nicht, ob sie von Wasser umgeben wird. Herodot zerreißt die Verbindung, die Hekataios zwischen Mythos und Wirklichkeit herstellen wollte, und sowohl in der geographischen, wie auch in der historischen Schilderung schließt den Mythos aus seinen Logoi aus. Wie scharf er sich gegen Hekataios wendet, und wie seine Ablehnung aus dem Tiefsten seines Wesens entspringt, zeigt, daß er den ursprünglichen Zweck der Skythienschilderung vergessend mit steigender Ausführlichkeit auf die Frage der *ἐσχατιαί* und auf das Okeanos-Problem hinübergeht. Das geographische Bild von Herodot unterscheidet sich also nach seinem Wesen von dem des Hekataios, wie auch sein historisches Bild anders war als das von seinem Vorgänger. Den Mythos scheidet er sowohl von der Geschichte, wie auch von der Geographie.

Herodot beanstandet also nicht die spekulativ-geometrischen Gedanken von Hekataios. Im Gegenteil! Er übernimmt gern von ihm alles derartige, wie z. B. die Schilderung von Skythiens Gestalt (IV, 99—101). Die Bemerkung und Erörterung von Herodot, auf die man sich in dieser Beziehung zu berufen pflegt (IV, 36 ff), betrifft, wie wir oben sahen, das Okeanos-Problem und die daran anknüpfenden Fragen. Der grundlegende Unterschied zwischen dem geographischen Bild von Herodot und dem von Hekataios liegt in der verschiedenen Stellungnahme von beiden zu dem Mythos.

Selbstverständlich konnte Herodot nur auf Grund neuerer Kenntnisse gegen Hekataios polemisieren. Die geographische Projektion des Mythos hätte er nicht so entschieden ablehnen können, wenn er selber nichts neues über das fragliche Gebiet zu sagen hätte. Diese Annahme wird durch mehrere polemisierende Anspielungen in Skythiens Schilderung gerechtfertigt. Die erste solche polemisierende Berichtigung

begegnet im Zusammenhang mit den Androphagen (IV, 18): *μετὰ δὲ τὴν ἔρημον Ἀνδροφάγοι οἰκέουσι, ἔθνος ἐὼν ἴδιον καὶ οὐδ' αὖτε Σκυθικόν*. Das nächste bezieht sich auf die Melanchlainen (IV, 20): *τὰ δὲ κατόπερθε πρὸς βορέην ἄνεμον τῶν βασιλῆων Σκυθῶν οἰκέουσι Μελάγχλαινοι, ἄλλο ἔθνος καὶ οὐ Σκυθικόν*. In beiden Fällen wendet er sich gegen Hekataios, der diese Völker als Skythen bezeichnet hat (siehe oben S. 41.). Wenn wir in östlicher Richtung weitergehen, finden wir auch bei den Massageten eine solche Bemerkung (I, 201.) *εἰσὶ δὲ οἵτινες καὶ Σκυθικὸν λέγουσι τοῦτο τὸ ἔθνος εἶναι*. Das ist auch zweifellos eine Polemik gegen Hekataios.⁶⁰ Auf Grund dieser Bemerkungen läßt sich ein einheitliches Verhalten beobachten. Hekataios hat alle Völker im Norden zusammenfassend mit dem Namen Skythen bezeichnet. Herodot widerlegt diese Ansicht bei allen nicht-skythischen Völkern nacheinander. Es ist auffallend, daß man bei Herodot keine Andeutung findet, aus der geschlossen werden könnte, daß Hekataios auch nur ein einziges von den Völkern, die zwischen den Sauromaten und Issedonen genannt werden, für Skythen gehalten hätte. Und wir wissen es doch bestimmt, daß Hekataios die Issedonen für Skythen gehalten hat (FGrHist 1 F 193 : Steph. Byz. s. Ἰσσηδόνες. ἔθνος Σκυθικόν. Ἐκκταῖος † Ἀσίαι... Hier hat man es aber nur mit einem scheinbaren Widerspruch zu tun. Eben in diesem Zusammenhang kann man nur die Formulierung des herodoteischen Satzes richtig verstehen (IV, 21): *Τάναϊν δὲ ποταμὸν διαβάντι οὐκέτι Σκυθική, ἀλλ' ἡ μὲν...* Mit dieser nachdrücklichen Betonung nimmt Herodot gegen eine vorliegende Behauptung, auch diese Völker waren noch Skythen, energisch Stellung, und deswegen braucht er später in der Aufzählung diese Frage nicht mehr zu berühren.

Herodot unterscheidet also in scharfem Gegensatz zu Hekataios in Skythiens Schilderung skythische und nicht-skythische Völker. Was der Ausgangspunkt für den Gebrauch des Namens «Skythen» im Sinne eines Sammelbegriffes war, können wir vorläufig, solange der Ursprung des Namens unbekannt ist, nicht feststellen. Aus den iranischen Sprachen kann man diesen Namen nicht genügend erklären, und so ist es möglich, daß diesen Namen nicht ein iranisches Volk des Pontus-Gebietes für sich geprägt hätte, sondern daß er von irgendeinem Nachbarvolk stammte. In diesem Fall wäre es wohl möglich, daß die Griechen diesen Namen schon im Sinne eines Sammelbegriffes übernommen hätten.

Auf alle Fälle beschränkt Herodot diese Bezeichnung auf die eigentlichen Skythen. Es wäre schwer festzustellen, was für ihn in diesem Gebrauch ausschlaggebend war. Es wäre wohl möglich, daß der Name

«Skythen» für ihn auch ein politischer Begriff war.⁶¹ Die ethnographische Schilderung zeigt dagegen, daß das Skythentum für ihn eine sprachliche und kulturelle Einheit bedeutet hat. Er weist auf den abweichenden Charakter des Volkes hin (IV, 18): ... Ἀνδροφάγοι ... ἔθνος ἐὼν ἰδιον... — (22) ... μᾶλλον πρὸς ἀπηλιώτην ἀνεμον νέμονται Θυσσαγέται, ἔθνος πολλὸν καὶ ἰδιον, die Gelonen und Budinen behandelt er sogar ausführlicher (108—9): Βουδῖνοι δέ, ἔθνος ἐὼν μέγα καὶ πολλόν, γλαυκόν τε πᾶν ἰσχυρὸς ἐστί καὶ πυρρόν... (Γελωνοὶ) οὐδὲν τὴν ἰδέην ὅμοιοι (sc. Βουδῖνοισι) οὐδὲ τὸ χρῶμα. Die νόμοι Σκυθικοὶ sind für ihn ein fester Begriff (IV, 17): οὔτοι δέ (sc. Ἀλιζῶνες) καὶ οἱ Καλλιπιδαι τὰ μὲν ἄλλα κατὰ ταῦτὰ Σκύθησι ἐπασκέουσι, σῖτον δέ... — (105) Νευροὶ δέ νόμοισι μὲν χρέωνται Σκυθικοῖσι, γενεῇ δέ... — (107) Μελάγχλαινοι... νόμοισι δέ Σκυθικοῖσι χρέωνται. Er weiß auch von den sprachlichen Unterscheiden (IV, 23) ... οἰκέουσι ... ἄνθρωποι ... φωνὴν δέ ἰδίην ἰέντες... — (106) Ἀνδροφάγοι... γλῶσσαν δέ ἰδίην <ἔχουσι>, ... — (108—9) ... Γελωνοὶ γλῶσση τὰ μὲν Σκυθικῇ, τὰ δέ Ἑλληνικῇ χρέωνται. Βουδῖνοι δέ οὐ τῇ αὐτῇ γλῶσση χρέωνται καὶ Γελωνοί, — (117) φωνῇ δέ οἱ Σανρομάται νομίζουσι Σκυθικῇ, σολοικίζοντες αὐτῇ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου,... Das mögen die Faktoren gewesen sein, die die Vorstellung von den Skythen als einem selbständigen Stamm ausgestaltet hatten. Und so können wir es für wahrscheinlich halten, daß Herodot Skythen und Nicht-Skythen auf Grund ethnographischer Gesichtspunkte unterscheidet.⁶²

Herodots Anschauung über die Skythen war also von der des Hekataios grundverschieden. Diesen Unterschied können wir nur dahin erklären, daß Herodot von den Skythen und ihren Nachbarn genauere Nachrichten als Hekataios hatte. Es ist möglich, daß Hekataios das Küstengebiet und die Küstenvölker besser kannte, oder auf alle Fälle ausführlicher behandelte als Herodot, das muß aber nicht ebenso auch der Fall bei den Völkern des Binnenlandes gewesen sein. Es ist überhaupt fraglich, ob Hekataios das Pontusgebiet tatsächlich bereist hat, wie es Jacoby ohne genügenden Grund annimmt.⁶³ Es ist wohl möglich, daß Hekataios seine Nachrichten nur von den Schiffern hatte, die den Handel des Pontusgebietes vermittelten, und die die Küstengebiete wohl kennen mußten. Nachrichten von dem weiten Binnenland konnte aber nur ein solcher haben, der länger in irgendeiner Stadt des Pontusgebietes verweilte und Verkehr mit den Kaufleuten hatte, die das skythische Land bereisten. Das war bei Herodot der Fall. Das Verhältnis zwischen Herodot und Hekataios ist also in Skythiens Schil-

derung ganz anders als es in dem ägyptischen Logos war. Es ist sicher kein Zufall, daß die antike *περὶ κλοπῆς* Literatur Hekataios-Übernahmen von Herodot nur für den ägyptischen Logos verzeichnet (vgl. FGrHist 1 T 2).

Wir müssen noch eine berichtigende Bemerkung von Herodot erwähnen. Wir haben oben gesehen, daß Herodot Hekataios berichtigend die Budinen von den Gelonen unterscheidet. Das heißt an sich noch nicht sehr viel. Ähnliche Unterscheidungen findet man auch bei Hekataios (FGrHist 1 F 25 Strabon VIII 3, 9): *Ἐκαταῖος δ' ὁ Μιλήσιος ἐτέρους λέγει τῶν Ἑλλείων τοὺς Ἑπειούς* . . . Außerordentlich wichtig ist aber Herodots gegen Hekataios richtende Bemerkung wegen Ort und Stelle, wo sie steht. Wir wissen aus Herodot selbst, daß von dem Tanais nördlich, d. h. nordöstlich eine wichtige Handelsstraße bis zu den Argippäern führte, und Herodot selber seine Nachrichten von griechischen und skythischen Kaufleuten hatte, die auf dieser Straße hin und her reisten (IV, 24): *μέχρι μὲν νῦν τῶν φαλακρῶν τούτων πολλή περιφάνεια τῆς χώρας ἐστὶ καὶ τῶν ἐμπροσθε ἐθνέων· καὶ γὰρ Σκυθέων τινὲς ἀπικνέονται ἐς αὐτούς, τῶν οὐ χαλεπὸν ἐστὶ πνθέσθαι, καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐκ Βορυσθένεος τε ἐμπορίου καὶ τῶν ἄλλων Ποντικῶν ἐμπορίων*. Hekataios hatte aber, wie Herodots Berichtigung zeigt, schon über die Völker bei dem Ausgangspunkt der Handelsstraße sehr ungenaue Kenntnisse. Es ist also ganz unwahrscheinlich, daß er die bei Herodot geschilderte Handelsstraße gekannt hätte und doch hätte er nur auf diesem Wege genauere Kenntnisse über die Völker bis zu den Argippäern erhalten können. Das zeigt, daß Herodot, wie Regenbogen in anderer Beziehung richtig erkannte,⁶⁴ Norden und Nordosten gründlicher als Hekataios kennengelernt hat.

Seine besseren Kenntnisse machten es für ihn möglich, daß er das geographische Bild des Hekataios wesentlich ergänzen und berichtigen konnte. Das war aber bei ihm mit einer anderen tiefer-liegenden Veränderung eng verbunden. Die räumliche Verbindung des Mythos mit der Wirklichkeit der Gegenwart, auf die Hekataios sein Weltbild aufgebaut hatte, zerriß bei ihm, und damit trennt sich die Welt des Mythos auch von der Geographie.

JEGYZETEK. — ANMERKUNGEN.

¹ Cf. *F. Windberg*: De Herodoti Scythiae et Libyae descriptione, Diss. (Göttingen 1913) 7. ss.; *M. Pohlenz*: Herodot der erste Geschichtschreiber des Abendlandes [Neue Wege zur Antike, II. Reihe. 7/8.], (Leipzig—Berlin 1937) 50.

² *W. Aly*: Volksmärchen, Sage und Novelle bei Herodot und seinen Zeitgenossen (Göttingen 1921) 211.

³ Cf. *Jacoby*, *Pauly—Wissowa—Kroll*: RE. II. Supplementband 432., FGrHist I. 349.; *Schmid—Stählin*: Geschichte der griechischen Literatur I. 1. (München 1929) p. 700. n. 7., II. 2. (München 1934) p. 628. n. 2.; *Pohlenz*: l. c.

⁴ Studien zur Geschichte der griechisch-römischen Ethnographie (Basel 1918) 19.

⁵ Cf. *O. Regenbogen*: Herodot und sein Werk, Die Antike 6 (1930) 217.; *W. Schadewaldt*: Die Anfänge der Geschichtschreibung bei den Griechen, Die Antike 10 (1934) 159 ss.

⁶ L. c. n. 1.

⁷ Ex. gr. *G. Kuun*: Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalibus originis historia antiquissima I. (Claudiopoli 1892) 117.

⁸ Cf. *A. Hermann*: RE. X. 1386.; Die Herkunft der Ungarn, Turán 1918. 354.

⁹ Deutsche Altertumskunde III. 46, 54—55, 60.

¹⁰ Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge (Leipzig 1903) 56.

¹¹ RE. I. 811—2.

¹² RE. IX. 2236—38., X. 1387.; Turán 1918. 346—351.

¹³ Cf. *Jacoby*: RE. VII. 2708., FGrHist I. 351—2.

¹⁴ RE. II. Spbd. 433.

¹⁵ Cf. *Jacoby*: FGrHist I. 349.

¹⁶ *Windberg*: o. c. 42—43.

¹⁷ *Windberg*: o. c. 32.; *Trüdinger*: o. c. 19—20.

¹⁸ *Müllenhoff*: o. c. 49.

¹⁹ *Jacoby*: RE. VII. 2718.

²⁰ *Müllenhoff*: l. c. 31.; *Jacoby*: FGrHist I. 350.

²¹ FGrHist I. 352.

²² *Jacoby*: FGrHist I. 352—4.

²³ *Schwartz*: RE. V. 933.

²⁴ *Schwartz*: l. c.; *Schmid—Stählin*: o. c. I. 1. p. 704. n. 3.

²⁵ *Schmid—Stählin*: l. c.

²⁶ Cf. *A. Klotz*: Quaestiones Plinianae geographicae [Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie 11.] 181.

²⁷ *K. Kretschmer*: RE. II. R. II. Hb. 2543.; *M. Rostowzew*: Skythien und der Bosphorus, I. (Berlin 1931) p. 101. n. 7.

²⁸ *M. Ebert*: Südrußland im Altertum (Bonn—Leipzig 1921) 339 ss.; *M. Rostowzew*: Iranians and Greeks in South Russia (Oxford 1922) 113. ss., Skythien und der Bosphorus I. 100. ss.; *A. Christensen*: Die Iranier, [Handbuch der Altertums-

wissenschaft, III. Abt. 1. Teil, III. Bd. 3. Abschn. I. Lief.] (München 1933) p. 249. n. 2.; *K. Kretschmer*: l. c. 2542.

- ²⁹ Cf. IV. 80.
- ³⁰ O. c. 60.
- ³¹ *Klotz*: o. c. 181.
- ³² O. c. 55.
- ³³ *Jacoby*: FGrHist 1 T 12., I. 351.
- ³⁴ O. c. III. 47—48.
- ³⁵ *Jacoby*: FGrHist I. 349.; *F. Gisinger*: RE. II. R. III. Bd. 644. ss.
- ³⁶ O. c. III. 49.
- ³⁷ *Ebert*: o. c. 340.; Reallexikon der Vorgeschichte XIII. 98.
- ³⁸ *Jacoby*: FGrHist I. 352.
- ³⁹ De fontibus apud veteres scriptores, qui ad Sauromatarum res pertinent
Diss. (Halis Saxonom 1872) 45. ss.
- ⁴⁰ FGrHist II. C. Kommentar. 51.
- ⁴¹ *Jacoby*: FGrHist II. C. Kommentar. 24—25.
- ⁴² *Ebert*: Reallex. d. Vorgesch. XIII. 98.
- ⁴³ *J. Junge*: Saka-Studien [Klio. Beiheft XLI.] (Leipzig 1939) 81.
- ⁴⁴ Kleine Schriften III. 443. ss.
- ⁴⁵ Skythien und der Bosphorus I. 83. ss.
- ⁴⁶ *Jacoby*: FGrHist I. 358.
- ⁴⁷ *Müllenhoff*: o. c. III. 49.
- ⁴⁸ *Jacoby*: RE. VII. 2708., FGrHist I. 351—2.
- ⁴⁹ *Jacoby*: RE. II. Spbd. 305.
- ⁵⁰ *Jacoby*: l. c.; *Trüdinger*: o. c. 19.
- ⁵¹ *Jacoby*: RE. VII. 2702—3.
- ⁵² Cf. *E. Cassirer*: Philosophie der symbolischen Formen I. 9.
- ⁵³ *Jacoby*: RE. VII. 2739., Griechische Geschichtschreibung, Die Antike 2
(1926) 7.; *W. Schadewaldt*: l. c. 156.
- ⁵⁴ *I. M. Linforth*: Named and innamed Gods in Herodotus, (California
1928) 210.
- ⁵⁵ *Regenbogen*: l. c. 212.; *Jacoby*: RE. VII. 2737.; *Schadewaldt*: l. c. 161.;
Pohlenz: o. c. 7.
- ⁵⁶ RE. VII. 2702., 2709.
- ⁵⁷ *Jacoby*: RE. VII. 2671.
- ⁵⁸ *H. Lommel*: Zeitschrift für Indologie und Iranistik, 4 (1926) 194. ss.
- ⁵⁹ *Jacoby*: RE. VII. 2709.; *Aly*: o. c. p. 214. n. 1.
- ⁶⁰ *Jacoby*: RE. VII. 2682., 2718.
- ⁶¹ *Ebert*: o. c. 83—4.
- ⁶² *A. Grassl*: Herodot als Ethnologe, Diss. (Sulzbach 1904) 25.
- ⁶³ RE. VII. 2689.
- ⁶⁴ L. c. 215.

TARTALOMJEGYZÉK.—INHALTSVERZEICHNIS.

	Oldal
Forrástanulmányok Herodotos Skythika-jához.....	3
Quellenstudien zu den Skythika des Herodot	34
Jegyzetek. — Anmerkungen.....	69

